

T.C.

RECEP TAYYİP ERDOĞAN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS
KİTAPLARINDA YER ALAN İNANÇ ÖĞRETİMİNİN
SARMAL PROGRAMLAMA YAKLAŞIMI
AÇISINDAN ANALİZİ
(Yüksek Lisans Tezi)**

Sümeyye TÜZEL GÜLKAYA

Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU

Danışman

Rize

2022

KABUL VE ONAY

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalında, Sümeyye Tüzel Gülkaya tarafından hazırlanan *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Yer Alan İnanç Öğretiminin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi* başlıklı bu çalışma, 03.03.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU

Kabul/~~Red~~

Üye: Doç. Dr. H. Yusuf ACUNER

Kabul/~~Red~~

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Osman TAŞKIN

Kabul/~~Red~~

___/___/___

İmza

Doç. Dr. Ahmet YANIK

Enstitü Müdürü

ETİK BEYAN

Felsefe ve Din Bilimleri Tezli Yüksek Lisans Programından mezun olmak üzere teslim ettiğim "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Yer Alan İnanç Öğretiminin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi" konulu tezimi, bilim ve araştırma etiği prensiplerine riayet edilerek tarafımdan yazılmıştır.

Eserimde, başka kaynaklardan aktarılan bütün bilgi ve alıntılar, Enstitünüz Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak açıkça gösterilmiştir. Kaynağı gösterilenler dışında kalan bütün bilgiler uygun araştırma yöntemi kullanılarak tarafımdan edinilmiş ve esere bu şekilde yansıtılmıştır. Şahsıma ait olmayan hiçbir bilgi, kasıt veya kusurlar, şahsıma aitmiş gibi gösterilmemiştir. İnternet kaynakları dahil, sahibine / kaynağına atıf yapılmaksızın hiçbir bilgi kullanılmamıştır.

Aksinin ortaya çıkması halinde doğacak bütün hukuki, idari, akademik ve etik sorumluluk tarafıma ait olacaktır. Eserin tesliminden sonra herhangi bir zamanda, bilim etiğine aykırılık tespit edilmesi ve / veya eserimle ilgili intihal veya intihal şeklinde anlaşılabacak bir durumun ortaya çıkması halinde; Üniversiteniz ve eğitim kadronuzun hiçbir şekilde sorumlu tutulmayacağını hür irademle kabul, beyan ve taahhüt ederim. **07/02/2022**

Sümeyye TÜZEL GÜLKAYA

ÖN SÖZ

Din eğitimi öğretim programları; yetişmekte olan nesle din hakkında doğru bilgi vermek, dini ve ahlaki değerler arası bağlantılar kurmak, toplumda var olan fikirler hakkında düşüncelerini sağlamak hedefleri doğrultusunda hazırlanmaktadır. Bu bağlamda öğretim programları zaman içerisinde revize edilmiştir. Yapılan son revizyon 2017 yılında gerçekleşmiştir. Çalışmalar sonucunda 2018 yılında yürürlüğe giren son öğretim programlarıyla birlikte önceki programlarda yer alan öğrenme alanları kaldırılmış, konuların sarmal bir yapıda sunulduğu belirtilmiştir.

Öğretim programlarının bir nevi somutlaştırılmış hali sayılabilecek olan ders kitaplarının, öğretim programlarında belirtilen ifadeleri desteklemesi beklenir. Bu nedenle çalışmamızın amacı, öğretim programında yer alan ifadelerin ders kitaplarına yansımalarını araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda din eğitiminde geniş yer kaplayan inanç öğretimine dair içeriğin, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında sarmal programlama yaklaşımı ilkelerine göre hazırlanma durumu ortaya konularak bulgular yorumlanmıştır.

Çalışmamızın nihai haline ulaşmasında görüş, eleştiri ve önerileriyle katkıda bulunan çok sayıda kişi mevcuttur. Bu bağlamda öncelikle çalışmamın her aşamasında bilgi ve tecrübesiyle bana yol gösteren, hiçbir zaman yardımını esirgemeyen, öğrencisi olmaktan ve kendisiyle çalışmaktan şeref duyduğum değerli danışman hocam Doç. Dr. Bayramali Nazıroğlu'na gönülden teşekkür ederim.

Tez savunmamda yaptıkları değerli yorumları ve eleştirileriyle çalışmamın gelişmesini sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Hacı Yusuf Acuner'e ve Dr. Öğr. Üyesi Osman Taşkın'a; tüm yoğunluğuna rağmen bana zaman ayırıp çalışmamı değerlendiren kıymetli hocam Kerim Tunç'a; çalışmamı titiz bir şekilde inceleyerek eleştiri ve öneriyle katkıda bulunan Arş. Gör. Şeyma Turan'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca hem yüksek lisans eğitimim boyunca yardımlarını esirgemeyen hem de çalışmamın son okumasını yaparak öneriler sunan kıymetli

arkadařlarım Rahile Timuř, Tuğba Elif Tüylü, Atike Gökaya ve Gülay Kaya'ya çok teşekkür ederim.

Son olarak yüksek lisansa başlamam hususunda beni cesaretlendiren, eğitim hayatım boyunca maddi-manevi desteklerini esirgemeyen, aldığım her kararda yanımda olan canım babam Mevlüt Tüzel'e ve canım annem Hava Tüzel'e; evlendiğimizden itibaren gündemimizde olan tez çalışmamdan kaynaklı yaptığı tüm fedakarlıklar için ve çalışmama sağladığı katkılardan dolayı sevgili eşim Enes GÜlkaya'ya sonsuz teőekkürlerimi sunarım.

Sümeyye TÜZEL GÜLKAYA

Rize, 2022

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	2
ETİK BEYAN.....	3
ÖN SÖZ.....	4
İÇİNDEKİLER	6
ÖZET.....	9
ABSTRACT.....	10
KISALTMALAR	11
TABLolar LİSTESİ	12
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	15
GİRİŞ.....	16

BİRİNCİ BÖLÜM TEORİK ÇERÇEVE

1.1. EĞİTİM PROGRAMI VE PROGRAM GELİŞTİRME SÜRECİ	24
1.1.1. Eğitim Programlarında Tasarım Yaklaşımları	26
1.1.2.1. Konu Merkezli Program Tasarımları	29
1.1.2.2. Öğrenen Merkezli Program Tasarımları.....	30
1.1.2.3. Sorun Merkezli Program Tasarımları.....	32
1.1.2. Eğitimde Program Geliştirme Modelleri	33
1.1.3. Hedeflerin Yazılması	39
1.1.3.1. Bilişsel/Kognitif Alanla İlgili Hedefler	41
1.1.3.2. Duyuşsal/Efektif Alanla İlgili Hedefler.....	43
1.1.3.3. Devinişsel/Psikomotor Alanla İlgili Hedefler.....	44
1.1.4. İçerik ve İçerik Düzenleme Yaklaşımları	45
1.1.4.1. İçerik.....	45
1.1.4.2. İçerik Düzenleme Yaklaşımları	47
1.1.4.2.1. Doğrusal Programlama Yaklaşımı	48

1.1.4.2.2. Modüler Programlama Yaklaşımı	49
1.1.4.2.3. Piramitsel Programlama Yaklaşımı	49
1.1.4.2.4. Çekirdek Programlama Yaklaşımı	50
1.1.4.2.5. Sorgulama Merkezli Programlama Yaklaşımı	51
1.1.4.2.6. Konu Ağı-Proje Merkezli Programlama Yaklaşımı	51
1.1.4.2.7. Sarmal Programlama Yaklaşımı.....	52
1.2. TÜRKİYE’DE PROGRAM GELİŞTİRME VE DİN ÖĞRETİMİ.....	55
1.2.1. Türkiye’de Kullanılan Program Geliştirme Modelleri	55
1.2.2. Din Öğretimi Programları	58
1.2.3. Ders Kitaplarının Eğitimdeki Yeri	60

İKİNCİ BÖLÜM YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni	62
2.2. Veri Kaynağı	63
2.3. Verilerin Toplanması	64
2.5. Verilerin Analizi	69
2.6. Geçerlik ve Güvenirlik	70

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM BULGULAR VE YORUMLAR

3. 1. ALLAH’A İMAN	72
3.1.1. Allah’ın Varlığı ve Birliği.....	73
3.1.2. Allah’ın İsimleri ve Sıfatları	81
3.1.3. Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramlar	88
3. 2. PEYGAMBERLERE İMAN	91
3.2.1. Peygamberlerin Sıfatları	91
3.2.2. Peygamberlerin İsimleri.....	96
3.2.3. Peygamberlere İmanla İlgili Bazı Kavramlar	108
3. 3. KİTAPLARA İMAN	112
3.3.1. Dört Kutsal Kitap	113
3.3.2. Kitaplara İmanla İlgili Bazı Kavramlar	118

3. 4. MELEKLERE İMAN.....	122
3.4.1. Meleklerin İsimleri	122
3.4.2. Meleklerin Özellikleri.....	126
3. 5. AHİTERE İMAN.....	129
3.5.1. Ahiretin Aşamaları	130
3. 6. KADERE İMAN.....	143
3.6.1. Kader ve Kaza İnancı.....	144
3.6.2. Kadere İman Konusuyla İlgili Bazı Kavramlar.....	146
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	153
KAYNAKLAR	157
ÖZGEÇMİŞ	170

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Anabilim Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Türü: Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Doç. Dr. Bayramali NAZIROĞLU

Hazırlayan: Sümeyye TÜZEL GÜLKAYA

Yıl: 2022

Sayfa Sayısı: 170

ÖZET

DİN KÜLTÜRÜ VE AHLAK BİLGİSİ DERS KİTAPLARINDA YER ALAN İNANÇ ÖĞRETİMİNİN SARMAL PROGRAMLAMA YAKLAŞIMI AÇISINDAN ANALİZİ

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarının incelendiği bu çalışmanın temel amacı; ders kitaplarında yer alan inanç öğretiminin sarmal programlama yaklaşımına göre hazırlanma durumunu ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması deseni ve tekli araçsal durum çalışması modeli kullanılmıştır. İçerik analizinin yapıldığı bu çalışmada; tema, kod ve kategoriler tematik kodlama yoluyla oluşturulmuştur. Araştırmanın temaları; Allah'a iman, peygamberlere iman, kitaplara iman, meleklerle iman, ahirete iman ve kadere iman olarak belirlenmiştir. Elde edilen veriler ise içerik analizi tekniklerinden kategorisel analiz kullanılarak değerlendirilmiştir. Sarmal programlama yaklaşımında bulunan bazı ilkelerden hareketle oluşturulan değerlendirme kriterleri sonucunda, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitaplarında inanç öğretimi ele alınırken konuların sarmal programlama yaklaşımına tam olarak uyumlu hazırlanmadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi ders kitapları, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programları, sarmal programlama yaklaşımı, içerik düzenleme, program geliştirme

Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Department: Philosophy and Religious Sciences

Thesis Type: Master Thesis

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Bayramali NAZIROĞLU

Author: Sümeyye TÜZEL GÜLKAYA

Year: 2022

Pages: 170

ABSTRACT

ANALYSIS OF FAITH TEACHING IN RELIGIOUS CULTURE AND ETHICS TEXTBOOKS IN TERMS OF A SPIRAL PROGRAMMING APPROACH

The main purpose of this study, which examines the Religious Culture and Ethics textbooks; The aim is to reveal the preparation of faith teaching in textbooks according to the spiral programming approach. For this purpose, case study design and single instrumental case study model, which are among the qualitative research methods, were used. Content analysis of this study; themes, codes and categories were created through thematic coding. The themes of the research; were determined as belief in Allah, belief in prophets, belief in books, belief in angels, belief in the hereafter and belief in destiny. The data obtained were evaluated using categorical analysis, one of the content analysis techniques. As a result of the evaluation criteria created based on some of the principles found in the spiral programming approach, it has been observed that the Religious Culture and Ethics textbooks are not prepared fully in accordance with the spiral programming approach when teaching faith.

Keywords: Religious Culture and Ethics textbooks, Religious Culture and Ethics course curriculum, spiral programming approach, content editing, program development

KISALTMALAR

Bk.	: Bakınız
c.c.	: Celle celaluhu
DKAB	: Din Kùltürü ve Ahlak Bilgisi
ed.	: Editör
H.z.	: Hazret, Hazreti
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi vesellem
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vesellem
v.dđr	: ve diđerleri
a.s.	: Aleyhisselam
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
D.C.	: District of Columbia
CBÜ	: Celal Bayar Üniversitesi
trc.	: Tercüme, tercüme eden

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Program Tasarımına Genel Bakış.....	28
Tablo 2. Sönmez'in Hedef Sınıflandırması.....	40
Tablo 3. 2018 DKAB Dersi Öğretim Programlarının Hedefleri.....	59
Tablo 4. İlköğretim DKAB Ders Kitaplarındaki Ünitelerin İnanç Temasına Göre Dağılımı	64
Tablo 5. Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarındaki Ünitelerin İnanç Temasına Göre Dağılımı	65
Tablo 6. Araştırmada İncelenecek Olan Tema, Kategori ve Kodlar	66
Tablo 7. Temalarda Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Kaç Kere Tekrarlandığını Gösterecek Olan Tablonun Şablonu.....	67
Tablo 8. Kavramların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumlarını Ortaya Koyacak Tablonun Şablonu	67
Tablo 9. Verilerin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analiz Edilebilmesi İçin Hazırlanan Şablon-1	69
Tablo 10. Verilerin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analiz Edilebilmesi İçin Hazırlanan Şablon-2	70
Tablo 11. Allah'a İman Temasına Dair Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Kullanılma Durumu ve Sınıflara Göre Dağılımı.....	73
Tablo 12. Allah'ın Varlığına Dair İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Kullanılan Ayetler.....	73
Tablo 13. Tevhid Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu.....	75
Tablo 14. Şirk Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu	77
Tablo 15. Allah'ın Varlığı Konusunun Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi	78
Tablo 16. Allah'ın Birliği Konusunun Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi	80
Tablo 17. Esma-i Hüsnâ Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu	81
Tablo 18. Allah'ın İsimleri ve Sıfatlarının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu ..	82

Tablo 19. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi	86
Tablo 20. Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu	88
Tablo 21. Allah İnancıyla İlgili Bazı Kavramların Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi	89
Tablo 22. Peygamberlerin Sıfatları Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	91
Tablo 23. Peygamberlerin Sıfatları Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu.....	92
Tablo 24. Peygamberlerin Sıfatları Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi	94
Tablo 25. Peygamberlerin İsimleri Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	97
Tablo 26. DKAB Ders Kitaplarında Başlık Olarak Yer Alan Peygamberler ve Bulundukları Üniteler.....	106
Tablo 27. Peygamberlerin İsimleri Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi.....	107
Tablo 28. Peygamberlere İman Konusuyla İlgili Kavramlar Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	109
Tablo 29. Peygamberlerin Sıfatlarının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu	109
Tablo 30. Peygamberlere İmanla İlgili Bazı Kavramlar Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi.....	111
Tablo 31. Kitaplara İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	113
Tablo 32. DKAB Ders Kitaplarının Ünite Sonlarında Yer alan Ayet ve Sure İsimlerinin Sınıflara Göre Dağılımı	113
Tablo 33. DKAB Ders Kitaplarında Kur'an-ı Kerim'den Örnekler Verilerek Ele Alınan Konular.....	114
Tablo 34. Dört Kutsal Kitap Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi.....	117
Tablo 35. Kitaplara İmanla İlgili Kavramlar Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Tanımlanma Durumu	119

Tablo 36. Kitaplara İmanla İlgili Bazı Kavramlar Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi.....	120
Tablo 37. Meleklerle İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	122
Tablo 38. DKAB Ders Kitaplarında Cebrail İçin Kullanılan İsimlerin Sınıflara Göre Dağılımı	122
Tablo 39. Meleklerin İsimleri Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi.....	125
Tablo 40. Sınıflara Göre DKAB Ders Kitaplarında Anlatılan Meleklerin Özellikleri	126
Tablo 41. Meleklerin Özellikleri Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi.....	128
Tablo 42. Ahirete İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	129
Tablo 43. Ahiretin Aşamaları Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu	130
Tablo 44. DKAB Ders Kitaplarında Yer Alan Cennet Kavramı ve Ona İhtiva Eden Ödül Kavramı Anlatılırken Kullanılan İfadeler ve Kullanıldıkları Yerler .	138
Tablo 45. DKAB Ders Kitaplarında Yer Alan Cehennem Kavramı ve Ona İhtiva Eden Ceza Kavramı Anlatılırken Kullanılan İfadeler ve Kullanıldıkları Yerler .	139
Tablo 46. Ahiretin Aşamaları Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi.....	140
Tablo 47. Kadere İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı	143
Tablo 48. Kader ve Kaza Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu.....	144
Tablo 49. Kader ve Kaza İnancı Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi.....	145
Tablo 50. Kadere İman Konusuyla İlgili Bazı Kavramlar Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu	146
Tablo 51. Kadere İman Konusuyla İlgili İncelenen Kavramların Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi	151

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1. Tyler'ın Program Modeli	35
Şekil 2. Taba Modeli	36
Şekil 3. Taba-Tyler Program Modeli	37
Şekil 4. Oliva Modeli	38
Şekil 5. Eğitimde Hedeflerin Sınıflandırılması.....	40
Şekil 6. İsim Formunda Bloom Taksonomisi ve Fiil Formunda Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi	43
Şekil 7. Eğitim Anlayışına Göre İçerik Düzenleme/Programlama Yaklaşımları ..	48
Şekil 8. Piramitsel Programlama Yaklaşımı	50
Şekil 9. Harden'a Göre Sarmal Programlama Şeması	54
Şekil 10. Bruner'in Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre İçeriğin Düzenlemesi	54
Şekil 11 MEB Program Geliştirme Modeli	56
Şekil 12. MEB Yeni Program Geliştirme Modeli.....	57
Şekil 13. Dokuzuncu Sınıf DKAB Ders Kitabında Yer Alan Allah'ın Sıfatları	85
Şekil 14. Onuncu Sınıf DKAB Ders Kitabında Yer Alan Esma-İ Hüsna Görseli .	85
Şekil 15. Allah'ın Özellikleri ve Sıfatlarını Hatırlatmayı Hedefleyen 11. Sınıf DKAB Ders Kitabındaki Etkinlik Kutusu	88
Şekil 16. Peygamberlerin Sıfatları	91
Şekil 17. Altıncı Sınıf DKAB Ders Kitabında Peygamber İsimlerinin Verildiği Etkinlik Kutusu	96
Şekil 18. Dördüncü Sınıf Ders Kitabında, <i>Mucize</i> Kelimesinin Geçtiği Görsel .	110
Şekil 19. Beşinci Sınıf DKAB Ders Kitabında Yer Alan "Suhuf" Kavramı	119
Şekil 20. Yedinci Sınıf DKAB Ders Kitabında, Meleklerin Özelliklerini Gösteren Bir Şema	127

GİRİŞ

Araştırmanın Problemi

Öğretim programı; ülkenin ihtiyaçlarıyla tutarlı olarak hazırlanan,¹ öğrenciye okul içinde ve dışında öğrenme yaşantıları sunan² faaliyetlerin tamamı olarak nitelendirilmektedir. Program geliştirme ise Demirel³ tarafından; “eğitim programının hedef, içerik, öğrenme-öğretme süreci ve değerlendirme öğeleri arasındaki dinamik ilişkiler bütünü” ifadesiyle tanımlanmıştır. Programın bu öğelerinden hedef boyutu hazırlanırken, “niçin öğretelim?”;⁴ içerik boyutu hazırlanırken, “ne öğretelim?”;⁵ öğrenme-öğretme süreci hazırlanırken ise “nasıl öğretelim?”⁶ sorularına yanıt aranır.

Programın temel öğelerinden biri olan içerik, programın hedef kitlesine göre oluşturulan amaçlar⁷ doğrultusunda hazırlanır. Bu hazırlık aşamasında bazı farklı içerik düzenleme yaklaşımları kullanılmaktadır. İçerik düzenleme yaklaşımlarından biri de sarmal programlama yaklaşımıdır. Sarmal programlama; ilk defa Bruner tarafından ortaya atılan,⁸ içeriğin basitten karmaşığa-kolaydan zora aşamalı olarak ilerlediği, yeni öğrenilen konunun önceki öğrenmelerle bağlantılı olarak hazırlandığı ve konuların tekrarlanmasıyla kapsamın genişletildiği bir içerik düzenleme yaklaşımıdır.⁹

¹ Bk. Hıfzı Doğan, *Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı* (Ankara: Önder Matbaacılık, 1997), 4.

² Bk. Özcan Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya* (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020), 4.

³ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 5.

⁴ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 111.

⁵ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 138.

⁶ Bk. Özcan Demirel - Esed Yağcı, “Eğitim, Öğretim Teknolojisi ve İletişim”, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, ed. Özcan Demirel - Eralp Altun (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007), 5.

⁷ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 243.

⁸ Bk. Jerome S. Bruner, *The Process of Education* (Cambridge: Harvard University Press, 1977), 9, 13, 33, 53.

⁹ Bk. R.M. Harden - N. Stamper, “What is a Spiral Curriculum?”, *Medical Teacher* 21/2 (1999): 141; Gülay Ekici - Volkan Duran, “Program Geliştirme ve Ders İçerikleri”, *Eğitimde Program*

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) Dersi Öğretim Programları, çocuk ve gençlere; din hakkında doğru bilgi verme, toplumda yaygın olan fikirler üzerinde düşüncelerini sağlama, soran-sorgulayan bireyler olarak yetiştirme hedefleri göz önüne alınarak hazırlanmıştır.¹⁰ Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar doğrultusunda öğretim programları, temele yapılandırmacı yaklaşımı almayı hedefleyerek 2005 yılından itibaren değişime tâbi tutulmuştur. Son yapılan değişiklik ise 2018 yılında gerçekleşmiş ve bu program halihazırda uygulanmaya devam etmektedir.

2018 yılında yenilenen programla birlikte bazı konular bölünmüş, bazıları birleştirilmiş, bazı konuların da öğretildiği sınıflar değiştirilmiştir. Bu değişikliklerden biri de öğrenme alanlarının programlardan kaldırılmasıdır. Öğrenme alanı, 2010 İlköğretim DKAB Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzunda; “Aynı konunun ardışık eğitim basamaklarında genişletilerek verilmesini amaçlayan sınıf seviyelerine göre değişiklik ve aşamalılık gösteren ilgili konuların bir arada verildiği bir yapı.”¹¹ ifadesiyle tanımlanmıştı. Öğrenme alanlarının kaldırılmasıyla birlikte belli bir düzen içerisinde ilerleyen konular, özellikle ortaöğretim kademesinde nispeten birbirinden bağımsız hale gelmiştir. 2020-2021 Eğitim-Öğretim yılında okutulan DKAB ders kitapları üzerinde yapılan ön tarama sonucunda ilköğretim DKAB ders kitaplarında inanç konuları daha sistematik bir sırayla anlatılırken ortaöğretim DKAB ders kitaplarında ise inanç ünitelerinin belli bir düzen içinde ilerlemediği görülmüştür. 2018 yılında yayınlanan; Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)¹² ve Din

Geliştirme Kuramdan Uygulama Örneklerine, ed. Hasan Güner Berkant (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 244, 245.

¹⁰ “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)” (MEB, 2018), 8, <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)” (MEB, 2018), 8, https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_05/15104708_201813015378536-DKAB_9-12_SYnYf_DOP_2018.pdf.

¹¹ “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu” (MEB, 2010), 13, https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf.

¹² Bu öğretim programı metin içinde “ilköğretim DKAB dersi öğretim programı” şeklinde ifade edilecektir.

Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)¹³ incelendiğinde iki öğretim programında da “... farklı konu ve sınıf düzeylerinde sarmal bir yaklaşımla tekrar eden kazanımlara ve açıklamalara, diğer taraftan bütünsel ve bir kerede kazandırılması hedeflenen öğrenme çıktılarına yer verilmiştir.” ifadesinin yer aldığı görülmüştür.¹⁴

Öğretim programlarıyla uyumlu olarak hazırlanması beklenen ders kitapları, içeriğin öğrenene sunulduğu araçlardan biridir. Ders kitaplarının; öğretim programları doğrultusunda, içeriğin öğrenme ilkeleriyle tutarlı ve eğitim hedeflerini karşılayacak şekilde hazırlanması beklenir.¹⁵ Bu nedenle DKAB ders kitapları hazırlanırken 2018 DKAB dersi öğretim programlarında belirtildiği şekilde, içeriğin sarmal olarak oluşturulmuş olması gerekmektedir.

Bunlardan yola çıkarak araştırmamızın temel problemini; “DKAB ders kitaplarındaki inanç öğretiminin sarmal programlama yaklaşımına göre hazırlanma durumu nedir?” sorusu oluşturmaktadır. İnançla ilgili konuların DKAB ders kitaplarında işlenme biçimi ele alınırken buna paralel olarak iman konularından; Allah’a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahirete ve kadere imanın sarmal programlama yaklaşımına uygunluk durumu her biri için ayrı olarak incelenecektir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu temel problem doğrultusunda araştırmanın temel amacı; DKAB ders kitaplarındaki iman konularının sarmal programlama yaklaşımına göre hazırlanıp hazırlanmadığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda ilköğretim ve ortaöğretim DKAB ders kitaplarında; Allah’a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahirete ve

¹³ Bu öğretim programı metin içinde “ortaöğretim DKAB dersi öğretim programı” şeklinde ifade edilecektir.

¹⁴ Bk. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)”, 1; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”, 1.

¹⁵ Bk. Tuğba Yanpar Yelken, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2014), 125; Mustafa Sarıtaş, “Öğretimde Yararlanılan Araç-Gereçler ve Etkili Kullanımı”, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, ed. Mustafa Sarıtaş (Ankara: Pegem Akademi, 2009), 62, 63.

kadere iman konusunu çeşitli temalar belirleyerek konunun nasıl ele alındığını detaylandırmaya çalışacağız.

Ders kitapları; öğretimi kolaylaştıran, içeriğinin öğretim programlarına uygun olarak hazırlanması gereken, dersin işlenişi için temel oluşturan öğretim materyallerinden biridir.¹⁶ Öğretim materyalleri, öğrenen bireyin dikkatini çekerek bireysel öğrenme ihtiyaçlarını karşılamayı hedeflemektedir.¹⁷

Öğretilen derslerde “temel kaynak”¹⁸ olarak nitelendirilen ders kitapları, öğretim programlarında yer alan hedeflerin öğrenciye yansıtılması açısından önemli bir konumdadır. Demirel ve Kiroğlu, ders kitaplarıyla öğretim programları arasındaki bağı anlatırken şu ifadeleri kullanmışlardır:¹⁹ “Ders kitaplarının Millî Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen eğitim programlarına uygun bir şekilde hazırlanması eğitim uygulanmalarının en önemli koşullarından birisidir.” Ayrıca Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği’nde de ders kitapları hazırlanırken içeriğin eğitim ve öğretim programları göz önüne alınarak düzenlediği belirtilmiştir.²⁰ Dolayısıyla “...sarmal bir yaklaşımla...” hazırlandığı ifade edilen öğretim programlarının DKAB ders kitaplarına yansımalarının nasıl olduğunu araştırmak önem arz etmektedir.

Literatüre bakıldığı zaman bu konuyla ilgili yeterli çalışmanın olmadığı görülmüştür. Din eğitimi alanında DKAB ders kitapları²¹ ve öğretim

¹⁶ Bk. Durmuş Kılıç, “Ders Kitabının Öğretimdeki Yeri”, *Ders Kitabı İncelemesi*, ed. Özcan Demirel - Kasım Kiroğlu (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 38.

¹⁷ Zeki Kaya, *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006), 17.

¹⁸ Bk. Kılıç, “Ders Kitabının Öğretimdeki Yeri”, 40; Ali Ekber Gülersoy, “İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi”, *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education* 2/1 (2013): 9.

¹⁹ Özcan Demirel - Kasım Kiroğlu, “Eğitim ve Ders Kitapları”, *Ders Kitabı İncelemesi*, ed. Özcan Demirel - Kasım Kiroğlu (Ankara: Pegem Akademi, 2020), 5.

²⁰ “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği” (Millî Eğitim Bakanlığı, 2016), 3, http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_01/12113913_yonetmelikderskitaplari.pdf.

²¹ DKAB ders kitaplarına yönelik yapılan bazı çalışmalar için bk. Büşra Duman, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Özdenetim Değeri* (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021); Sibel Kandemir, “Din Öğretiminde Kullanılan Hadis Çevirilerinin Anlaşılma Düzeyi Üzerine Bir Araştırma: 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021): 122-145; Eyyüp Serkan Öncel, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Eleştirel Düşünmeye İlişkin Öğretmen Görüşleri (Osmaniye İli Örneği)* (Doktora Tezi, Atatürk

programlarına²² yönelik çok fazla çalışma mevcutken ders kitabı ve öğretim programının karşılaştırmalı olarak incelendiği çalışmalar sınırlı sayıdadır. Öğretim programıyla ders kitabının uyumunu inceleyen çalışmalardan biri Safinaz Asri'ye aittir. Safinaz Asri'nin²³ *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Öğretim Programı Ders Kitabı Uyumu* adlı doktora tezinde nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu çalışmada, Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarında yer alan yapılandırmacı yaklaşım ve diğer öğelerin, ders kitaplarına uyum düzeyi incelenmiştir.

Bekir Çuhadar'a²⁴ ait olan *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Birlikte / Bir Arada Yaşama Kültürü* adlı yüksek lisans tezinde öğretim programı ve ders kitabı ayrı ayrı ele alınarak Alevilerle bir arada yaşama kültürüne dair anlatılanlar incelenmiştir. Benzer şekilde kitap ve öğretim programı birlikte ele alınarak yapılan diğer bir çalışma ise Cemil Osmanoğlu'na²⁵ aittir. *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) Öğretim Programında ve Ders Kitaplarında Çoğulculuk* adlı doktora çalışmasında Osmanoğlu, 2012 yılında okutulan DKAB ders kitaplarında ve

Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020); Emine Ögülmüş Doğan, *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Öğrenme-Öğretme Süreçlerine Katkısı Bakımından Eğitsel Değeri* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018); Mahmut Zengin - İbrahim Gümüşay, "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1982-2019)", *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 9 (2020): 117-186.

²² Öğretim programına yönelik yapılan bazı çalışmalar için bk. Sedat Avcı, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019); Recep Almaz, *İlköğretim Okullarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003); Tuğrul Yürük, "Öğretmenlere Göre İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programının Eğitim Anlayışı (Adana Örneği)", *Dini Araştırmalar* 18/46 (2014): 171-207; Abdulkadir Çekin, "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ile Ortaokul Temel Dini Bilgiler Dersi (İslam; I-II) Öğretim Programı Kazanımlarındaki Duyuşsal Hedefler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6 (2016): 55-97.

²³ Safinaz Asri, *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Öğretim Programı Ders Kitabı Uyumu* (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011).

²⁴ Bekir Çuhadar, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Birlikte / Bir Arada Yaşama Kültürü* (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017).

²⁵ Cemil Osmanoğlu, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) Öğretim Programında ve Ders Kitaplarında Çoğulculuk* (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

mevcut öğretim programlarında inanç, din ve sosyokültürel farklılıkları temele alarak çoğulculuk açısından değerlendirmiştir.

Nur Keleş Kahraman'ın²⁶ *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Yer Alan Hz. Muhammed (s.a.s.) ile İlgili Ünitelerin Öğretim Programı Kazanımlarının Gerçekleşmesine Katkısı* isimli yüksek lisans çalışması ise yine benzer şekilde öğretim programıyla ders kitabının karşılaştırılmasıyla oluşturulmuştur. Bu çalışmada Keleş Kahraman, dördüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar DKAB ders kitaplarında yer alan Hz. Muhammed ile ilgili üniteleri taramış ve öğretmen görüşlerini de alarak ilgili konuda değerlendirme yapmıştır.

Din eğitimi kapsamında yapılan çalışmalar içerisinde inanç öğrenme alanına yönelik yapılan çalışmalarda bulunmaktadır. Bu çalışmalardan biri Selim Demiryürek'e²⁷ aittir. Demiryürek, "*İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İnançla İlgili Konuların Öğretimi*" adlı çalışmasında on dört farklı ders planı hazırlayarak inanç konularının nasıl öğretilebileceğini ortaya koymuştur. Bulut, Arıcı ve Büyük'ün²⁸ birlikte kaleme aldığı *Öğretmenlere Göre İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Yer Alan İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyi* isimli makalede, DKAB dersi öğretim programında bulunan inanç öğrenme alanının ders kitaplarında işlenme durumunu incelemişlerdir. Bu doğrultuda kazanımlar çıkarılarak öğretmenlerle anket çalışması yapılmış ve sonuçlar analiz edilmiştir.

Fatma Betül Aybar'ın²⁹ hazırlamış olduğu *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan İçerik ve Etkinliklerin İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşmesine Katkısı (Ders Kitaplarına Dayalı İçerik*

²⁶ Nur Keleş Kahraman, *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Yer Alan Hz. Muhammed (s.a.s.) ile İlgili Ünitelerin Öğretim Programı Kazanımlarının Gerçekleşmesine Katkısı* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

²⁷ Selim Demiryürek, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İnançla İlgili Konuların Öğretimi* (Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010).

²⁸ İsmail Bulut v.dğr., "Öğretmenlere Göre İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Yer Alan İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2014): 222-238.

²⁹ Fatma Betül Aybar, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan İçerik ve Etkinliklerin İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşmesine Katkısı (Ders Kitaplarına Dayalı İçerik Analizi)* (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).

Analizi) isimli yüksek lisans tezi, bulunmaktadır. İçeriğe yönelik yapılan bu çalışmada, öğretim programında yer alan inanç öğrenme alanına dair kriterler çıkarılarak kitaplarla olan uyumu analiz edilmiştir. Benzer bir çalışmada Macit Yılmaz³⁰ tarafından yapılmıştır. Yılmaz'ın hazırlamış olduğu *İnanç Öğrenme Alanları Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi* isimli makalede, inanç öğrenme alanının içerik, etkinlik, biçimsel görünüm, dil, anlatım ve okuma metni açısından DKAB ders kitaplarıyla uyumu incelenmiştir. İnanç öğretimine yönelik yapılan diğer çalışmalarda ise Allah inancının öğretimi esas alınmıştır.³¹

Din eğitimi alanında içerik düzenleme yaklaşımları ya da sarmal programlama yaklaşımına dair çalışma bulunmazken program geliştirmeye ilgili bazı çalışmalar³² bulunmaktadır. Diğer alanlar göz önüne alındığında ise sarmal programlama yaklaşımına değinilerek yapılan iki tez çalışması, iki de makalenin mevcut olduğu görülmüştür. Seda Şeker³³ tarafından yapılan; “8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin İçerik Düzenleme Yaklaşımlarına Göre İncelenmesi” adlı tez çalışmasında, Türkçe ders kitaplarındaki etkinlikler

³⁰ Macit Yılmaz, “İnanç Öğrenme Alanları Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/3 (2014): 117-134.

³¹ İlgili çalışmalar için bk. Salih Kerem Çabuk, *İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı* (Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006); Hacı Ali Özdemir, *Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı (Burdur Örneği)* (Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015); Kevser Baktımur, *Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler* (Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020); Kübra Yaşar, *5. Sınıf Öğrencilerinin Allah'a İman Konusunu Algılama Düzeyi* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019).

³² Program geliştirmeye yönelik yapılan bazı çalışmalar için bk. Mevlüt Kaya, “Eğitimde Program Geliştirme Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Geliştirilmesi İhtiyacı” (Orta Dereceli Okullarda Yürütülen Din Eğitim-Öğretiminin Problemleri Sempozyumu, Kayseri: İBAV Yayıncılık, 1997), 227-258; Mehmet Korkmaz, *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programının Eğitimde Program Geliştirme Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 2003); Saliha Can Ören, *Program Geliştirme Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi: 2000-2010, İstanbul Örneği* (Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2013); Sevdâ Güngör, *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programının Program Geliştirme İlkeleri Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009).

³³ Seda Şeker, *8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin İçerik Düzenleme Yaklaşımlarına Göre İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019).

taksonomik açıdan sınıflandırarak içerik düzenleme yaklaşımlarına uygunluğu incelenmiştir. Ebru Dizman Çakır'a³⁴ ait olan “6.,7. ve 8. Sınıf İngilizce Dersi Öğretim Programı İçeriğinin Sarmallık İlişkisinin Değerlendirilmesi” adlı tez çalışmasında ise öğretim programının içeriği incelenerek sarmal olup olmadığı nitel araştırma yöntemlerinden görüşme ve doküman incelemesi yapılarak ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bekir Direkçi ve Mehmet Yavuz'un;³⁵ “1-8. Sınıflarlar Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından İncelenmesi” adlı makalesinde Türkçe dersi öğretim programları incelenmiş fakat Türkçe ders kitapları incelenmemiştir. Gülizar Güzel ve Harun Şahin'in³⁶ matematik öğretim programına yönelik yaptıkları; “A Qualitative Study for The Evaluation of The 1-4. Classes' Mathematics Curriculum Content in Terms of Spiral Program Approach” isimli çalışmada ise yine sadece öğretim programına yönelik çalışma yapılmış, ders kitapları kapsam dışı tutulmuştur.

Görüldüğü gibi din eğitimi alanında doğrudan sarmal programlamayı ele alan ya da DKAB kitaplarına yönelik içerik düzenleme yaklaşımları açısından yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Bu açıdan çalışmamızın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu çalışma, 2020-2021 eğitim-öğretim yılı içinde okutulan DKAB ders kitaplarıyla ve sadece inanç öğretimiyle sınırlandırılmıştır. Kullanılan DKAB ders kitapları yöntem kısmında verilmiş, kitapların farklı yayın evlerine ait diğer basımları ise kapsam dışı tutulmuştur.

³⁴ Ebru Dizman Çakır, 6.,7. ve 8. Sınıf İngilizce Dersi Öğretim Programı İçeriğinin Sarmallık İlişkisinin Değerlendirilmesi (Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014).

³⁵ Bekir Direkçi - Mehmet Yavuz, “1-8. Sınıflarlar Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından İncelenmesi”, *Turkish Studies Educational Sciences*, 27 (2018): 583-599.

³⁶ Gülizar Güzel - Harun Şahin, “A Qualitative Study for The Evaluation of The 1-4. Classes' Mathematics Curriculum Content in Terms of Spiral Program Approach”, *International Online Journal of Educational Sciences* 11/2 (2019): 188-200.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

Bu bölüm iki kısımda ele alınmıştır. İlk kısımda eğitim programı ve program geliştirme süreci ele alınmıştır. Sürece dair tanımlama yapıldıktan sonra içerik düzenlenirken göz önünde bulundurulacak eğitim programı tasarım yaklaşımlardan ve modellerinden, hedeflerin yazılmasından, içerik ve içerik düzenleme yaklaşımlarından bahsedilmiştir.

İkinci kısımda ise; Türkiye’de program geliştirme ve din eğitimi hakkında bilgi verilmiştir. Burada; Türkiye’de kullanılan eğitim programlarına yön veren modellerden bahsedilmiş, sonrasında ise din öğretimi programlarına ve ders kitaplarının eğitimdeki yerine dair açıklamalar yapılmıştır.

1.1. EĞİTİM PROGRAMI VE PROGRAM GELİŞTİRME SÜRECİ

“Öğrenilmesi beklenen ve öğretilmesi tasarlanan her şey”³⁷ olarak değerlendirilen eğitim programları, içinde bulunulan ülkenin sosyal ve politik ideallerini yansıtan tüm etkinlikleri kapsamaktadır.

Demirel’e göre³⁸ eğitim programı; hedef, içerik, öğrenme-öğretme süresi (eğitim durumları)³⁹ ve değerlendirme⁴⁰ olmak üzere dört dinamik arasındaki ilişkiler bütünüdür.

³⁷ Bk. Thomas W. Hewitt, *Eğitimde Program Geliştirme: Neyi Neden Öğretiyoruz*, trc. Serhat Arslan (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 11; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 6.

³⁸ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 5.

³⁹ Öğrenme-öğretme süreci hakkında detaylı bilgi için bk. Veysel Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2008), 195-433; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 151-168.

⁴⁰ Programın değerlendirme aşaması hakkında detaylı bilgi için bk. Salih Uşun, *Eğitimde Program Değerlendirme* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012); Allan C. Ornstein - Francis P. Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues* (Boston: Allyn and Bacon, 2018), 319-347.

Eğitim programını tanımlama şeklimizin programa yaklaşımımızla paralellik gösterdiğini iddia eden Ornstein ve Hunkins ise programın dört temel tanımından bahsetmiştir:⁴¹

1. Program, hedeflere ulaşma konusunda hazırlanmış bir plandır.
2. Program, geniş anlamda öğrencilerin deneyimleriyle ilgilenmektir.
3. Program; kendi temelleri, bilgi alanları, ilkeleri, teorileri ve uzmanları olan bir çalışma alanıdır.
4. Program, ders bazında veya içeriğine göre tanımlanabilir. Hatta bununla birlikte sınıf seviyelerine göre ders ve içerik hakkında konuşulabilir.

Eğitim programlarının temeli, program geliştirme süreciyle başlamaktadır. Oliva'ya göre⁴² program geliştirme; programın tasarlandığı planlama⁴³ aşamasını, planlanan programın eyleme dönüştüğü uygulama⁴⁴ aşamasını ve son olarak hem programın hem de öğrenci başarılarının denetlendiği değerlendirme aşamasını içeren kapsamlı bir terimdir. Benzer bir tanım yapan Karacaoğlu'na göre program geliştirme;⁴⁵ programın tasarlanması, uygulanması ve değerlendirilmesiyle gerçekleşir. Tanımlardan da anlaşıldığı üzere program geliştirme ağırlıklı olarak “süreç” kavramı etrafında şekillenmiştir.

Programın tasarlanması, içeriğin belirlenmesi konusunda önemli bir adımdır. Programın dört temel ögesi olan hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme aynı zamanda tasarımın parçaları konumundadır.⁴⁶ Hedef ögesi; öğrencilere kazandırılmak istenen beceri, tutum ve davranışların bütünüdür

⁴¹ Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 26-27.

⁴² Programın planlanması hakkında detaylı bilgi için bk. Peter F. Oliva - William R. Gordon, *Program Geliştirme*, trc. Kerim Gündoğdu (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 26.

⁴³ Program geliştirmenin planlanması aşaması içerisinde çalışma gruplarının oluşturulması, ihtiyaçların analiz edilmesi ve ihtiyaç değerlendirme çalışmaları yer almaktadır. Bunlar hakkında detaylı bilgi için bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 79-110; Peter F. Oliva, *Developing the Curriculum* (Glenview, Illinois: Scott, Foresman/Little, Brown College Division, 1988), 51-151.

⁴⁴ “Programın Uygulanması” aşaması hakkında detaylı bilgi için bk. Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 291-312.

⁴⁵ Ömer Cem Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020), 23.

⁴⁶ Battal Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, ed. Battal Odabaşı (Konya: Çizgi Kitabevi, 2014), 85; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 47; Robert S. Zais, *Curriculum : Principles and Foundations* (New York: Crowell, 1976), 395.

kapsamaktadır.⁴⁷ İçerik ögesi; belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için hazırlanan konuları ifade etmektedir.⁴⁸ Öğrenme-öğretme süreci; belirlenen hedeflere ulaşmada ve içeriğin daha doğru öğretiminin sağlanmasında hangi model, strateji, yöntem veya tekniğin daha uygun olduğunun belirlendiği aşamadır.⁴⁹ Son olarak değerlendirme ögesinde ise bir nevi yapılan eğitimin kontrolü⁵⁰ sağlanmaktadır. Uşun,⁵¹ programın değerlendirme ögesini, “sistematiik veri toplama ve analizini esas alan bilimsel araştırma süreçleri kullanılarak, geliştirilmiş olan bir programın; doğruluğu, gerçekçiliği, yeterliliği, uygunluğu, verimliliği... vb. herhangi bir özelliği hakkında karar verme süreci” olarak tanımlamıştır.

Çalışmamızın temelini oluşturan sarmal programlama, eğitim programının dört temel ögesinden “içerik” kapsamında yer alan, “içerik düzenleme yaklaşımları” bünyesinde bulunmaktadır. İçeriğin oluşturulması, daha eğitim programları planlanırken yapılması gereken ilk çalışmalardan⁵² biridir. Ayrıca bilginin nasıl organize edildiği, programın hangi felsefeye göre tasarlanmış olduğuyula paralellik göstermektedir.⁵³ Bu nedenle içerik düzenleme yaklaşımlarından önce, programın hem yönünü hem de içeriğini etkileyen program tasarımı yaklaşımı ve modellerinden bahsetmek gerekir.

1.1.1. Eğitim Programlarında Tasarım Yaklaşımları

Eğitim programının tasarlanması, bir programın hangi öğelerden oluşacağının belirlenme sürecidir.⁵⁴ Programın temel öğeleri ise daha önce de belirttiğimiz üzere hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirmedir. Tasarımda belirlenen yaklaşımlar, bu öğelerden hangisine ağırlık verildiğiyle ilgilidir.

⁴⁷ Nuray Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim* (Ankara: Gönül yayıncılık, 2007), 401; Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 23.

⁴⁸ Doğan, *Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı*, 153-154; Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 423.

⁴⁹ Senemoğlu, *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*, 425.

⁵⁰ Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 437.

⁵¹ Uşun, *Eğitimde Program Değerlendirme*, 10.

⁵² Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 64.

⁵³ Allan C. Ornstein-Francis P. Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues* (Boston: Allyn and Bacon, 2018), 215.

⁵⁴ Bk. Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 64.

Demirel'e⁵⁵ göre eğitim programı tasarlanırken birbiriyle etkileşim içerisinde olan şu dört temel soruya yanıt aranmaktadır:

1. Ne yapılmalıdır?
2. Konu alanı neleri içermelidir?
3. Hangi öğrenme stratejileri, kaynak ve etkinlikleri kullanılmalıdır?
4. Sonuçları değerlendirmek için hangi ölçme teknikleri ve araçları kullanılmalıdır?

Program tasarlanırken; programın hangi ögesine ağırlık verileceği, odaklanacağı felsefe ve temele alacağı kaynak belirlenmektedir. Böylece birçok farklı yaklaşım ortaya çıkmıştır (bk. Tablo 1). Farklı yaklaşımlar olmasına rağmen temelde konu, birey ve sorun olmak üzere üç ana öge merkeze alınarak tasarımlar sınıflandırılmıştır.⁵⁶

Konu merkezli tasarımlarda; konular ve dersler ön plandadır. Öğrenenin merkeze alınmadığı, zihinsel gelişimin ikinci planda olduğu bu tasarım yaklaşımlarında, geleneksel yöntemler tercih edilerek yoğun bilgi aktarımı yapılmaktadır. Öğrencinin temelde olduğu öğrenen merkezli tasarımlarda bireysel farklılıklar, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları ön plandadır. Sorun merkezli tasarımlarda ise toplumun ihtiyaçları ve sorunları ön plandadır. Konular, toplumsal fayda gözetilerek çağdaş sorunlar ekseninde ve yaşam şartları düşünülerek tasarlanır.⁵⁷

⁵⁵ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 47.

⁵⁶ Zais, *Curriculum: Principles and Foundations*, 396.

⁵⁷ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 48-50.

Tablo 1. Program Tasarımına Genel Bakış⁵⁸

Tasarımlar	Program Vurgusu	Temelini Oluşturan Felsefe	Kaynak	Temsilci	
Konu Merkezli Tasarımlar	Konu Tasarımı	Ayrı konular	Esasicilik Daimicilik	Bilim, bilgi	Harris, Hutchins
	Disiplin Tasarımı	Bilimsel disiplinler (matematik, biyoloji, psikoloji vb.)	Esasicilik Daimicilik	Bilgi, bilim	Bruner, Phenix, Schwab, Taba
	Geniş Alan Tasarımı	Disiplinler arası konular ve bilimsel disiplinler	Esasicilik İlerlemecilik	Bilgi, toplum	Broudy, Dewey
	Korelasyonel Tasarım	Her biri kendi kimliğini koruyan konularla bağlantılı disiplinler	İlerlemecilik Esasicilik	Bilgi	Elsie Alberty ve Harold Alberty
	Süreç Tasarımı	Çeşitli disiplinlerin yöntem bilgisi; genel bilgi işleme ve düşünme yolları	İlerlemecilik	Psikoloji, bilgi	Adams, Beyer, Dewey, Papert
Öğrenen Merkezli Tasarımlar	Çocuk Merkezli Tasarım	Çocuğun ilgi ve ihtiyaçları	İlerlemecilik	Çocuk	Dewey, Kilpatrick, Parker
	Yaşantı Merkezli Tasarım	Çocuğun deneyimleri ve ilgi alanları	İlerlemecilik	Çocuk	Dewey, Rugg and Shumaker
	Radikal Tasarım	Çocuğun deneyimleri ve ilgi alanları	Yeniden kurmacılık	Çocuk, toplum	Freire, Habermas, Holt, Illich
	Hümanistik Tasarım	Birey ve grubun ihtiyaçları, deneyimler, ilgi alanları	Yeniden kurmacılık, Varoluşçuluk	Psikoloji, çocuk, toplum	Combs, Fantini, Maslow, Rogers
Sorun Merkezli Tasarımlar	Yaşam Şartları Tasarımı	Yaşamsal (sosyal) problemler	Yeniden kurmacılık	Toplum	Spencer, Stratemeyer, Forkner and McKim
	Çekirdek Tasarımı	Sosyal problemler	İlerlemecilik Yeniden kurmacılık	Çocuk, toplum	Alberty and Alberty, Faunce and Bossing
	Toplumsal Sorunlar ve Yeniden Kurmacı Tasarım	Topluma ve toplumun sorunlarına odaklanma	Yeniden kurmacılık	Toplum ve sonsuz gerçekler	Apple, Brameld, Counts, Rugg, Shane

⁵⁸ Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 264.

1.1.2.1. Konu Merkezli Program Tasarımları

Temelde; konu, içerik ve derslerin yer aldığı, öğrencilerin pasif, öğretmenlerin aktif olduğu tasarımlardır. Konu merkezli tasarımlar, bilgi ve içeriğin ayrılmaz iki unsur olarak görülmesinden dolayı en yaygın kullanılan program tasarımlarıdır.⁵⁹

Konu merkezli tasarım yaklaşımları; konu tasarımı, disiplin tasarımı, geniş alan tasarımı, korelasyonel tasarım ve süreç tasarımı olmak üzere beş kısma ayrılmaktadır. Bu tasarımların genelinde; idealizm ve realizm felsefeleri yer alırken, eğitim felsefesi olarak da daimicilik ve esasicilik bulunmaktadır. Özelde ise konu tasarımı ve disiplin tasarımı yaklaşımlarının esasicisi ve daimici eğitim felsefesinden etkilendiği görülürken geniş alan tasarımı ve korelasyonel tasarımda esasicilik ve ilerlemecilik eğitim felsefesinin etkileri ön plandadır. Süreç tasarımı yaklaşımında ise iş birliğine dayalı öğrenme, problem çözme, eleştirel düşünme gibi becerilerin kazandırılması beklendiği için ilerlemeci eğitim felsefesinden yararlanıldığı söylenebilir.⁶⁰

Konu Tasarımı: Konu tasarımı yaklaşımında konular birbirinden bağımsız olarak ele alınmakta, bu nedenle de dersler yerine konular tasarlanmaktadır. Öğretmenin merkezde olduğu tasarımda, genel olarak bu amaca hizmet edebilecek nesnel bilginin ve anlatım yönteminin ön planda olduğu, sunuş yolu stratejisinin kullanıldığı görülmektedir. Konu tasarımı yaklaşımında konuların ders kitaplarıyla öğretilebileceği⁶¹ varsayıldığı için yaklaşımda temel kaynak kitaptır.⁶²

Disiplin Tasarımı: Merkeze derslerin alındığı bu tasarımda; her disiplin bir ders olarak tasarlanır ve dersler kendi içinde bütünlük oluşturur. Disiplin tasarımında önemli olan bilginin kullanılabilir olmasıdır. Dersler detaylı bir şekilde öğretilerek öğrencinin bir nevi o dersin uzmanı gibi hareket edebilmesi istenir. Savunucularına göre öğrenciler; tarihi bir tarihçi kadar araştırabilmeli,

⁵⁹ Allan C. Ornstein- Francis P. Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues* (Boston: Allyn and Bacon, 2018), 243.

⁶⁰ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 65.

⁶¹ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 245.

⁶² Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 66.

biyolog ya da kimyager kadar iyi deney yapabilmeli ya da matematikçi kadar hipotezler kurarak çözüm üretebilmelidir.⁶³

Geniş Alan Tasarımı: Konu tasarımı yaklaşımında yer alan parçalanmaya ve disiplinler arası geçişin olmamasına tepki olarak çıkmıştır.⁶⁴ Geniş alan tasarımı, ortak yönleri olan derslerin birleştirilmesi vardır. Bu açıdan Gestalt'ın bütünlük ilkesine benzeyen tasarım,⁶⁵ parça parça olan derslerin bir araya getirilerek tek ders halinde sunulmasını amaçlamaktadır.

Korelasyonel Tasarım: Bu tasarımda; geniş alan tasarımı, yer alan benzer derslerin birleştirilmesi ilkesi kısmen kabul edilerek gerekli görülen zamanlarda dersler arası bağlantı kurmanın önemli olduğu savunulmuştur.⁶⁶

Süreç Tasarımı: Süreç tasarımı, konu merkezli tasarımlar ile bir sonraki başlıkta açıklayacağımız öğrenen merkezli tasarımlar arasında geçiş konumundadır. Diğer tasarım yaklaşımları, konulara ya da derslere önem verirken süreç tasarımı yaklaşımında öğrencilerin hangi öğrenme yollarıyla, konuyu nasıl öğreneceği ve nasıl uygulayacağı üzerinde durulur.⁶⁷ Ama bunlara rağmen süreç tasarımının temelinde davranışçılık⁶⁸ olduğu için öğrenci merkezli değil öğretmen merkezlidir.

1.1.2.2. Öğrenen Merkezli Program Tasarımları

Öğrencinin etkin katılımını önemseyen bu tasarımlarda konu merkezli tasarımların aksine içerik oluşturulurken, konu ya da disiplinlerden ziyade bireye önem verilmektedir. Programlar, öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları göz önüne alınarak hazırlanır. Rehber konumunda olan öğretmen, öğrencilerin ihtiyaçlarına

⁶³ Bk. Bülent Alıcı, “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”, *Eğitimde Program Geliştirme: Kavramlar Yaklaşımlar*, ed. Hasan Şeker (Ankara: Anı Yayıncılık, 2019), 73; Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 68; Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 245.

⁶⁴ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 247.

⁶⁵ Gestalt'ın bütünlük ilkesi için bk. Seval Fer, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramsal Temellere Bakış* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 463-466.

⁶⁶ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 71.

⁶⁷ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 249.

⁶⁸ Bk. Yavuz Erişen, “Eğitimin Felsefi Temelleri”, *Eğitim Bilimine Giriş*, ed. Emin Karip (Ankara: Pegem Akademi, 2011), 97-98; Cemal Tosun, *Din Eğitimi Bilimine Giriş* (Ankara: Pegem Akademi, 2017), 127.

göre alternatif yollar uygulayabilmeli, farklı zekâ alanlarına hitap edebilmelidir. Bu nedenle, bireysel ihtiyaca göre farklı yöntem ve teknikler uygulanabilecek şekilde esnek, değişime kapalı katı kurallardan uzak tasarımlardır.⁶⁹

Öğrenen merkezli program tasarımları; çocuk merkezli tasarım, yaşantı merkezli tasarım, radikal/romantik tasarım ve hümanistik tasarım olmak üzere dörde ayrılır. Bu tasarımların genelinde ilerlemeci eğitim felsefesinin etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda radikal/romantik tasarım ve hümanistik tasarımda yeniden kurmacı eğitim felsefesi temele alınmıştır.

Çocuk Merkezli Tasarım: Bu tasarımda program; öğrenenlerin gelişim durumlarına, ilgilerine ve ihtiyaçlarına göre öğrenciler sisteme girmeden önce belirlenir. Çocuk merkezli tasarımın temelini Rousseau, “Emile” adlı eserinde ortaya koyduğu eğitim anlayışının oluşturduğu düşünülür.⁷⁰ Ornstein ve Hunkins’a⁷¹ göre ise bu tasarımı savunanlar hem John Dewey ve Francis Parker’dan, hem de geleneksel düşünceyi reddederek öğrenene değer veren Rousseau’dan etkilenmişlerdir.

Yaşantı Merkezli Tasarım: Çocuk merkezli tasarımda olduğu gibi yaşantı merkezli tasarımda da öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçları, gelişim dönemlerinin gerekleri ön plandadır. Fakat yaşantı merkezli tasarımda program, öğrenci sisteme girmeden önce değil, öğrenci sisteme girdikten sonra hazırlanır. Bu tasarımın savunucuları; öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarını önceden kestirmenin mümkün olmadığını,⁷² bu yüzden de öğretmenin öğretim esnasında ihtiyaca binaen her bir öğrenciye özel program hazırlaması gerektiğini⁷³ ileri sürmüşlerdir.

Radikal/Romantik Tasarım: Geleneksel öğretimin öğrenci gelişimini engellediği düşünülerek bu durumun gözden geçirilmesi gerektiği savunulmuştur. Geleneksel öğretimde; öğrenci ikinci plandadır. Bireysel farklılıkları görmezden

⁶⁹ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 251-252; Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 75.

⁷⁰ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 76.

⁷¹ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 252.

⁷² Alcı, “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”, 74; Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 89.

⁷³ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 253.

gelen bu anlayışta tek tip programlar hazırlanarak temel ilke ve değişmez gerçeklerle uyum sağlayabilecek bireyler yetiştirmek hedeflenmiştir.⁷⁴

Hümanistik Tasarım: Bu tasarımın, 1950’lerde davranışçı kuramlara tepki olarak ortaya çıktığı ve hümanizm⁷⁵ ile ilişkilendirildiği iddia edilmektedir.⁷⁶ Bu tasarımın savunucuları, Maslow’un “kendini gerçekleştirme” görüşünü esin kaynağı olarak görmüş, bundan hareketle eğitimin amacını bireyin kendini gerçekleştirmesi olarak tanımlamışlardır.⁷⁷ Maslow’a göre⁷⁸ kendini gerçekleştiren birey genel olarak; otantiktir, spontan davranır, nüktedandır, iletişim becerisi yüksektir, demokratiktir.

1.1.2.3. Sorun Merkezli Program Tasarımları

Sorun merkezli program tasarımlarının temel hedefi; öğrencilere problem çözme becerisi kazandırma⁷⁹ ve aynı zamanda “toplumun ihtiyaçlarını karşılama” hedefi doğrultusunda hareket etmektir.⁸⁰ Sorun merkezli program tasarımları; yaşam şartları tasarımı, çekirdek tasarım ve toplumsal sorunlar ve yeniden kurmacı tasarım olmak üzere üçe ayrılır. Bu kategoride yer alan yaklaşımlarda yeniden kurmacı eğitim felsefesi kullanılmıştır.

Yaşam Şartları Tasarımı: Bu tasarımın, Herbert Spencer’in 19. yüzyılda yayımlanan “Hangi Bilgi En Değerlidir?” adlı çalışmasına dayandığı ileri

⁷⁴ Erişen, “Eğitimin Felsefi Temelleri”, 97; Ayhan Aydın, *Eğitim Psikolojisi-Gelişim, Öğrenme, Öğretim* (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 193.

⁷⁵ Bk. Nesrin Kale, “Hümanizm”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 25/2 (1992): 763-770.

⁷⁶ Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 255; Alcı, “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”, 75.

⁷⁷ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 49; Mustafa Tekke, “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık”, *Journal of Qualitative Research in Education* 7/4 (2019): 1704-1712; Nazlı Yüceol, “Maslow’un Gözünden ‘Kendini Gerçekleştiren İnsan’” 4/1 (2020): 88.

⁷⁸ Abraham Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, trc. Okhan Gündüz (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001), 31-32; Abraham H. Maslow, *Motivation and Personality* (New York: Harper&Row, 1970), 149-179.

⁷⁹ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 257.

⁸⁰ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 82; Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 89.

sürülmüştür.⁸¹ Sistemli bir şekilde ilerlemenin, program oluşturmada önemli bir role sahip olduğunu düşünen Spencer,⁸² insan hayatını oluşturan unsurları önem sırasına göre dizerek programların bu faaliyetlere odaklanması gerektiğinden bahseder. Yaşama adapte edilerek anlamlı hale getirilen öğrenmeler, öğrencilerin sosyal hayatlarında karşılaştıkları benzer sorunları çözmelerine yardımcı olmaktadır.⁸³

Çekirdek Tasarım: Karacaoğlu⁸⁴ bu tasarımın, sosyal işlevler ya da sosyal sorunlar programı olarak da adlandırılabilirliğini söylemiştir. Sorunlar ve konular çerçevesinde şekillenen bu programda amaç, öğrenciye problem çözme ve iş birliğine dayalı öğrenme becerisi kazandırmaktır. Çekirdek tasarımın savunucularından biri olan Alberty, öğrencilerin toplumsal sorunlara çözüm üretme konusunda cesaretlendirilmeleri gerektiğini düşünülerek toplumu “öğrenme laboratuvarı”⁸⁵ olarak gördüğünü iddia etmiştir.

Toplumsal Sorunlar ve Yeniden Kurmacı Tasarım: Bu tasarımda, okulların değişimin ve gelişimin merkezi haline gelmesi gerektiği savunulmuştur. Bunu sağlayabilmek adına, değişen toplumda çıkabilme ihtimali olan sorunlara odaklanarak eğitimin yeniden yapılandırılması gerektiği görüşü hakimdir.⁸⁶ Bu sebeple eğitimin, toplumsal sorunların iyileştirilmesinde katkısı olacağı düşünülür.⁸⁷

1.1.2. Eğitimde Program Geliştirme Modelleri

Eğitim programları hazırlanırken program geliştirme modelleri, içeriğin hazırlanması da dahil olmak üzere birçok alanda öncü konumundadır.⁸⁸ Bu

⁸¹ Bk. Alcı, “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”, 76; Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 83.

⁸² Herbert Spencer, *Education: Intellectual, Moral and Physical* (New York: D. Appleton and Company, 1860), 31.

⁸³ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 87.

⁸⁴ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 84.

⁸⁵ Bk. H. Bernard Alberty, *Reorganizing the High-School Curriculum* (New York: The Macmillan Company, 1913), 147.

⁸⁶ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 261.

⁸⁷ Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 91.

⁸⁸ Bk. Peter F. Oliva-William R. Gordon, *Program Geliştirme*, trc. Kerim Gündoğdu (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 147.

bakımdan modeller, program geliştirme sürecinde izlenecek yolu görmemizi sağlamaktadır.

Alanyazın incelendiğinde çok fazla program geliştirme modeli⁸⁹ olduğu ve genelde Türkçe olarak ele alınan program geliştirme kaynaklarında; Amerika’da, ⁹⁰ Avrupa’da, ⁹¹ ve Türkiye’de uygulanan modeller şeklinde sınıflandırılarak açıklandığı görülmüştür.

Bu başlık altında tüm program geliştirme modellerinden bahsetmek imkansız olduğu için sadece Tyler, Taba, Taba-Tyler ve Oliva modeli olarak bilinen program geliştirme modellerinden bahsetmenin yeterli olacağını düşünmekteyiz.

Tyler’in Program Modeli: Eğitim programı ya da öğretim planı hazırlanırken irdelenmesi gerekli dört sorudan bahseden Tyler; ⁹² hedeflerin belirlemesi, bu hedeflere ulaştıracak araçların belirlenmesi, bu araçların organize edilmesi ve sonuçların değerlendirilmesi şeklinde hiyerarşik olarak ilerleyen bir sorgulamayla programın planlanması gerektiğini savunmuştur. Tyler’in program planlarken temele aldığı dört soru⁹³ şu şekildedir:⁹⁴

1. Okulun ulaşmak istediği amaçlar neler olmalıdır?
2. Amaçlara hangi öğrenme yaşantıları yoluyla ulaşılabilir?
3. Öğrenme yaşantıları etkili şekilde nasıl düzenlenmelidir?
4. Amaçlara ulaşıp ulaşılmadığını nasıl belirleyebiliriz?

Tyler, Şekil 1’de de görüldüğü gibi içerikten çok kaynağa önem vermiştir. Tyler’in modelinde; birey, toplum ve konu alanı olmak üzere üç kaynaktan beslenilerek program hazırlanmaya başlanır. Bunlar çerçevesinde hazırlanan çok sayıdaki olası hedefler eğitim felsefesi ve öğrenme psikolojisi filtrelerinden

⁸⁹ Farklı program geliştirme modelleri için bk. Zais, *Curriculum: Principles and Foundations*, 448-468; Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 203-212; Thomas W. Hewitt, *Eğitimde Program Geliştirme: Neyi Neden Öğretiyoruz*, trc. Serhat Arslan (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018), 122-128.

⁹⁰ Amerika’da kullanılan program geliştirme modelleri için bk. Alcı, “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”, 80-83; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 65-68.

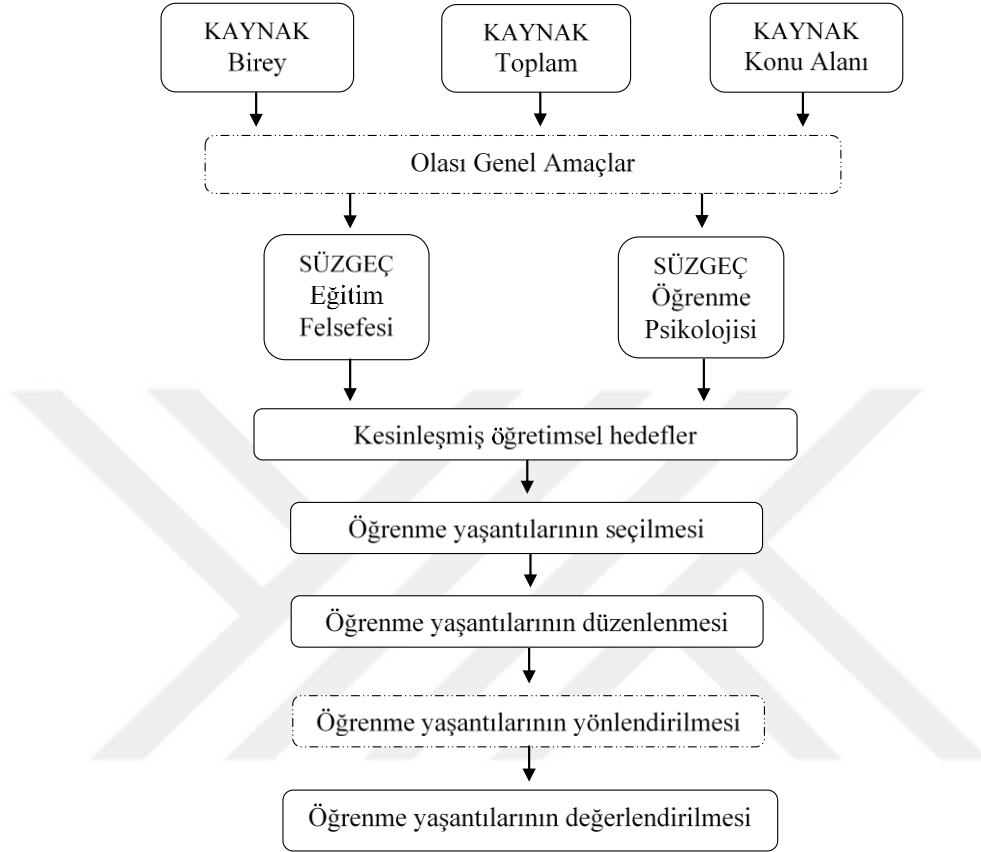
⁹¹ Avrupa’da kullanılan program geliştirme modelleri için bk. Alcı, “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”, 83-84; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 68-69.

⁹² Hewitt, *Eğitimde Program Geliştirme: Neyi Neden Öğretiyoruz*, 123.

⁹³ Tyler’in, program planlarken dikkate aldığı dört soru hakkında detaylı bilgi için bk. Ralph W. Tyler, *Eğitim Programlarının ve Öğretimin Temel İlkeleri*, trc. M. Emin Rüzgar - Berna Aslan (Ankara: Pegem Akademi, 2014), 3-110.

⁹⁴ Tyler, *Eğitim Programlarının ve Öğretimin Temel İlkeleri*, 1.

geçirilerek kesinleşmiş öğretim araçları ortaya konulur. Devamında ise sırasıyla öğrenme yaşantılarının seçilmesi, düzenlenmesi, yönlendirilmesi ve değerlendirilmesi aşamaları yer almaktadır.⁹⁵

Şekil 1. Tyler’ın Program Modeli⁹⁶

Taba’nın Program Modeli: Taba tarafından geliştirilen modelde geleneksel yöntemlerde kullanılan tümdengelimsel yöntemden ziyade tümevarımsal yöntem kullanılmıştır. Böylece program planlanırken önce küçük parçalardan başlanılarak genel programa ulaşmak hedeflenmiştir.⁹⁷

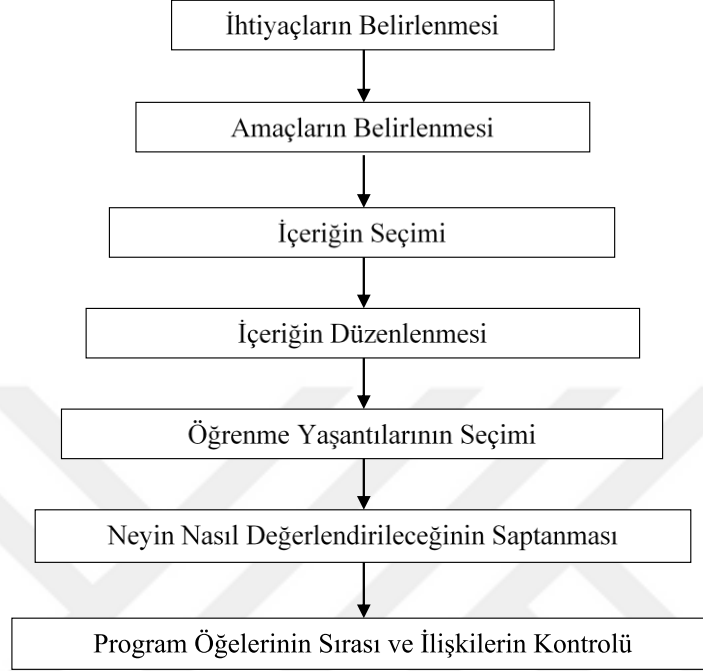
Taba, Tyler’dan farklı olarak kaynaktansa içeriğe daha fazla önem vermiştir. Taba, program geliştirme sürecini düzenli bir yapıda, yedi aşamalı olarak ortaya koymuştur. Aynı zamanda Tyler’dan etkilenen Taba, Tyler’ın ihtiyaçlar ve ilgi alanlarına yönelik yaptığı çalışmaları birinci adım olarak

⁹⁵ Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 197-198; Oliva-Gordon, *Program Geliştirme*, 150-155.

⁹⁶ Bk. Oliva, *Developing the Curriculum*, 174.

⁹⁷ Oliva-Gordon, *Program Geliştirme*, 157.

belirlediği “ihtiyaçların belirlenmesi” basamağının içine eklemiştir. Taba’nın program geliştirme modelinde izlenecek yol sıralı olarak Şekil 2’de yer almaktadır.

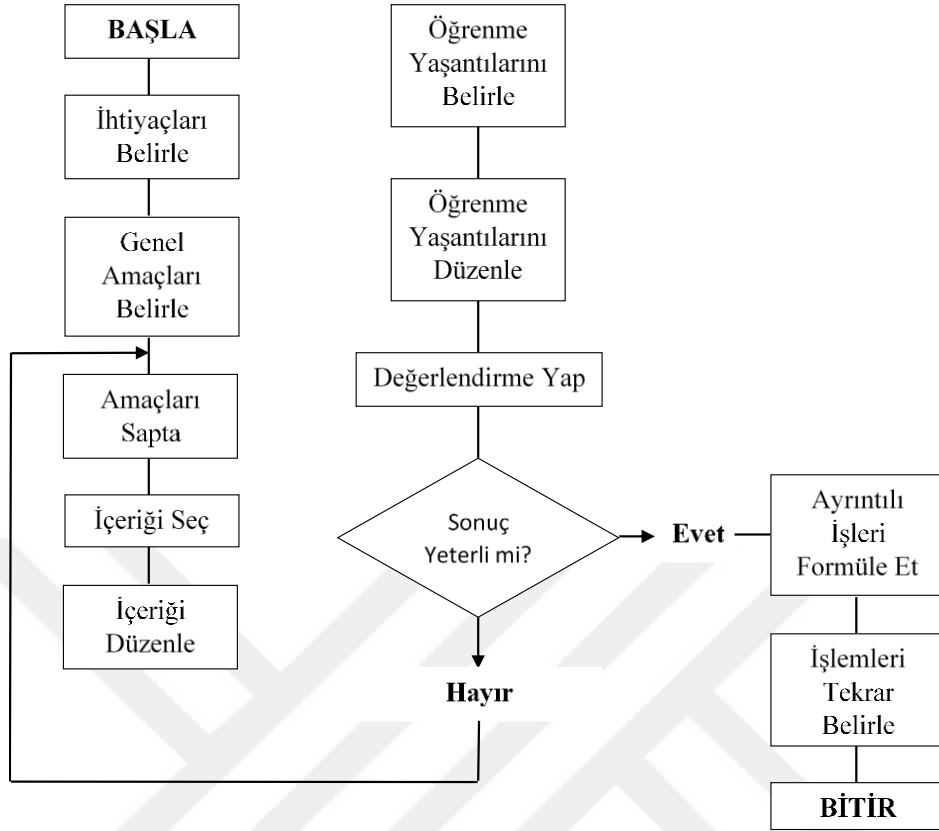
Şekil 2. Taba Modeli⁹⁸

Taba-Tyler Modeli: Rasyonel planlama⁹⁹ olarak da adlandırılan Taba-Tyler Modeli, Şekil 3’te de görüldüğü üzere ihtiyaçların belirlenmesiyle başlayıp hazırlanan içeriğin değerlendirilmesiyle son merhaleye gelir. Sonuç kısmı eğer tatmin ediciyse ayrıntılı işler formüle edilir, işler tekrar belirlenerek süreç sonlandırılır. Sonuç yeterli değilse başa dönülerek sonuçlar yeniden değerlendirilir. İşlem, istenilen sonuç elde edilene kadar devam eder.¹⁰⁰

⁹⁸ Bk. Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 264.

⁹⁹ Bk. Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 96.

¹⁰⁰ Bk. Ronald V. White, *The ELT Curriculum: Design, Innovation and Management* (Oxford ; New York: Blackwell Publishers, 1988), 26-30.

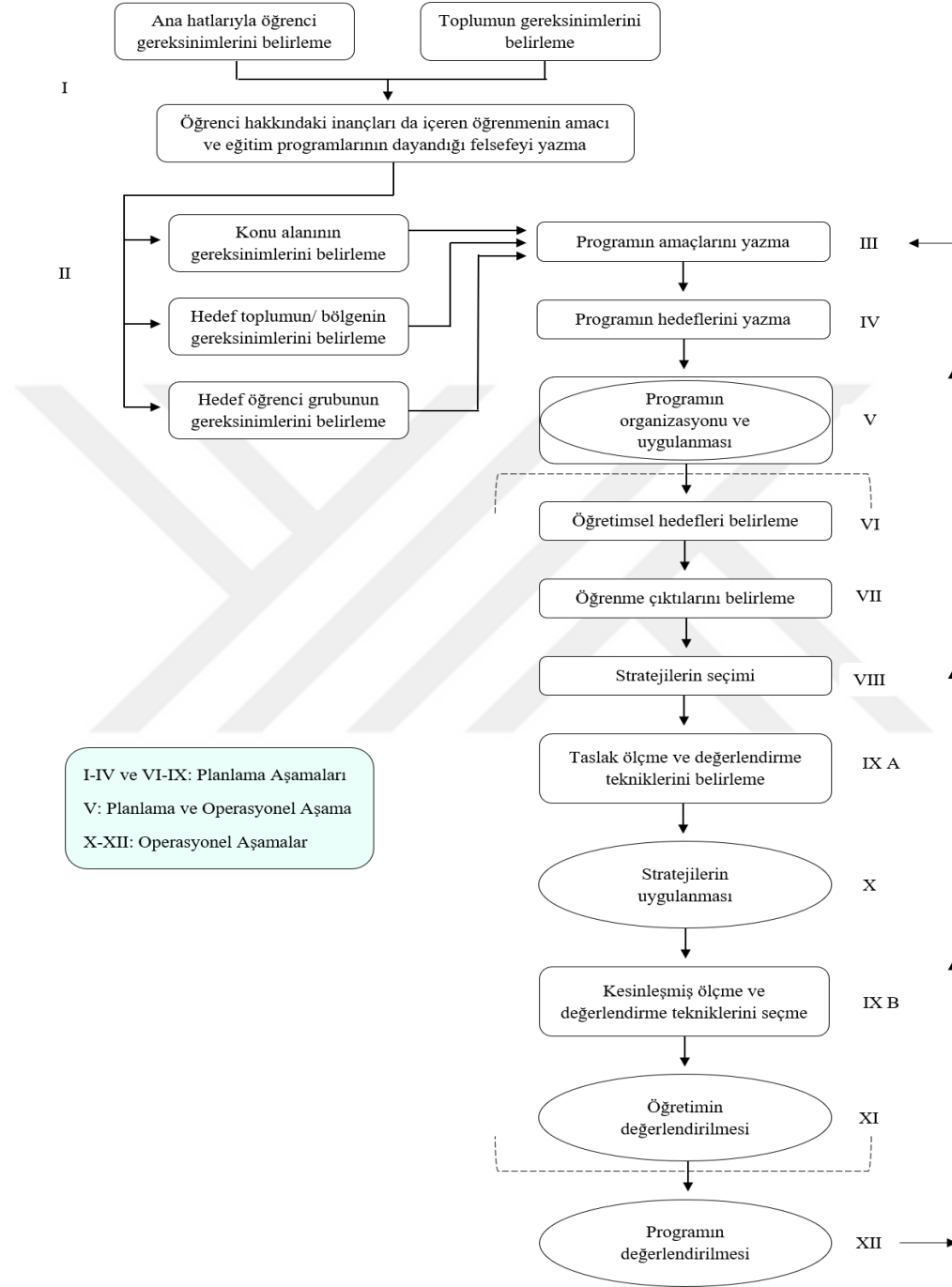
Şekil 3. Taba-Tyler Program Modeli¹⁰¹

Oliva'nın Program Modeli: Oliva tarafından geliştirilen model Şekil 4'te de görüldüğü üzere on iki adımdan oluşmuş olup, temel bileşenlerle birlikte ekstra ayrıntılar içermektedir.¹⁰² Oliva modelinin ilk aşaması, öğrenci ve toplum ihtiyaçlarını belirleyerek onların felsefi temelini oluşturmaktır. İkinci aşaması; okulun bulunduğu toplumun ihtiyaçları, öğrencilerin ihtiyaçları, ders ve konuların gereksinimleri analiz etmektir. Üçüncü ve dördüncü aşaması programın hedeflerinin belirlenmesidir. Beşinci aşaması hem planlama hem de operasyon evresidir. Altıncı ve yedinci aşamasında öğretimsel hedefler belirlenmiş olur. Şekilde de görüldüğü üzere dokuzuncu aşamanın A ve B evreleri vardır. On birinci aşamada öğretim değerlendirilir, on ikinci ve son aşamada ise şahısların ya da kurumların değerlendirilmesi yerine eğitim-öğretim programının değerlendirilmesi yapılır. Ayrıca dikdörtgen içinde ifade edilenler planlama

¹⁰¹ Bk. White, *The ELT Curriculum: Design, Innovation and Management*, 26.

¹⁰² Bk. Oliva, *Developing the Curriculum*, 173.

evrelerini, elips içinde ifade edilenler ise operasyon evrelerini temsil etmektedir. Ayrıca oklarla gösterilen geribildirim hatları da modelin önemli özelliğidir. Böylece programın sürekli yenilenebilir olması hedeflenmiştir.¹⁰³

Şekil 4. Oliva Modeli¹⁰⁴

¹⁰³ Bk. Oliva-Gordon, *Program Geliştirme*, 158-160.

¹⁰⁴ Bk. Oliva, *Developing the Curriculum*, 174.

1.1.3. Hedeflerin Yazılması

Eğitim öğretim faaliyetlerinin planlı bir şekilde yürütülebilmesi için yapılması gereken çalışmalardan biri de hedeflerin belirlenmesidir. Hedef için yapılan tanımlar eğitimcilere göre bazı farklar içerse de temelde ortak kanaat söz konusudur. Sönmez'in,¹⁰⁵ Demirel'in¹⁰⁶ ve Karacaoğlu'nun¹⁰⁷ yaptıkları benzer tanımlara göre eğitimde hedef; öğrenciye kazandırılmak istenen bilgi, yetenek, ilgi, değer ve tutum gibi istendik özelliklerin tamamını kapsayan terimdir. Ertürk¹⁰⁸ ise ayrıntılı olarak hedefi; "bir öğrencinin, planlanmış ve tertiplenmiş yaşantılar sayesinde kazanması kararlaştırılan ve davranış değişikliği veya davranış olarak ifade edilmeye elverişli özellik" şeklinde tanımlamıştır. Tanımlardan da anlayacağımız üzere hedefler; öğretim sürecinin sonunda bireye kazandırılmak istenen bilgi, tutum ve davranışlar planlanarak oluşturulmaktadır.

Hedefler oluşturulurken önce toplumsal gerçekler, doğa, konu alanı ve birey temele alınarak eğitim programının ihtiyaçları belirlenir.¹⁰⁹ Hedeflerin oluşturulması amacıyla yapılan ihtiyaç analizinin ardından "aday hedefler" ortaya konulur. Belirlenen bu hedefler; eğitim felsefesi, eğitim psikolojisi ve eğitim sosyolojisi süzgeçlerinden geçirildikten sonra "olası hedefler" adını alır.¹¹⁰ Hedef davranışların belirlenmesinde üçüncü ve son basamak ise hedeflerin "girdi" süzgecinden geçirilmesidir. Girdiler öğrencinin yaşı, cinsiyeti, bilişsel, duyuşsal, devinışsel alanları gibi değişkenlerden; devlet politikası gereği sağlanan yatırım, yeni personel, yeni araç-gereçler gibi unsurlardan oluşmaktadır.¹¹¹

Eğitimde hedefler, dikey hedefler ve yatay hedefler olarak ikiye ayrılır. Hedeflerin dikey olarak sınıflandırılması; uzak hedefler, genel hedefler ve özel hedefler şeklindedir. Yatay hedefler ise özel hedefler içinde yer alan taksonomik yaklaşımları kapsamaktadır. Hedeflerin sınıflandırılması Şekil 5'te verilmiştir.

¹⁰⁵ Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 23.

¹⁰⁶ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 111.

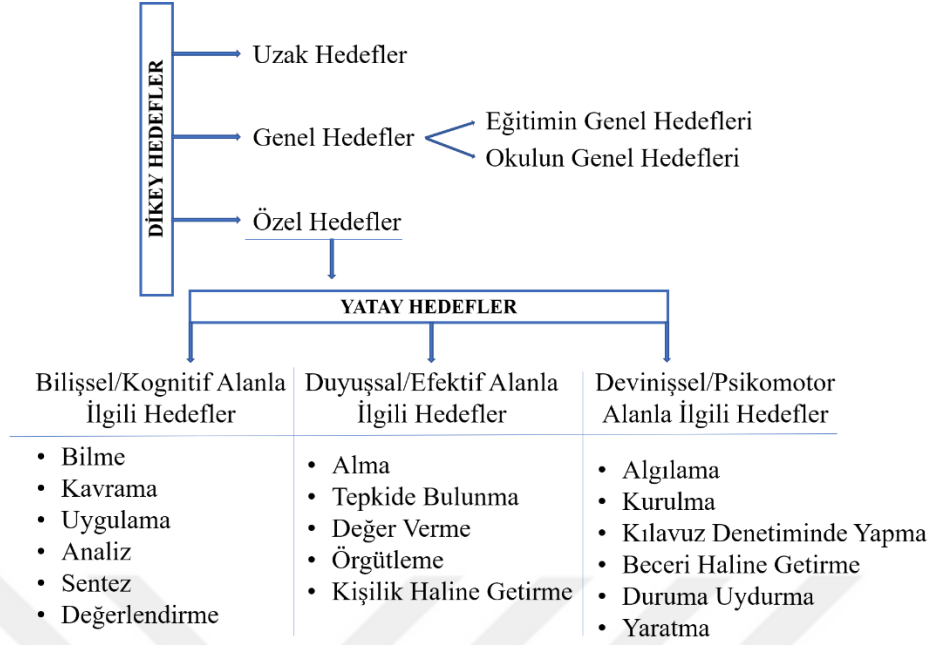
¹⁰⁷ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 118.

¹⁰⁸ Selahattin Ertürk, *Eğitimde "Program" Geliştirme* (Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 2017), 26.

¹⁰⁹ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 23-27; Alcı, "Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller", 101-113.

¹¹⁰ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 27-29.

¹¹¹ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 30-32.

Şekil 5. Eğitimde Hedeflerin Sınıflandırılması

Özel hedefler, bireylerin davranışları çerçevesinde oluşturulmuş aşamalı hedefleri içeren yatay hedefler kapsamındadır. Yatay hedeflerin hazırlanmasında en sık kullanılan sınıflama; bilişsel, duyuşsal ve devinişsel hedef taksonomileri şeklindedir. Bunlara ek olarak Sönmez, sezgisel alandan¹¹² bahsetmektedir (bk. Tablo 2). Yaptığı sınıflandırmayı bir tabloda özetleyen Sönmez, her alanın birbirinin ön koşulu olduğunu belirtmiştir.¹¹³

Tablo 2. Sönmez'in Hedef Sınıflandırması¹¹⁴

Dört Alanın Birlikteliği			
Bilişsel Alan	Duyuşsal Alan	Devinişsel Alan	Sezgisel Alan
Algılama			
1. Bilgi	1. Alma	1. Uyarılma	1. Farkına Varma
2. Kavrama	2. Tepkide Bulunma	2. Kılavuz Denetiminde Yapma	2. Ayırt Etme
3. Uygulama	3. Değer Verme	3. Beceri	3. İçeride Doğma
4. Analiz	4. Örgütlenme	4. Duruma Uydurma	4. Denetim Altında Tutma
5. Sentez	5. Kişilik	5. Yaratma	5. Geçmişten Geleceğe İlişki Kurma
6. Değerlendirme			

¹¹² Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 37.

¹¹³ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 38-39.

¹¹⁴ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 209-210.

1.1.3.1. Bilişsel/Kognitif Alanla İlgili Hedefler

Bilişsel/kognitif alan; zihinsel yönü ağır basan öğrenmelerin kodlandığı,¹¹⁵ kendi içinde basitten karmaşığa-somuttan soyuta doğru aşamalı olarak ilerleyen, alt düzey ve üst düzey zihinsel beceri gerektiren hedeflerden oluşmaktadır.¹¹⁶ Bloom'un bilişsel hedefler sınıflandırması; bilgi, kavrama, uygulama, analiz, sentez, değerlendirme olmak üzere altı basamaktan oluşmaktadır. Basamaklar, kısaca şu şekilde açıklanabilir:¹¹⁷

Bilgi: Bilişsel alanın en alt seviyesi olan bilgi basamağında yazılan hedefler, öğrenilen bilgiye herhangi bir ekleme ya da çıkarma yapılmaksızın olduğu gibi kabul edilecek şekilde yazılır. Bu basamakta; ezberleme, tanımlama, hatırlama gibi temel becerilerin kazandırılması hedeflenir.

Kavrama: Öğrencinin bilgiyi kendi zihin süzgecinden geçirerek anlamlandırması beklenen basamaktır. Örnek verme, yorumlama, verilen parçanın özetini çıkartma, ana fikri bulma ve tahmin etme kavrama düzeyi kazanımlar arasında yer alır.

Uygulama: Bilginin içselleştirilmesiyle öğrenilenlerin transfer edildiği aşamadır. Var olan bilgi başka bir duruma aktarılarak problem çözme, anket hazırlama, plan yapabilme gibi davranışlar bu öğrenme düzeyinde gerçekleşir.

Analiz: Üst düzey zihinsel beceri gerektiren analiz basamağı; neden sonuç ilişkisi kurmada, öğelerin benzer ve farklı özelliklerini ortaya koymada, bütünü oluşturan parçaların ayrıştırılmasında etkilidir. Kavram haritası çizip analiz edebilme, balık kılçığı diyagramı oluşturma gibi öğrenme davranışları da bu basamakta gerçekleşir.

Sentez: Temelde yeni, farklı, orijinal yani özgün bir ürün ortaya çıkarabilme işidir. Çok yönlü düşünme becerisi de diyebileceğimiz sentez

¹¹⁵ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 50.

¹¹⁶ Bk. Aydın, *Eğitim Psikolojisi- Gelişim, Öğrenme, Öğretim*, 265; Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 36-37.

¹¹⁷ Bilişsel/Kognitif alanla ilgili hedef yazma hakkında detaylı bilgi için bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 50-90; David R. Krathwohl v.dğr., *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals* (New York: David McKay Company, 1974), 186-193; Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 124-136.

düzeyinde yazılan hedeflerde; tasarı hazırlama, öneride bulunma, icat yapma, tez yazma gibi üst düzey öğrenme davranışları yer almaktadır.

Değerlendirme: Belirlenen ölçütlere göre eleştiri yapma, yargılama, bir tartışmada yapılan hataları tespit etme gibi hedefler, değerlendirme düzeyinde yazılır. Analiz basamağında olduğu gibi bu basamakta da karşılaştırma yapma vardır. Fakat buradaki karşılaştırma, analiz düzeyindeki gibi ögeler arası karşılaştırma değil, ölçütler arası karşılaştırmadır.

Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi

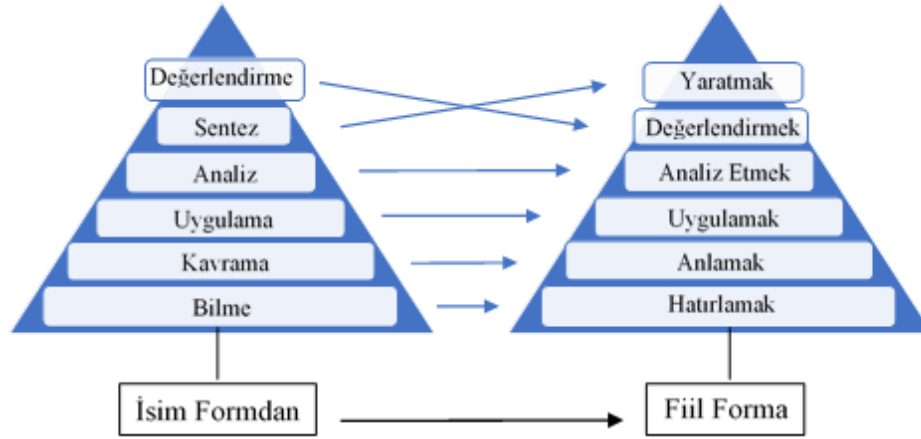
1956'da Bloom tarafından oluşturulan taksonomi, bazı gerekçeler öne sunulurak ¹¹⁸ 2001 yılında Anderson ve Krathwohl öncülüğünde revize edilmiştir.¹¹⁹

Yeni taksonomide bilgi iki boyutta ele alınmıştır. Bunlar bilgi boyutu ve bilişsel süreç boyutudur. Bilgi boyutuna; orijinal taksonomide var olan, kavramlar bilgisi, olgular bilgisi ve işlemler bilgisinin yanında “biliş ötesi bilgi” boyutu eklenmiştir. Bilişsel süreç boyutu ise orijinal taksonomide olduğu gibi altı basamaktan oluşmaktadır. Fakat revize edilen taksonomide kavramlar fiilleştirilmiş ve bazı kavramların sırası değiştirilmiştir. Ezber öğrenmelerin ölçüldüğü bilme basamağı “hatırlama”, anlamlı öğrenmelerin amaçlandığı kavrama basamağı “anlama”, ögeler arası ilişki kurmanın sağlandığı analiz basamağı “çözümleme”, çok yönlü düşünmeyi öngören ve ortaya yeni bir ürün çıkarılması beklenen sentez basamağı “yaratma” olarak revize edilmiştir. Orijinal taksonomide yer alan en üst düzey öğrenme, değerlendirme basamağıyken revize edilen taksonomide en üst düzey zihinsel beceri gerektiren basamak, yaratma basamağı olmuştur¹²⁰ (bk. Şekil 6).

¹¹⁸ Taşpınar, Bloom'un taksonomisinin revize edilme gerekçelerini, “Yapılandırmacı yaklaşımın etkili olması sonucu öğrenci merkezli üst düzey bilişsel becerileri ölçmede yetersiz kalınması, analiz ve sentez basamaklarının anlam kargaşası oluşturması, bireysel öğrenmeye dayalı öğrenme-öğretme süreçlerine ilişkin organizasyonlara yeterince cevap veremeyişi” şeklinde ifade etmiştir. Mehmet Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: EDGE Akademi Yayıncılık, 2016), 39.

¹¹⁹ Bk. Aydın, *Eğitim Psikolojisi-Gelişim, Öğrenme, Öğretim*, 269.

¹²⁰ Bk. Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 41; Mehmet Bekdemir - Yavuz Selim, “Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi ve Cebir Öğrenme Alanı Örneğinde Uygulaması”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/2 (2008): 190-191; Ömer F. Tutkun v.dğr., “Revize Bloom Taksonomisinin Genel Yapısı: Gerekçeler ve Değişiklikler”, *The Journal of*

Şekil 6. İsim Formunda Bloom Taksonomisi ve Fiil Formunda Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi

1.1.3.2. Duyuşsal/Efektif Alanla İlgili Hedefler

Duyuşsal alan; ilgi, tutum, kaygı, alışkanlık, fikirlere saygı ve hoşgörü, zamanı etkili kullanma gibi durumları içermektedir.¹²¹ Duyuşsal alanda yazılan hedefler soyut içerikli olduğu için hem ölçülmesi hem de kazandırılması bilişsel ve psikomotor alan hedeflerine göre daha zordur. Fakat soyut içeriğe sahip olan ibadet ve inanç gibi dini konular, özünde hislerle ilgili olduğu için din öğretiminde duyuşsal alan hedefleri sıklıkla kullanılmaktadır.¹²² Duyuşsal alanla ilgili yazılan hedefler yaygın olarak beş basamaktan oluşmaktadır. Basamaklar şöyle özetlenebilir:¹²³

Alma: Olgulardan, nesnelerden, kişilerden gelen uyarıcıların fark edilip ayırt edildiği basamaktır. Bu farkındalık birçok açıdan bireyi, bilgiyi almaya hazır hale getirir.

Academic Social Science Studies, 32 (2015): 60; Osman Birgin, “Bloom Taksonomisi”, *Matematik Eğitiminde Teoriler*, ed. Erhan Bingölbalı v.dğr. (Ankara: Pegem Akademi, 2016), 855.

¹²¹ Bk. Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 144; Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 37; Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 90.

¹²² Bk. Adem Güneş, “Din Öğretiminin Yapılandırmacı Temelleri ve Yeni Bir Öğrenme-Öğretme Materyali Olarak Zihin Haritaları”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/6 (2016): 24.

¹²³ Duyuşsal/Efektif alanla ilgili hedef yazma hakkında detaylı bilgi için bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 90-102; Krathwohl v.dğr., *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*, 98-185.

Tepkide Bulunma: Tepkide uysallık, tepkide isteklilik ve tepkide doyum olmak üzere üç aşamada gerçekleşir. Bu düzeydeki davranış ifadelerinde bireyin istekli olduğunu belirten “razı olur, istekli olur” gibi kavramlar kullanılır.

Değer Verme: Davranışa verilecek olan tepki, bu basamakta öngörülebilir. Tutum, inanç, milli-manevi her türlü değer, değer verme basamağı kapsamındadır.

Örgütlenme: Bireyin; davranışlarını değerler kapsamında gözden geçirebilmesinin, kararlı olmasının, kendi değerlerinden taviz vermeden hareket edebilme yetisinin bu basamakta yazılan hedeflerle gerçekleşmesi beklenir. Çoğunlukla bilginin var olan durumdan yeni duruma transferi söz konusudur.

Kişilik Haline Getirme: Davranışlar içselleştirilerek kişilik haline getirilir ve böylece birey davranışları kendi isteğiyle yapar hale gelir. Bu basamaktaki hedef yazımında; gözden geçirme, kullanma, yaşam gayesi haline getirme, özdeşleşme gibi kelimeler kullanılır.

1.1.3.3. Devinişsel/Psikomotor Alanla İlgili Hedefler

Devinişsel/psikomotor alan hedefleri, bilişsel ve duyuşsal alanlarla iç içedir.¹²⁴ Fakat onlara nazaran gözlenmesi ve denetlenmesi daha kolaydır.¹²⁵ Bu basamakta öğrencilerden gözlem yoluyla ya da teoride öğrendikleri bilgileri tek başlarına uygulayabilmeleri ve gerekli durumlarda önceki öğrenmelerinden yola çıkarak yeni ve farklı ürünler ortaya koymaları istenir. Devinişsel/psikomotor alanla ilgili yazılan hedef basamakları özetle şu şekildedir:¹²⁶

Algılama/Uyarılma: Bireye kazandırılması istenen davranışı gözlemlemesi ve nasıl yapıldığını aklında tutması istenir. Algılama, izleme, fark etme bu basamakta gerçekleşmesi hedeflenen davranışlardır. Bu aşama, bilişsel alanlardan bilme, duyuşsal alanlardan alma basamağına denk gelir.

¹²⁴ Bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 103.

¹²⁵ Bk. Aydın, *Eğitim Psikolojisi-Gelişim, Öğrenme, Öğretim*, 272.

¹²⁶ Devinişsel/Psikomotor alanla ilgili hedef yazma hakkında detaylı bilgi için bk. Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 102-114; Anita J. Harrow, *A Taxonomy of the Psychomotor Domain : A Guide For Developing Behavioral Objectives* (New York: Longman, 1972), 44-150; Donald P. Ely v.dğr., *The Psychomotor Domain* (Washington, D.C: University of Illinois, 1972), 50-54.

Kurulma: İstenilen davranış için harekete geçme durumudur. Hazır olma, başlama, hareket etme bu basamakta görülür.

Kılavuz Denetiminde Yapma: Davranışın, maket üzerinde veya gerçek uygulamalarla kılavuz eşliğinde pratiğe döküldüğü aşamadır. Uygulama, rehber eşliğinde yapıldığı için hata yapılması halinde anında dönüt-düzeltilme verilebilir.

Beceri Haline Getirme: Beceri haline getirmede, kılavuz eşliğinde yapılan davranış artık tek başına ve istenilen nitelikte yapılabilmelidir. Fakat bir davranışın kılavuz olmadan tek başına yapması yeterli değildir. Buna ek olarak davranışı eksiksiz ve hatasız yapması da beklenir.

Duruma Uydurma: Bilginin transferi de diyebileceğimiz bu basamakta öğrenilen davranışın yeni duruma uydurulması istenir.

Yaratma: Geçmiş bilgiler kullanılarak yeni ve özgün ürünler ortaya koyabilme durumudur. Kendi tarzını oluşturma, farklı ürünler yapma, orijinal fikirler sunma bu basamakta gerçekleşir.

1.1.4. İçerik ve İçerik Düzenleme Yaklaşımları

1.1.4.1. İçerik

Eğitim programları hazırlanırken dikkate alınan ikinci aşama içeriktir. Eğitim programlarının içerik ögesinde, önceden belirlenen hedeflere ulaşmak için, “Ne öğretelim?” sorusuna yanıt aranır.¹²⁷ Hedeflere ulaşabilmek için araç konumunda olan içerik ögesi; öğrencinin tüm bilişsel, sosyal ve psikolojik boyutu göz önüne alınarak hazırlanmalıdır.¹²⁸

Sönmez’e¹²⁹ göre içeriğin; hedef davranışla tutarlı olması, öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyine uygun olması, somuttan soyuta, basitten karmaşığa, kolaydan zora bilinenden bilinmeyene olacak şekilde hazırlanması ve çağdaş-sanatsal-felsefi bilgiyle donanmış olması gerekir. Demirel’e¹³⁰ göre içerik oluşturulurken kullanılan bilgi; geçerli, güvenilir, optimal yapıya sahip, bireyin

¹²⁷ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 138.

¹²⁸ Bk. Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 214.

¹²⁹ Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 120.

¹³⁰ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 138-141.

yaşamına katkı sağlayacak faydada ve diğer bilgilerle az ya da çok ilişki içinde olmalıdır. Bilginin geçerli ve güvenilir olması, öğrencilerde bilişsel becerilerin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bilginin optimal yapıya sahip olması ise bilginin kullanılabilir hale getirilmesi olarak tanımlanmıştır.

İçerik hazırlanırken dikkate alınan bazı noktalar vardır. Bunlar, eğitimcilerin tercih ettiği felsefi görüşe ya da eğitim anlayışına göre farklılık göstermekle birlikte ortak olarak tercih edilen kriterler de bulunmaktadır. Literatürde fazlaca kriter belirlenmiş olmasına rağmen Zais;¹³¹ önem, fayda, ilgi ve bireysel gelişim olmak üzere dört ölçütü sıklıkla kullanılmaları sebebiyle “ortak” olarak nitelendirmiştir. Bunlara ek olarak içeriğin oluşturulmasında kullanılacak diğer kriterlerden bazıları şunlardır:¹³²

Kendi kendine yeterlilik: Öğrencinin en kısa yoldan bilgiye ulaşarak yeterli ayrıntıyı öğrenmesidir. Aynı zamanda ekonomik olmayı sağlar. Sistematik öğrenmeyi de içeren bu görüş genel olarak hümanistler ve radikaller tarafından desteklenmektedir.

Anlamlılık: İçerik, öğrenci için bir anlam ifade etmeli ve önceki öğrenmeleriyle ilişkili olmalıdır. Ayrıca program tasarlama yaklaşımlarında değinilen konu merkezli, öğrenen merkezli ve sorun merkezli tasarımlardan hangi yöne ağırlık verildiğine göre de içerik şekillenmektedir.

Kullanışlılık: Bilgiyi, bireyin ve toplumun işine yarayacak şekilde oluşturmak gerekir. Bireyin, yararlı bilgiyi nasıl tanımladığı da yine benimsediği felsefi görüşe göre değişiklik göstermektedir. Konu merkezli yaklaşımları benimseyenler için bu ölçüte göre hazırlanan içerik; öğrencinin iş hayatında ve diğer faaliyetlerinde başarılı olmasını sağlayacak şekilde hazırlanmalıdır. Öğrenen merkezli tasarımları benimseyenlere göre kullanışlılık; içeriğin, öğrenciye kendini gerçekleştirme imkanı sunacak şekilde hazırlaması anlamı taşımaktadır. Sorun merkezli yaklaşımın savunucularında ise bu ölçüt; bireyin günlük hayatta karşılaştığı problemleri çözebilmesine yönelik içeriğin oluşturulması ile ilgilidir.

¹³¹ Zais, *Curriculum : Principles and Foundations*, 343-348.

¹³² İçerik hazırlanırken kullanılan ölçütler için bk. Ornstein - Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 215-216; Sönmez, *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*, 127-129; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 139-142.

Öğrenilebilirlik: Öğretilmesi hedeflenen içerikler, öğrencilerin seviyelerine göre zorluk dereceleri ayarlanarak hazırlanmalıdır. Her öğrencinin seviyesi ortak olamayacağı için genel seviye baz alınarak orta düzeyde bir içeriğin oluşturulması gerekir.

Uygulanabilirlik: Son ölçüt olan uygulanabilirlik, hazırlanan içeriğin gerçekleştirilebilir olup olmadığının denetlenmesini sağlamaktadır. Bu yüzden içerik seçiminde; öğrencilerin eğitim düzeyine, okullarda kullanılacak araç-gereçlere, ekonomik duruma ve devlet politikasına dikkat edilmelidir.

1.1.4.2. İçerik Düzenleme Yaklaşımları

İçerik düzenlemede, eğitim anlayışından ve benimsenen felsefelerden dolayı farklı yaklaşımlar söz konusudur. Konu merkezli tasarımları tercih edenler, öğretilecek bilginin içeriğiyle ilgilenirken öğrenen merkezli yaklaşımları tercih edenler öğrencilerin anlamlı öğrenmelerini destekleyici içerik üretmeyi; sorun merkezli tasarımları tercih edenler ise içerikte toplumsal sorunlara ağırlık vermeyi önemli görmüşlerdir.¹³³

Odabaşı'nın editörlüğünü yaptığı *Eğitimde Program Geliştirme* kitabında, içerik düzenleme yaklaşımlarından birkaçı, "John Dewey'in etkisinde kalanlar" şeklinde sınıflandırılmış ve bu başlık altında piramitsel programlama, çekirdek programlama, konu ağı-proje merkezli programlama ve sorgulama merkezli programlama yaklaşımlarına yer verilmiştir.¹³⁴ Bunun dışında yaklaşımlar herhangi bir sınıflandırma içerisine dahil edilmemiştir. Fakat program tasarımı yaklaşımlarında olduğu gibi merkeze alınan eğitim anlayışına göre bir sınıflandırma yapacak olursak içerik düzenleme yaklaşımları Şekil 7'de olduğu gibi sınıflandırılabilir. Ancak bu başlık altında programların felsefi boyutu değil, araştırmamıza katkısı açısından içerik boyutu göz önüne alınarak yaklaşımlar açıklanacaktır.

¹³³ Bk. Ornstein-Hunkins, *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*, 215.

¹³⁴ Bk. Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 169-170.

Şekil 7. Eğitim Anlayışına Göre İçerik Düzenleme/Programlama Yaklaşımları

1.1.4.2.1. Doğrusal Programlama Yaklaşımı

Bu programlama yaklaşımı, ardışık ve aşamalı ilerleyen bir yapıya sahiptir. Demirel'e göre¹³⁵ doğrusal programlama, "... birbiri ile ardışık sıralı, yakın ilişkili ve zorunlu ya da önkoşul öğrenmelerin ağırlıklı olduğu konuların düzenlenmesinde..." kullanılmaktadır. Buna ek olarak Karacaoğlu¹³⁶ doğrusal programlamayı; "Konuların aşamalılık ilkesine göre, yani yakından uzağa, bilinenen bilinmeyene, basitten karmaşığa, genelden özele, somuttan soyuta doğru sıralandığı ve düzenlendiği yaklaşımdır." şeklinde tanımlamıştır.

Birbirini takip eden konularda ve bu konuların ağırlıklı olduğu derslerde kullanılan doğrusal yaklaşım bir konunun tam öğrenilmeden diğer konuya geçilmemesi özelliğiyle Bloom'un tam öğrenme modeline¹³⁷ benzemektedir. Bu

¹³⁵ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 153.

¹³⁶ Bk. Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 156.

¹³⁷ Tam öğrenme hakkında detaylı bilgi için bk. Benjamin S. Bloom, *Human Characteristics and School Learning* (New York: McGraw-Hill, 1976), 161-201.

yaklaşım Bloom dışında Tyler tarafından da benimsenmiş.¹³⁸ Ayrıca Skinner'ın geliştirdiği programlı öğretim yaklaşımında¹³⁹ da doğrusal program kullanılmıştır.

1.1.4.2.2. Modüler Programlama Yaklaşımı

Vygotsky tarafından geliştirildiği söylenen¹⁴⁰ bu yaklaşım baz alınarak içerik düzenlendiğinde dersler, konular ya da üniteler öbekler/modüller halinde işlenir.¹⁴¹ Nasta'ya göre¹⁴² burada kritik nokta, hazırlanan öbeklerin/modüllerin bütünü anlamlı bir şekilde ifade edebilmeleridir. Bu sayede nitelikli¹⁴³ öğrenme sağlanacaktır. Modüllerin her birinde farklı bir programlama yaklaşımı kullanılabilir.¹⁴⁴ Program geliştirme dersi için sarmal programlama tercih edilebilecekken gelişim psikolojisi için doğrusal programlama, rehberlik dersi için sorgulama merkezli programlama tercih edilebilir. Bu dersler arasında ön koşul ilişkisi yoktur fakat bir araya gelince anlamlı bir bütün oluşturmaktadırlar.

1.1.4.2.3. Piramitsel Programlama Yaklaşımı

Bu yaklaşım, aynı piramitlerde olduğu gibi geniş tabandan uca doğru daralan bir seyir izlemektedir (bk. Şekil 8). Şöyle ki, ilk yıllarda herkes tarafından ortak alınan dersler ilerleyen senelerde azaltılarak uzmanlaşmaya yönelik olan derslerin sayısı arttırılır ve en sonunda sadece o alanın uzmanı olacakları seviyede

¹³⁸ Bk. Kevser Baykara Özyaydınlık, “İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi”, *Eğitimde Program Geliştirme: Kavramlar Yaklaşımlar*, ed. Hasan Şeker (Ankara: Anı Yayıncılık, 2019), 168.

¹³⁹ Programlı öğretim hakkında detaylı bilgi için bk. B.R. Hergenhahn, *An Introduction to Theories of Learning* (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1976), 357-359; Taşpınar, *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*, 73-76.

¹⁴⁰ Bk. Baykara Özyaydınlık, “İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi”, 169.

¹⁴¹ Bk. Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 169; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 144.

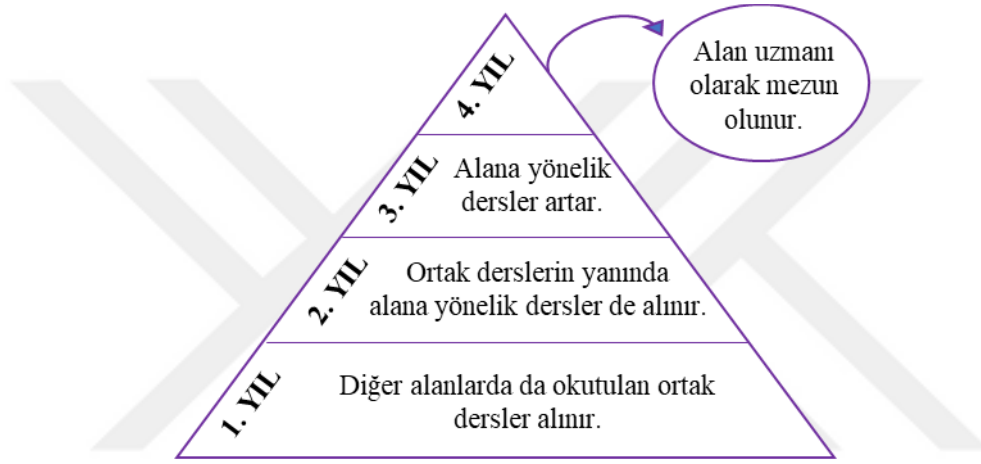
¹⁴² Tony Nasta, *How to Design a Vocational Curriculum: A Practical Guide for Schools and Colleges* (London: Kogan Page, 1994), 82.

¹⁴³ Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 159.

¹⁴⁴ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 144.

dersler alınarak kapsam daraltılır.¹⁴⁵ Demirel'e göre piramitsel programlama yaklaşımı şu ifadeleriyle özetlenebilir:¹⁴⁶

1. Program esnek değildir.
2. Konuların kapsamı giderek daralır.
3. İçerik, ayrıntılı ve kesin bir biçimde belirlenmiş konular bütününden meydana gelir.
4. Öğrencinin program esnasında ve programdan çıktıktan sonraki durumu daha o programa başlamadan önce bellidir.
5. Öğrenci programı bitirdikten sonra o alanın uzmanı olur.

Şekil 8. Piramitsel Programlama Yaklaşımı

1.1.4.2.4. Çekirdek Programlama Yaklaşımı

Bu programlama yaklaşımının amacı; öğrenciyi, bir konuda ya da disiplinde uzmanlaşmaya hazırlamaktır.¹⁴⁷ Çekirdek programlama yaklaşımının genel özellikleri ise şu şekilde özetlenebilir:¹⁴⁸

1. İçerik; ders için gerekli temel kavramlar, ilkeler ve beceriler üzerine inşa edilir.

¹⁴⁵ Bk. Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 169; Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 144.

¹⁴⁶ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 144.

¹⁴⁷ Bk. Carol Ann Tomlinson v.dğr., *The Parallel Curriculum: A Design to Develop Learner Potential and Challenge Advanced Learners* (Corwin Press, 2009), 19.

¹⁴⁸ Bk. Tomlinson v.dğr., *The Parallel Curriculum: A Design to Develop Learner Potential and Challenge Advanced Learners*, 19-20.

2. Hedef odaklı hareket edilir.
3. Ezbere öğrenmeden ziyade anlamlı öğrenme temele alınır.
4. Eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerini destekleyen sorular ve fikirler üretilir.

Çekirdek programlama yaklaşımına göre hazırlanan içerikte ilk olarak ortak öğretilecek konular üzerine yoğunlaşılır. Bu yönüyle piramitsel programlamaya benziyor gibi dursa da çekirdek programlama öğrenciyi merkeze alır, daha esnektir ve öğrenci ilgi duyduğu alana göre seçim yapma hakkına sahiptir.¹⁴⁹

1.1.4.2.5. Sorgulama Merkezli Programlama Yaklaşımı

Bu programlama yaklaşımında içerik, öğrencilerin soruları dikkate alınarak hazırlanır.¹⁵⁰ İçeriğin süreç içinde belirleniyor olması sorgulama merkezli programlama yaklaşımına esneklik katmaktadır. Öğrencilerin ilgi ve ihtiyaçlarına önem verilmesi¹⁵¹ açısından öğrenen merkezli programlamaya; öğrenenlerin yanında toplumun temel sorunlarını da göz önüne alması¹⁵² ve dolaylı yoldan da olsa öğrencinin isteğine göre içerik hazırlanması hasebiyle de sorun merkezli programlama kapsamında değerlendirilebilir (bk. Şekil 7).

1.1.4.2.6. Konu Ağı-Proje Merkezli Programlama Yaklaşımı

İçeriğin, öğrenciler tarafından bireysel ya da grup halinde hazırlandığı bu yaklaşımda konular bir harita gibi oluşturularak öğrencilerin hangi tarihte nerede

¹⁴⁹ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 145; Baykara Özyaydınlık, “İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi”, 171; Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 169.

¹⁵⁰ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 145.

¹⁵¹ Bk. Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 167.

¹⁵² Bk. Baykara Özyaydınlık, “İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi”, 171.

olmaları gerektiği belirlenir.¹⁵³ Öğrencilerin ilgi ve isteklerine göre konuların belirlenmesi bu yaklaşımın öğrenci merkezli olduğunu göstermektedir.¹⁵⁴

1.1.4.2.7. Sarmal Programlama Yaklaşımı

Program tasarlamada ve geliştirmede en etkili içerik düzenlenme yaklaşımlarından biri olduğu düşünülen¹⁵⁵ sarmal programlama; 1960 yılında Jerome Bruner tarafından ortaya konulmuştur.¹⁵⁶ Amerikalı bir psikolog olan Bruner, bir bilginin her yaşta ve düzeyde öğrenciye öğretilebileceği¹⁵⁷ fikrinden hareketle sarmal programlamayı geliştirmiştir.

Bruner, her öğrenciye her konunun öğretilmesi için nasıl bir yol izleneceği konusunda alternatifler üreterek neler yapılabileceğini ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁵⁸ Bilgiyi anlamlı hale getirmeyi hedefleyen Bruner, bilgiyi işlemenin yolunu/şeklini eylemsel, imgesel ve sembolik olmak üzere üç temsil yönteminde toplamıştır. Bunlar şu şekilde özetlenebilir.¹⁵⁹

Eylemsel temsil: Doğumla başladığı iddia edilen bu temsilde bilgi, kas hafızasıyla eş değer tutularak motor tepkilerden yararlanılarak öğrenilmektedir. Bebeğin cisimleri kavraması, emeklemeyi öğrenmesi gibi bilinçli yapılmayan ya da bisiklet sürmek, kaldırımda yürümek gibi alışkanlık haline getirdiğimiz hareketlerin temsili niteliğindedir.

İmgesel temsil: Bir yaşından itibaren gelişmeye başlayan bu temsilde bilgi, zihinsel imajlar veya resimler şeklinde kodlanarak hatırlanır.

Sembolik temsil: Sembolik öğrenmeler yedi yaş civarında gelişmektedir. Bu temsile göre işlenen bilgiler semboller ve kodlar kullanılarak kaydedilir ve

¹⁵³ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 145; Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 170.

¹⁵⁴ Bk. Bilal Duman - Nurhayat Kocatürk Kapucu, “Program Geliştirme ve Felsefe”, *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulama Örneklerine*, ed. Hasan Güner Berkant (Ankara: Anı Yayıncılık, 2020), 113.

¹⁵⁵ Bk. Hewitt, *Eğitimde Program Geliştirme: Neyi Neden Öğretiyoruz*, 125.

¹⁵⁶ Bk. Susan Bentham, *A Teaching Assistant's Guide to Child Development and Psychology in the Classroom* (London; New York: RoutledgeFalmer, 1958), 44.

¹⁵⁷ Bk. Bruner, *The Process of Education*, 52.

¹⁵⁸ Bk. Bruner, *The Process of Education*, 53-54.

¹⁵⁹ Bk. Bentham, *A Teaching Assistant's Guide to Child Development and Psychology in the Classroom*, 45; Fer, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramsal Temellere Bakış*, 469-470.

hatırlanır. Dil kullanımıyla ilgili Fer,¹⁶⁰ “Dilin önemli bir özelliği, dünyayı ve gerçekliği temsil etse de eylemlerle veya imgelerle yapılabileceklerin ötesinde, birleştirme ve bütünleştirme işlemlerinde üretken olduğudur.” ifadelerini kullanmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımında içerik; konuların basitten karmaşığa, somuttan soyuta aşamalı şekilde, biriyle ardışık bir sıra izleyerek¹⁶¹ önceden öğrenilen konuların genişleyen tekrarına dayalı olarak¹⁶² hazırlanmaktadır. Ayrıca sarmal programlamanın dört ana unsurundan bahsedilmektedir. Bunlar; konuların tekrarlanması, konulardaki zorluk seviyesinin giderek artması, yeni öğrenilen konuların önceden öğrenilen konularla ilişkili olması ve konu hakkındaki yeterliliğin artması şeklinde sıralanmıştır.¹⁶³

Konuların tekrarlanması, öğrenim boyunca önceden öğrenilenlerin yeri geldikçe tekrar ele alınmasını öngörür. Bununla birlikte konuların basitten karmaşığa, somuttan soyuta doğru zorluk seviyeleri zamanla arttırılır. Her yeni konu yeni bir hedef anlamına gelir ve bu sayede asıl ulaşılmak istenen hedeflere adım adım yaklaşılması sağlanır. Öğrenilen yeni bilgi ya da beceriler, önceden öğrenilenlerle bağlantılı şekilde ilerler. Birbiriyle bağlantılı ilerleyen konulara zaman zaman dönüşler sağlanarak öğrencinin konuyu daha iyi kavranması hedeflenmiştir.¹⁶⁴ (Sarmal programlama şemaları için bk. Şekil 9 ve Şekil 10)

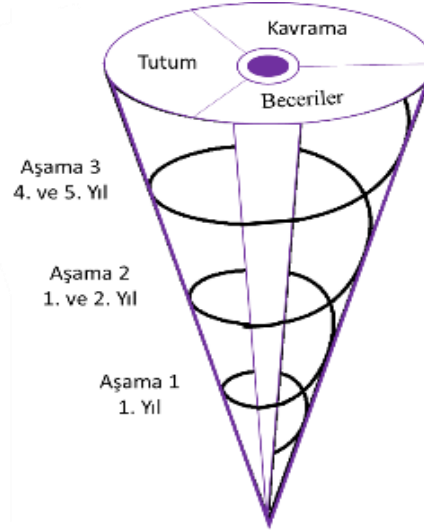
¹⁶⁰ Fer, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramsal Temellere Bakış*, 470.

¹⁶¹ Bk. Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 156.

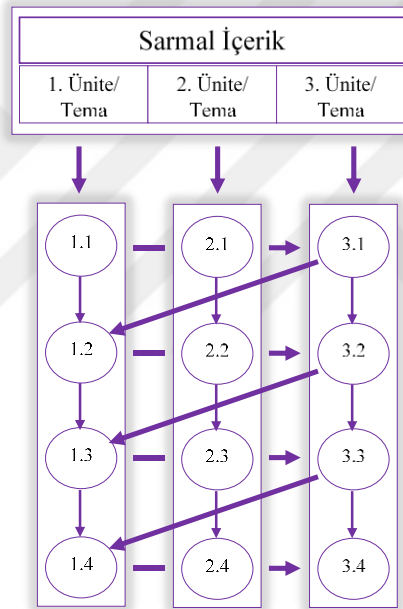
¹⁶² Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 143.

¹⁶³ Bk. Ronald M. Harden, “Curriculum Planning and Development”, *A Practical Guide for Medical Teachers*, ed. Ronald M. Harden - John A. Dent (Churchill Livingstone Elsevier, 2013), 10; Harden - Stamper, “What is a Spiral Curriculum?”, 141.

¹⁶⁴ Bk. Harden - Stamper, “What is a Spiral Curriculum?”, 141.

Şekil 9. Harden'a Göre Sarmal Programlama Şeması¹⁶⁵

Şekil 10. Bruner'in Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre İçeriğin Düzenlenmesi¹⁶⁶

İçerik düzenlenirken dikkat edilmesi gereken kriterlerden biri de kaynaşıklık ilkesidir.¹⁶⁷ Öğrenilen konuların birbiriyle bağlantılı olarak spiral şeklinde ilerlediği sarmal programlama yaklaşımında kaynaşıklık ilkesi önemli bir konuma sahiptir. Yatay ve dikey olarak ikiye ayrılan kaynaşıklık, öğrenilen

¹⁶⁵ Bk. Harden, "Curriculum Planning and Development", 10.

¹⁶⁶ Bk. Seval Fer'in "Öğretim Tasarımı" kitabından aktarılmıştır. Bk. Fer, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramsal Temellere Bakış*, 471.

¹⁶⁷ Bk. Karacaoğlu, *Eğitimde Program Geliştirme*, 155.

konularının birbiriyle ilişkili ve kendi içinde tutarlı olması anlamına gelmektedir.¹⁶⁸ Yatay kaynaşıklık, öğrenilen konunun aynı yıl içerisinde farklı bir disiplinde ya da aynı disiplin içerisinde tekrarlanmasıdır. Dikey kaynaşıklık ise *öğrenilen konunun sonraki yıllarda tekrar edilmesi* anlamında kullanılmıştır.¹⁶⁹

1.2. TÜRKİYE’DE PROGRAM GELİŞTİRME VE DİN ÖĞRETİMİ

Son yıllarda; eğitim ve öğretimin niteliğini arttırmak, okulu daha etkili hale getirmek amacıyla birtakım çalışmalar yapılmakta ve bu çalışmalar neticesinde de yeni stratejiler, yaklaşımlar, yöntemler ve teknikler geliştirilmektedir.¹⁷⁰ 2000’li yılların başında,¹⁷¹ Millî Eğitim Bakanlığı öncülüğünde öğretim programları yavaş yavaş davranışçı öğrenme yaklaşımlarının baskın olduğu öğretim programlarından, kısmen bilişsel kuramları önceleyen programlara, oradan da yapılandırmacı yaklaşımları merkeze alan programlara doğru evrilmiştir.¹⁷² Bu güncellemeyle birlikte eski öğretim programlarımızda hâkim olan esasici ve daimici eğitim felsefesi yerine, ilerlemeci ve yeniden kurmacı eğitim felsefeleri tercih edilmiştir.¹⁷³ Öğretim programlarında devam eden bu güncellenmenin sonuncusu, 2018’de yapılarak 2018-2019 eğitim-öğretim yılında uygulanmaya başlamıştır.

1.2.1. Türkiye’de Kullanılan Program Geliştirme Modelleri

Eğitim-öğretim anlayışında, 2004 yılından itibaren başlayan değişim süreciyle birlikte öğretim programlarına yol gösterici konumunda olan program geliştirme modellerinde de revizyona gidilmiştir.

¹⁶⁸ Bk. Odabaşı v.dğr., *Eğitimde Program Geliştirme*, 167.

¹⁶⁹ Bk. Zais, *Curriculum : Principles and Foundations*, 395.

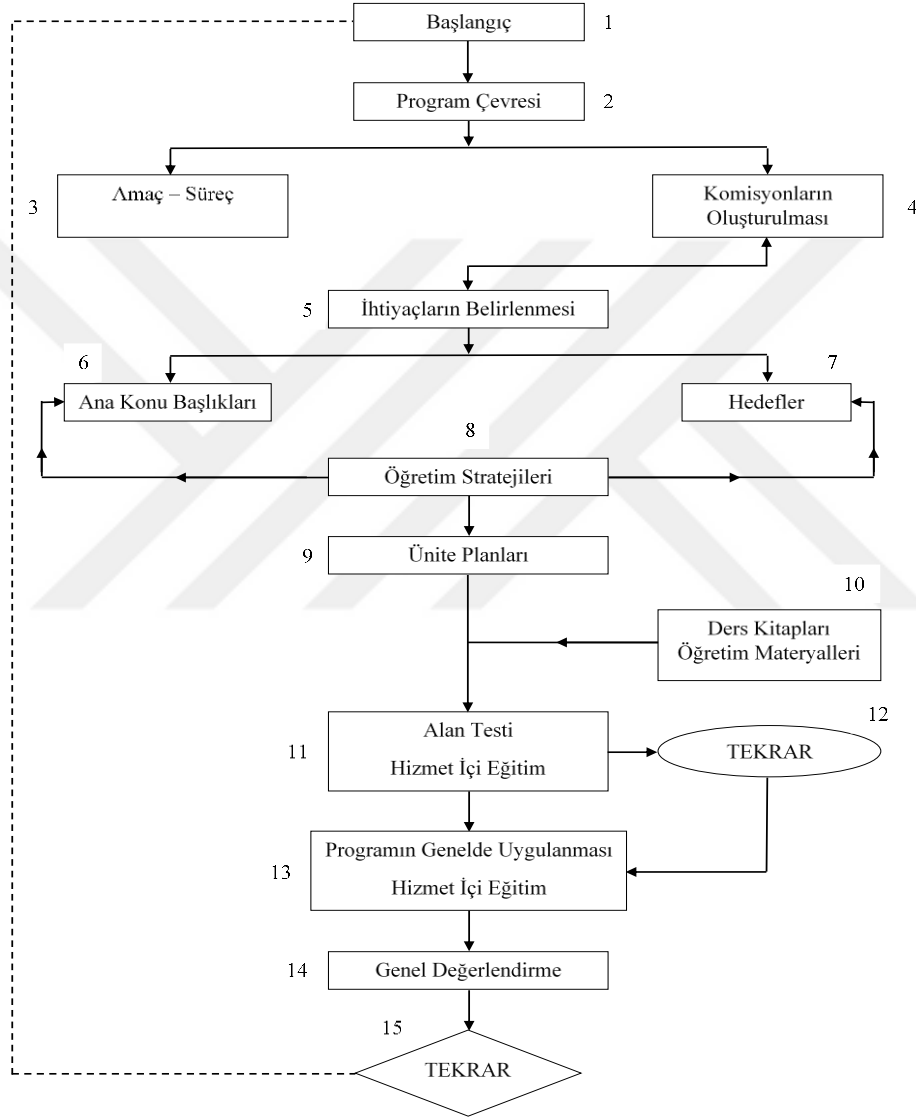
¹⁷⁰ Detaylı bilgi için bk. Erdoğan Tezci - Aysun Gürol, “Oluşturmacı Öğretim Tasarımı ve Yaratıcılık”, *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 2/1 (2003): 50-51; Akın Efendioğlu - Tuğba Yanpar Yelken, “Eğitimde Yeni Yaklaşımlar: Kanıt Temelli Öğretim”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 9/2 (2009): 110-120; Ahmet Çoban, “Öğretmen Eğitiminde Mikro-Öğretim ve Farklı Yaklaşımlar”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/53 (2015): 222-224.

¹⁷¹ Bk. Muhsin Hesapçıoğlu, *Öğretim İlke ve Yöntemleri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011), 532.

¹⁷² Bk. Halil İbrahim Sağlam, *Türkiye’deki Davranışçı ve Yapılandırmacı Sosyal Bilgiler Öğretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi* (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006), 30.

¹⁷³ Bk. Mehmet Erdoğan v.dğr., “2005 Yılı ve Sonrasında Geliştirilen Öğretim Programları ile İlgili Öğretmen Görüşleri; 2005-2011 Yılları Arasında Yapılan Araştırmaların İçerik Analizi”, *Kastamonu Eğitim Dergisi* 23/1 (2015): 174.

2004 yılına kadar Millî Eğitim Bakanlığının kullandığı program geliştirme modeli, 3797 sayılı kanunla¹⁷⁴ yetki verilen birimler tarafından oluşturulmuştur. Demirel'e göre,¹⁷⁵ Taba-Tyler'dan esinlenilerek hazırlanan bu modelde programın temel öğeleri; amaçlar, muhteva, öğrenme-öğretme süreçleri ve değerlendirme olarak belirlenmiştir.¹⁷⁶ On beş adımdan oluşan bu model, Taba-Tyler modelinde olduğu gibi geri dönüşlere imkân verecek şekilde hazırlanmıştır (bk. Şekil-11).

Şekil 11 MEB Program Geliştirme Modeli¹⁷⁷

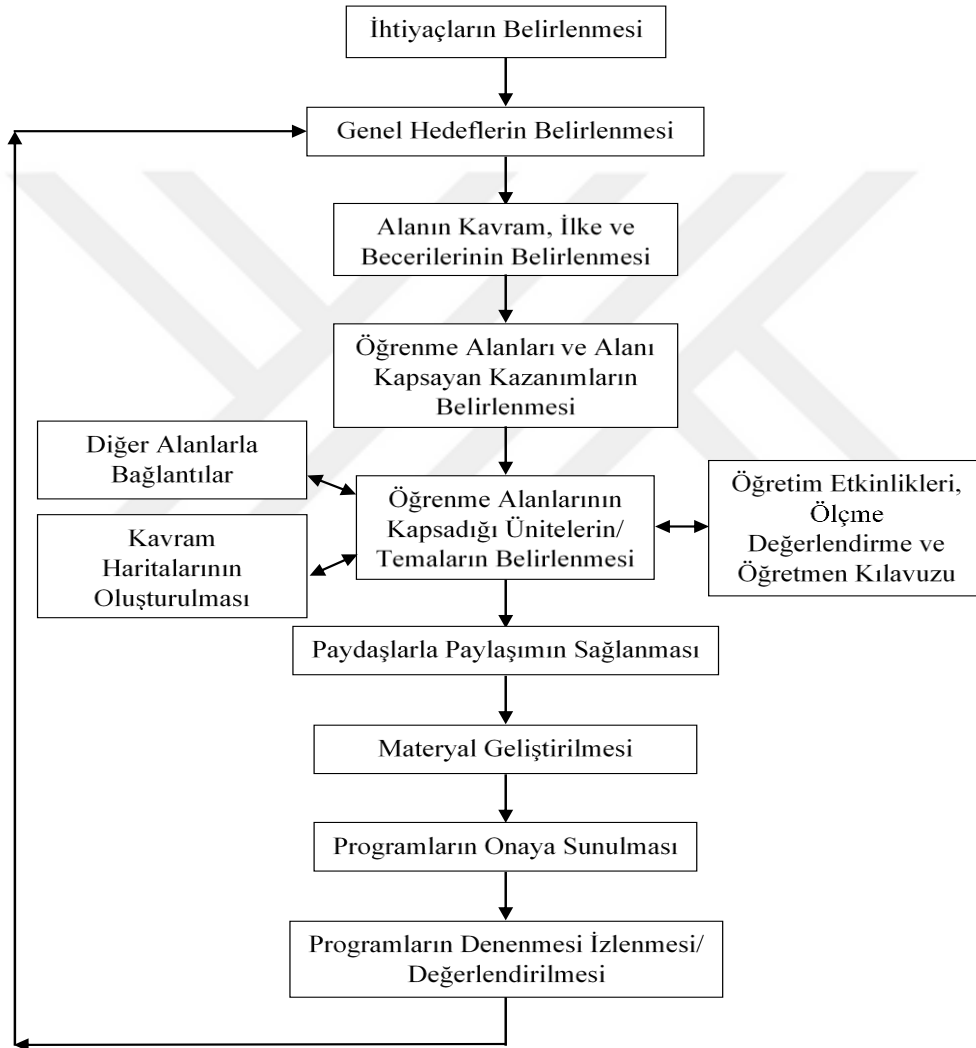
¹⁷⁴ Bk. “Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun”, Kanun. No. 3797, Resmî Gazete (1992).

¹⁷⁵ Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 69-70.

¹⁷⁶ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 72.

¹⁷⁷ Bk. Demirel, *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*, 45.

2004 yılına¹⁷⁸ gelindiğinde bu model revizyona tabii tutulmuş ve büyük ölçüde olamasa bile kısmen yenilenmiştir. Yenilenen modelde programın dört temel ögesi olan hedef, içerik, eğitim durumları ve değerlendirme önceki modelde olduğu gibi yine dikkate alınmıştır. Fakat eski modelde yer alan; hedef ve davranış ifadeleri yeni modelde kazanım ve beceri kavramlarıyla; içerik ve konu alanı ifadeleri de öğrenme alanı ve tema kavramlarıyla değiştirilmiştir. Yeni modelde ayrıca materyal geliştirme aşaması da yer almaktadır (bk. Şekil 12).

Şekil 12. MEB Yeni Program Geliştirme Modeli¹⁷⁹

¹⁷⁸ Bk. Mehmet Fatih Ayaz- Hanifi Şekerci, “Yapılandırmacı Öğrenme Yaklaşımının Akademik Başarıya ve Tutuma Etkisi: Bir Meta-Analiz Çalışması”, *Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2015, 28.

¹⁷⁹ Bk. Millî Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi* 67/2563 (Ağustos 2004): 736.

1.2.2. Din Öğretimi Programları

Öğretim programlarında yaşanan değişim süreci, DKAB dersi öğretim programlarına da yansımıştır. 2005 yılında ortaöğretimde, 2006 yılında ilköğretimde yeni öğretim programları uygulanmaya başlamış, 2008 yılından itibaren de imam hatip liseleri bu sürece dahil edilmiştir.¹⁸⁰ 2010 yılında ise programlar tekrar gözden geçirilerek yeniden hazırlanmıştır. Devam eden bu yeniliklerin sonuncusu, 2018 yılında yaşanmıştır. Halihazırda uygulanan DKAB dersi öğretim programları, 2018 yılında revize edilip 2018-2019 eğitim-öğretim yılından itibaren yürürlüğe konmuştur.

Bilginin öğretimi açısından yapılandırmacı yaklaşımı benimseyen 2018 DKAB dersi öğretim programlarının; “*salt bilgi aktaran bir yapıdan ziyade bireysel farklılıkları dikkate alan, değer ve beceri kazandırma hedefli, sade ve anlaşılır bir yapıda*”¹⁸¹ hazırlandığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, öğretim programları yeniden şekillenmiş ve öğretim programlarının perspektifi ortaya konmuştur.

Değerler kapsamında on kök değer temele alınmış ve sekiz farklı yetkinlik belirlenmiştir. Kök değerler; *adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik* tir.¹⁸² Öğrencilerin hem kişisel-sosyal, hem de bilgi beceri alanlarında gelişmesini sağlamak amacıyla belirlenen yetkinlikler ise şunlardır: *Anadilde iletişim, yabancı dilde iletişim, matematiksel yetkinlik ve bilim/teknolojide temel yetkinlikler, dijital yetkinlik, öğrenmeyi öğrenme, sosyal ve vatandaşlıkla ilgili yetkinlikler, inisiyatif alma ve girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade*.¹⁸³

¹⁸⁰ Bk. Güneş, “Din Öğretiminin Yapılandırmacı Temelleri ve Yeni Bir Öğrenme-Öğretme Materyali Olarak Zihin Haritaları”.

¹⁸¹ “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)”, 1; Bk. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”, 1.

¹⁸² “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)”, 3; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”, 3.

¹⁸³ “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)”, 3-4; “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”, 3-4.

Öğretim programları genel olarak birbirini tamamlayacak şekilde ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda DKAB dersi öğretim programları, Millî Eğitim'in temel amaçlarına uygun olarak hazırlanmıştır (bk. Tablo 3).

Tablo 3. 2018 DKAB Dersi Öğretim Programlarının Hedefleri¹⁸⁴

	<i>Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)</i>	<i>Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)</i>
1	Dini ve ahlaki kavramları tanımaları	Dini ve ahlaki kavramları tanımaları
2	Dinin sosyal hayat, kültür ve medeniyet unsurları üzerindeki etkilerini kavramaları	Millî, ahlaki, insani ve kültürel değerleri benimsemeleri
3	Farklı inan ve yorumları tanımaları ve bunlara saygı duymaları	İslam dininin temel kaynaklarını tanımaları
4	Çevresindeki dini davranış, yorum, tutum ve deneyimlerin farkında olmaları	Hz. Muhammed'in (s.a.v.) İslam dinindeki konumunu kavramaları
5	Ahlaki değerleri tanımaları ve bunları içselleştirmeleri	İslam dininin iman, ibadet ve ahlak esasları arasındaki ilişkiyi analiz etmeleri
6	İslam dininin ana kaynaklarını tanımaları	İslam dininin; Kültürümüz, dilimiz, sanatımız, örf ve adetlerimiz üzerindeki etkisini fark etmeleri
7	Hz. Muhammed'in (s.a.v.) hayatını ve örnek ahlakını tanımaları	Türk-İslam kültürünün oluşmasına etki eden bazı önemli şahsiyetleri tanımaları
8	İslam dininin inanç, ibadet ve ahlak ilkelerini açıklamaları	İslam düşüncesinin farklı anlayış ve yorum biçimlerini tanımaları
9	Bazı dua ve surelerin muhtevalarını ana hatlarıyla tanımaları	Yaşayan dünya dinlerini tanımaları
10	İnanç ve ibadetlerin davranışları güzelleştirmedeki olumlu etkisinin farkına varmaları	Farklı din, inanç ve yorumlara saygı duymaları
11		İnsanlar, toplumlar ve milletlerarası ilişkilerde dinin önemli bir unsur olduğunu fark etmeleri

İlköğretim DKAB dersi öğretiminde yirmi beş ünite bulunmaktadır. Dördüncü sınıf ders kitabında, *Günlük Hayattaki Dinî İfadeler, İslam'ı Tanıyalım, Güzel Ahlak, Hz. Muhammed'i Tanıyalım ve Din ve Temizlik*; beşinci sınıf ders

¹⁸⁴ "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)", 8; "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)", 8-9.

kitabında, *Allah İnancı, Ramazan ve Oruç, Adap ve Nezaket, Hz. Muhammed ve Aile Hayatı ve Çevremizde Dinin İzleri*; altıncı sınıf ders kitabında, *Peygamber ve İlahi Kitap İnancı, Namaz, Zararlı Alışkanlıklar, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Değerlerimiz*; yedinci sınıf ders kitabında, *Melek ve Ahiret İnancı, Hac ve Kurban, Ahlaki Davranışlar, Allah'ın Kulu ve Elçisi: Hz. Muhammed ve İslam Düşüncesinde Yorumlar*; sekizinci sınıf ders kitabında, *Kader İnancı, Zekât ve Sadaka, Din ve Hayat, Hz. Muhammed'in Örneği ve Kur'an-ı Kerim ve Özellikleri* üniteleridir.

Ortaöğretim DKAB dersi öğretim programında ise yirmi ünite bulunmaktadır. Dokuzuncu sınıf ders kitabında, *Bilgi ve İnanç, Din ve İslam, İslam ve İbadet, Gençlik ve Değerler ve Gönül Coğrafyamız*; onuncu sınıf DKAB ders kitabında, *Allah İnsan İlişkisi, Hz. Muhammed ve Gençlik, Din ve Hayat, Ahlaki Tutum ve Davranışlar ve İslam Düşüncesinde İtikadi, Siyasi ve Fıkhi Yorumlar*; on birinci sınıf ders kitabında, *Dünya ve Ahiret, Kur'an'a Göre Hz. Muhammed, Kur'an'da Bazı Kavramlar, İnançla İlgili Meseleler ve Yahudilik ve Hristiyanlık*; on ikinci sınıf ders kitabında ise *İslam ve Bilim, Anadolu'da İslam, İslam Düşüncesinde Tasavvufi Yorumlar, Güncel Dinî Meseleler ve Hint ve Çin Dinleri* üniteleri mevcuttur.

DKAB dersi öğretim programlarında bulunan bu ünitelerin tamamında; ünite açıklamalarına, ünitelerde kullanılan konu başlıklarına, kazanımlara ve kazanımların açıklamalarına yer verilmiştir. Öğretim programında yer alan bu ünite ve kazanımlar hazırlanırken hem ilköğretim hem de ortaöğretim DKAB dersi öğretim programlarında içeriğin “... sarmal bir yaklaşımla tekrar eden kazanımlara ve açıklamalara ...” yer verilerek oluşturulduğu belirtilmiştir.

1.2.3. Ders Kitaplarının Eğitimdeki Yeri

Ders kitapları; öğretim programlarını somutlaştıran,¹⁸⁵ öğrencinin programda yer alan hedeflere ulaşmasına kaynaklık eden¹⁸⁶ öğretim araçlarıdır. Öğretim programlarının görünen yüzü olan ders kitapları hazırlanırken bazı

¹⁸⁵ Bk. Hewitt, *Eğitimde Program Geliştirme: Neyi Neden Öğretiyoruz*, 72.

¹⁸⁶ Bk. Kılıç, “Ders Kitabının Öğretimdeki Yeri”, 42.

hususlara dikkat edilmesi gerekmektedir. Demirel ve Kıroğlu'na göre¹⁸⁷ ders kitabında bulunması gereken özelliklerden bazıları şunlardır:

1. Ders kitapları öğrencilere farklı yöntemler sunmalıdır.
2. Öğrencilerin okuduklarından zevk almalarını sağlayacak şekilde içerik hazırlanmalıdır.
3. Öğrencilerin fiziksel, duyuşsal ve sosyo-ekonomik özelliklerini göz önünde bulundurarak bireyin çok yönlü gelişimine destek olmalıdır.
4. Öğrenme hedeflerine uygun değerlendirme yolları sunmalıdır.
5. Ülkede benimsenen eğitim felsefesine, eğitimin genel amaçlarına ve verilmesi hedeflenen kazanımlara uygun olmalıdır.
6. Öğretimde bütünlük sağlanabilmesi adına; işlenen konular, önceki ve sonraki konularla ilişkilendirilmeli ve aynı sınıf seviyesindeki diğer derslerle bağlantı kurularak disiplinler arası öğretime destek olmalıdır.

Bunlara ek olarak Gümüş, ders kitaplarının görsel boyutları ve içerik tutarlılığına yönelik yaptığı çalışmada, ders kitaplarında bulunması gereken genel özellikleri şu şekilde sıralamıştır:¹⁸⁸

1. Dil, üslup ve anlatım tarzı açısından ders kitapları öğrencilerin seviyelerine göre hazırlanmalıdır.
2. Ders kitaplarında kullanılan yazılar sade olmalı, satır araları iyi ayarlanarak okumayı kolaylaştırmalıdır.
3. Konu anlatılırken öğrenmeyi güçlendirici uzun cümlelerden kaçınılmalı, estetik görünüş ihmal edilmemelidir.
4. Ders kitaplarında içeriği destekleyici şekil, tablo ve grafikler kullanılmalı, ünite sonlarında ise konu özeti ve alıştırmalar bulunmalıdır.

¹⁸⁷ Demirel - Kıroğlu, "Eğitim ve Ders Kitapları", 9-10.

¹⁸⁸ Bk. Mehmet Mezher Gümüş, *İlk ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Görsel Boyut ve İçerik Tutarlılığı Açısından İncelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 33.

İKİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu araştırmada, ders kitaplarındaki inanç konularının incelenmesi amaçlandığı için doküman incelemesine dayalı nitel araştırma yöntemi¹⁸⁹ kullanılmıştır. Dokümanlar, belli kriterler doğrultusunda bütüncül olarak ele alınmış, elde edilen verilerin analizinde ise var olan veriler üzerinde çıkarım yapma ve yorumlama esasına dayanan içerik analizi¹⁹⁰ kullanılmıştır.

Bu bölümde; araştırma deseni, veri kaynağı, verilerin toplanması, verilerin analizi ve geçerlik ve güvenirlik başlıkları kullanılarak araştırmanın yöntemi hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Araştırma Deseni

Araştırmamızda, DKAB ders kitapları incelenirken nitel araştırma¹⁹¹ desenlerinden durum çalışması kullanılmıştır. Durum çalışması deseni; *nasıl* ve *niçin* soruları temele alınarak bir durumu derinlemesine inceleyebilme olanağı sağladığı için tercih edilmiştir.¹⁹² Çalışmamızda, sınırlı durum seçilmesinden dolayı tekli araçsal durum çalışması modeli¹⁹³ kullanılmıştır.

¹⁸⁹ Bk. Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013), 45; Matthew B. Miles - A. Michael Huberman, *Nitel Veri Analizi*, ed. Sadegül Akbaba Altun - Ali Ersoy (Ankara: Pegem Akademi, 2015), 5-7.

¹⁹⁰ Bk. Nuri Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006), 1-2.

¹⁹¹ Bk. Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi, 2018), 447; Corrine Glesne, *Nitel Araştırmaya Giriş*, ed. Ali Ersoy - Pelin Yalçınoglu, trc. Elvan Günel v.dğr. (Ankara: Anı Yayıncılık, 2013), 30.

¹⁹² Bk. Lynn Davey, “The Application of Case Study Evaluations”, *Elementary Education Online*, trc. Tuba Gökçek 8/2 (2009): 1; Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 85.

¹⁹³ Bk. John W. Creswell, *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*, ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015), 99.

2.2. Veri Kaynağı

Araştırmaya konu olan asıl verilere, öğretim programları ve ders kitaplarından ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan ilköğretim ve ortaöğretim DKAB dersi öğretim programlarına, Millî Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü web sayfasından erişim sağlanmıştır. Kullanılan öğretim programları, 2018 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uygulanmaya başlayan ilköğretim DKAB dersi öğretim programı ve ortaöğretim DKAB dersi öğretim programıdır.

Araştırmada incelenecek olan ders kitapları önce internet üzerinden taranmıştır. Yapılan bu tarama sonucunda aynı yıla ait bazı sınıflarda iki, bazı sınıflarda ise üç farklı yayınevine ait ders kitapları olduğu görülmüştür. Ayrıca elde edilen PDF dosyalarında kitapların hangi yılda basıldığına veya hangi yayınevi tarafından çıkarıldığına dair bilgilerin eksik olması sebebiyle kitaplara fiziksel olarak ulaşım sağlanmıştır. Bu sebeple Millî Eğitim Bakanlığına bağlı ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim okullarına gidilerek 2020-2021 eğitim-öğretim yılı içinde öğrencilere dağıtılan ders kitapları temin edilmiştir. Araştırmada incelenen ders kitapları şunlardır:

Bekir Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*.¹⁹⁴

İsmail Erdoğan-Enver Demirpolat-Rahime Çelik-Gözde Etik Acar-Mehmet Önal, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*.¹⁹⁵

Safiye Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*.¹⁹⁶

Sadullah Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*.¹⁹⁷

Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*.¹⁹⁸

Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*.¹⁹⁹

¹⁹⁴ Bekir Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Tutku Yayıncılık, 2018).

¹⁹⁵ İsmail Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Lisans Yayıncılık, 2019).

¹⁹⁶ Safiye Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Dörtel Yayıncılık, 2019).

¹⁹⁷ Sadullah Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı* (İstanbul: FCM Yayıncılık, 2019).

¹⁹⁸ Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2019).

¹⁹⁹ Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2018).

Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*.²⁰⁰

Bekir Pınarbaşı-Fikri Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*.²⁰¹

Ali Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*.²⁰²

2.3. Verilerin Toplanması

Araştırmada, doküman incelemesi ²⁰³ yapılmıştır. Teorik çerçeve oluşturulurken literatürde yer alan dokümanlar incelenmiş ve araştırmaya rehber olabileceği düşünülen ana başlıklar çıkarılarak veriler toplanmıştır.

Öğrenme alanları, 2018 DKAB dersi öğretim programlarında resmi olarak kaldırılmış olmasına rağmen fiili olarak bazı konuların tematik bir şekilde dağıldığı görülmüştür. Bu nedenle, öğrenme alanı mantığından hareket ederek hangi konuların inanç ana teması altında toplanacağı tespit edilmiştir. İlköğretim DKAB ders kitaplarında tespit edilen konular ve konuların yer aldığı sınıflar Tablo 4'te, ortaöğretim DKAB ders kitaplarında tespit edilen konular ve konuların yer aldığı sınıflar Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 4. İlköğretim DKAB Ders Kitaplarındaki Ünitelerin İnanç Temasına Göre Dağılımı

Ana Tema	Sınıflar ve Üniteler				
	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
İnanç	1. Günlük Hayattaki Dini İfadeler	1. Allah İnancı	1. Peygamber ve İlahi Kitap İnancı	1. Melek ve Ahiret İnancı	1. Kader İnancı
	2. İslam'ı Tanıyalım				

²⁰⁰ Recai Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: NEV Kitap, 2018).

²⁰¹ Bekir Pınarbaşı - Fikri Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı* (Ankara: SDR Dikey Yayıncılık, 2019).

²⁰² Ali Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı* (İstanbul: Eksen Yayıncılık, 2018).

²⁰³ Doküman incelemesi hakkında detaylı bilgi için bk. Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 217-231; Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, 293-295.

Tablo 5. Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarındaki Ünitelerin İnanç Temasına Göre Dağılımı

Ana Tema	Sınıflar ve Üniteler			
	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
İnanç	1. Bilgi ve inanç	1. Allah insan ilişkisi	1. Dünya ve ahiret	-
	2. Din ve İslam		4. İnançla ilgili meseleler	

İçerik analizinde verilerin toplanması için tematik kodlama yapılmıştır. Araştırmanın temaları; Allah’a, peygamberlere, kitaplara, meleklerle, ahirete ve kadere imandır. Belirlenen temalar doğrultusunda DKAB ders kitaplarında derinlemesine tarama yapılarak kodlar, kodlardan hareketle de kategoriler belirlenmiştir. Araştırmamıza yön verecek olan tema, kategori ve kodlar Tablo 6’da görüldüğü gibi oluşturulmuştur.

Belirlenen kodlar önce DKAB ders kitaplarında incelenmiş ve veriler kaydedilmiştir. Daha sonra ise elden yapılan taramalarla verilerin gözden kaçabilme ihtimaline karşı Millî Eğitim Bakanlığına bağlı okullardan tedarik ettiğimiz ders kitapları, PDF olarak indirilmiş ve bu sayede kitaplar içinde kelime taraması yapabilme olanağı sağlanmıştır. Fakat burada şöyle bir sorun ortaya çıkmıştır. PDF olarak indirilen ders kitaplarından 4, 8, 9, 10 ve 12. sınıf DKAB ders kitaplarının sayfaları resim olarak kaydedilmiş olmasından dolayı PDF üzerinden kelime taraması yapmak mümkün olmamıştır. Bu nedenle resim üzerinde kelime taramasına olanak sağlayan ABBYY FineReader programı edinilmiş ve resim olarak kayıtlı olan PDF dosyaları, bu program üzerinden açılarak içlerinde kelime taraması yapılmıştır. Ayrıca veri kaybını önlemek adına kavramlar farklı harf veya benzer kelimelerle de taranmıştır. Örneğin; kitap-kitab, vahiy-vahy, melek-meleğ, emek-emeğ, diriliş-dirilme-diril, kabir-kabri, hesap-hesab, rızık-rızk, Davud-Davut, tevhid-tevhit, Âdem-Adem, Allah Resulü-Allah’ın Resulü ve Şuayb-Şuayp olarak da taranmıştır.

Tablo 6. Araştırmada İncelenecek Olan Tema, Kategori ve Kodlar

Temalar	Kategoriler	Kodlar
Allah'a İman	Allah'ın Varlığı ve Birliği	Allah, tevhid, şirk
	Allah'ın İsimleri ve Sıfatları	Esma-i Hüсна, Afuv, Alîm, Azim, Aziz, Baki, Bâri', basar, Basîr, Selâm, beka, Cebbar, Celil, Cemal, Evvel, Gafur, Hak, Hâlık, hayat, Hayy, ilim, irade, Kadir, Kavi, Kayyûm, kelim, Kerim, kıdem, kıyam bi nefsihi, Kuddûs, Kudret, Malik, Melik, muhalefetün li'l-havadis, muhsin, Muktedir, Musavvir, Mü'min, Müheymin, Mütekebbir, Rahim, Rahman, Rauf, Samed, Selâm, semi, tekvin, vahdaniyet, vücud, ahsenü'l-halikin, Hadi, Halim, Kâbız ve muhsin
	Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramlar	İhsan, ihlas, takva
Peygamberlere İman	Peygamberlerin Sıfatları	Sıdk, emanet, fetanet, ismet, tebliğ, doğruluk, dürüstlük, gûnahtan uzak olma, akıllı ve zeki olma
	Peygamberlerin İsimleri	Âdem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lut, İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Eyüp, Şuayp, Musa, Harun, Davut, Süleyman, İlyas, Elyesa, Zülkifl, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsa, Muhammed, Şit, Allah Resulü, Allah'ın Resulü, Hz. Peygamber, peygamber efendimiz, peygamber, Resulullah, sevgili peygamberimiz, son peygamber
	Peygamberlere İmanla İlgili Bazı Kavramlar	Mucize, resul, nebi, risalet, nübüvvet
Kitaplara İman	Dört Kutsal Kitap	Kur'an, İncil, Tevrat, Zebur, ahd-i atik, ahd-i cedid, kitap
	Kitaplara İmanla İlgili Bazı Kavramlar	Vahiy, suhuf
Meleklerle İman	Meleklerin İsimleri	Cebail, Azrail, Mikail, İsrâfîl, münker-nekir, kiramen-kâtibin, rahmet melekleri, sur, vahiy meleği, ruh, ruhu'l-kudûs, melekü'l-mevt, ölüm meleği, vahiy meleği, ruh, Ruhu'l-Kudûs, melek
	Meleklerin Özellikleri	Melek
Ahirete İman	Ahiretin Aşamaları	Ahiret, ölüm, taziye, teçhiz, tekfin, cenaze, kabir, kıyamet, ba's, dirilme, haşr, hesap, sorgu, mizan, cennet, ödül, cehennem, ceza
Kadere İman	Kader ve Kaza İnancı	Kader, kaza
	Kadere İman Konusuyla İlgili Bazı Kavramlar	İrade, külli irade, cüzi irade, eccl, ömür, rızık, emek, sünnetullah, tevekkül

Kodlar belirlendikten sonra verilerin kolay yorumlanabilmesi ve toplu olarak görülebilmesi için bazı tablolar oluşturulmuştur. İncelenen altı temanın tamamına uygulanacak iki tablo hazırlanmıştır. İlk tablo; tema, kategori ve kodların yer aldığı, ilgili kavramların hangi sınıflarda, kaç kere kullanıldığını göstermektedir. Kavramlar sınıflandırılarak kategori ve kodların bütün olarak görülmesini sağlayan ilk tabloda, kodların ders kitaplarında az ya da çok kullanılma durumunu ortaya koymak için ilgili kodun bir sınıfta kaç kere tekrarlandığını gösteren sayısal verilere yer verilmiştir (bk. Tablo 7).

Tablo 7. Temalarda Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Kaç Kere Tekrarlandığını Gösterecek Olan Tablonun Şablonu

Tema	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Kategoriler	Kodlar	Sınıflara göre kavramın kaç kere kullanıldığını gösteren sayısal veriler							

İkinci tablo ise kavramların sınıflara göre tanımlanma durumunu gösterecek şekilde hazırlanmıştır. Kavramların tanımlanma durumunu ortaya koyan ikinci tablo ise kavramların; ünite içinde tanımlanıp tanımlanmadığını, tanımlanmamışsa sözlükte tanımının yapıp yapılmadığını tespit etmektedir. Bu amaçla oluşturulan şablon Tablo 8’ de gösterilmiştir.

Tablo 8. Kavramların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumlarını Ortaya Koyacak Tablonun Şablonu

Ünite içinde tanımlanmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımlanmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanım sözlükte yapılmıştır.	Kitabın hiçbir yerinde kullanılmayıp sadece sözlükte tanımı yapılmıştır.
Kavramlar	Kullanılan Sınıflar		

Kavramların tanımlanma durumunu gösteren bu tablolar hazırlanırken hangi cümlelerin tanım cümlesi olarak kabul edileceği belirlenmiştir. Tanım cümlesi olarak kabul edilecek cümlelerden örnek metinler şu şekildedir: “Allah’ın (c.c.) her şeyi görmesi sıfatına ‘basar’ adı verilir.”, “Allah’ın (c.c.) her şeyi yaratması sıfatına ‘tekvin’ denir.” gibi cümleler ve “Allah sameddir. (Her şey O’na muhtaçtır. O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)” veya “... Cebbar (azamet ve

kudret sahibi, dilediğini yapan ve yaptıran) ...” şeklinde parantez içi yapılan açıklamalar. “Allah’ın (c.c.) kelamı yani sözüdür.” şeklinde yer alan ifadeler ise tanım cümlesi kapsamına dahil edilmemiştir.

Altı temanın incelenmesi için oluşturulan ortak tabloların dışında bazı temalara özel tablolar hazırlanmıştır. “Allah’a İman” teması için belirlenen kodlar taranırken DKAB ders kitaplarında Allah’ın varlığına dair benzer ayetlerin kullanıldığı fark edilmiştir. Tekrarlanan ayetler tespit edilerek tüm DKAB ders kitaplarında taranmış ve hangi sınıfta hangi ayetlerin kullanıldığı tablo olarak sunulmuştur.

“Peygamberlere İman” teması hazırlanırken beşinci sınıf DKAB ders kitabından sekizinci sınıf DKAB ders kitabına kadar bazı peygamberlerin alt başlık olarak ele alındığı görülmüş ve hangi sınıfta hangi peygamberin müstakil bir başlık altında anlatıldığı tablo haline getirilmiştir.

“Kitaplara İman” teması için ekstra iki tablo oluşturulmuştur. Eklenen iki tablo da Kur’an-ı Kerim kodu DKAB ders kitaplarında tarandıktan sonra belirlenmiştir. İlk tablo; çoğu konuya dair Kur’an-ı Kerim ayetlerinden örnekler verildiği görülerek hazırlanmıştır. İkinci tablo ise bazı sınıflarda her ünite sonunda, bazı sınıflarda ise birkaç ünite sonunda sure ve ayet açıklamalarının verildiği fark edilerek bu sure ve ayetlerin toplu olarak görülebilmesi adına hazırlanmıştır.

“Meleklerle İman” teması kapsamında yer alan Cebrail ismi DKAB ders kitaplarında taranırken Cebrail’in farklı isimlerle de ifade edildiği görülmüş ve hangi sınıflarda farklı kullanıma sahip olduğunun tespiti için ilgili kavramlar (vahiy meleği, ruh, Ruhu’l-Kudüs) tüm DKAB ders kitaplarında taranarak sınıflara göre kullanılma durumu tablo şeklinde hazırlanmıştır. Ayrıca meleklerin hangi özelliklerinin hangi sınıflarda anlatıldığı da yine tablo olarak verilmiştir.

“Ahirete İman” teması için yapılan tarama sonucunda cennet ve cehenneme dair çok fazla bilgiyle karşılaşılması sonucu kavramların hangi anlamda, sınıfta ve sayfada kullanıldıklarını metin içine yaymak yerine tablo haline getirerek sunmak tercih edilmiştir.

“Kadere İman” teması içinse başta belirlenen iki ana tablonun haricinde herhangi bir tablo hazırlanmamıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Çalışma esnasında araştırmaya katkıda bulunacak ve birbiriyle çelişmeyen²⁰⁴ doğru bilgilerin yer aldığı kaynaklara ulaşmak gerekir. Bu nedenle durum çalışması yapılırken doküman analiziyle veriler incelenmiş, özellikle araştırmanın teorik çerçevesi hazırlanırken pek çok kaynak taranmış ve çalışmamıza yön vereceği düşünülen yerler araştırmaya dahil edilmiştir.

Durum çalışması yapılırken araştırmayı kolaylaştıracak kod, kategori ve temalar, içerik analizi kullanılarak oluşturulmuştur. İçerik analizinde; verilerin belirli kategorilerle ve gruplandırmalarla ele alınmasını öngören kategorisel analiz türü²⁰⁵ kullanılmıştır.

Veri toplama esnasında oluşturulan tablolardan ve DKAB ders kitaplarında yapılan taramalardan elde edilen verilerin analizi için sarmal programlama yaklaşımını ele alan dokümanlar incelenerek bazı analiz ölçütleri belirlenmiştir. Bu ölçütler; somuttan-soyuta, basitten karmaşığa, aynı yıl içinde tekrarlanma, farklı yıl içinde tekrarlanma, aynı yıl içinde genişleme, farklı yıl içinde genişleme ve kapsamı genişletirken önceki yıllarda işlenen bilgileri tekrar etmedir. Belirlenen ölçütleri belli başlıklarda toplayabilmek adına bazı ana başlıklar oluşturulmuştur. “İçeriğin aşamalı olarak ilerlemesi, konuların tekrarlanması ve giderek genişleme” şeklinde üç ana ölçüt oluşturulmuş ve ölçütlerin işlevsel hale getirilebilmesi için soru köküyle ifade edilmiştir. Ayrıca genel değerlendirme yapabilmek (bk. Tablo 9) ve birden fazla kavramı aynı anda analiz edebilmek için (bk. Tablo 10) iki ayrı şablon hazırlanmıştır.

Tablo 9. Verilerin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analiz Edilebilmesi İçin Hazırlanan Şablon-1

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	

²⁰⁴ Bk. Robert K. Yin, *Case Study Research: Desing and Methods* (London: SAGE Publications, 1994), 58.

²⁰⁵ Bk. Bilgin, *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*, 19.

Tablo 10. Verilerin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analiz Edilebilmesi İçin Hazırlanan Şablon-2

İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
Kavramlar						

Hazırlanan tablolar; Harden ve Stamper’ın, “What is a Spiral Curriculum?” adlı çalışması ve Bruner’in “The Process of Education” adlı çalışması baz alınarak, Güzel ve Şahin’in “A Qualitative Study for The Evaluation of The 1-4. Classes’ Mathematics Curriculum Content in Terms of Spiral Program Approach” adlı çalışmasında yer alan “Temalar ve Kodlar”²⁰⁶ tablosundan esinlenilerek hazırlanmıştır.

2.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Bu çalışmada, geçerliğin ve güvenirliliğin sağlanabilmesi için; inandırıcılık, aktarılabirlik, tutarlık ve teyit edilebilirlik kavramları kullanılmıştır.²⁰⁷ Araştırmamızın; inandırıcı, aktarılabir, tutarlı ve teyit edilebilir olduğuna dair kanıtlar şu şekildedir:

Araştırmanın inandırıcılığını arttırmak adına; verilerin toplanmasında, analizinde ve sonuçların ortaya konulmasında titiz ve dikkatli²⁰⁸ davranılmıştır. Bu nedenle araştırmanın her aşamasında, uzman incelemesi²⁰⁹ stratejisine başvurulmuştur. Araştırma sürecinin geçerli ve tutarlı olabilmesi için elde edilen

²⁰⁶ Bk. Güzel - Şahin, “A Qualitative Study for The Evaluation of The 1-4. Classes’ Mathematics Curriculum Content in Terms of Spiral Program Approach”, 192-193.

²⁰⁷ Bk. Yvonna S. Lincoln - Egon G. Guba, *Naturalistic Inquiry* (London: SAGE Publications, 1985), 301-325; Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 298-306; Miles - Huberman, *Nitel Veri Analizi*, 278-280.

²⁰⁸ Bk. Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 552-553; Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 305.

²⁰⁹ Bk. Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 302.

ham veriler uzmana sunularak geri bildirim alınmıştır. Uzmanın yapmış olduğu değerlendirme sonucunda; gerekli görülen yerler düzeltilmiş, eksik olan yerler yeniden araştırılmış ve gereksiz görülen yerler çıkarılmıştır.

Araştırmanın aktarılabilir olması için konular anlatılırken, verilerin yorum katılmadan ham haliyle aktarılmasını hedefleyen ayrıntılı betimleme yöntemi kullanılmıştır.

Araştırmanın tutarlık düzeyi, tutarlık incelemesi ²¹⁰ stratejisiyle denetlenmiştir. Bu amaç doğrultusunda araştırma süreci gözden geçirilmiş, araştırmada elde edilen sonuçların, verilerle uyumlu olarak sunulup sunulmadığı denetlenmiştir.

Teyit edilebilirliğin kontrolünde, teyit incelemesi ²¹¹ kullanılmıştır. Verilerin toplanmasında ve analiz edilmesinde kullanılan yöntem, teknik ve şablonlar açık ifadelerle ortaya konmaya çalışılmış ve buradan elde edilen ham veriler, ihtiyaç duyulması halinde incelenmesine olanak sağlayacak şekilde saklanmıştır.

²¹⁰ Bk. Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 305-306.

²¹¹ Bk. Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 306.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, DKAB ders kitaplarında yer alan inanç konuları incelenerek elde edilen veriler sarmal programlama yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir. İnanç konuları incelenirken; altı tema ve temaların altında yer alan kategoriler belirlenmiştir. Allah’a iman temasında Allah’ın varlığı ve birliği, Allah’ın isimleri ve sıfatları ve Allah inancı kapsamında kullanılan bazı kavramlar; peygamberlere iman temasında peygamberlerin sıfatları, peygamberlerin isimleri ve peygamberlere imanla ilgili bazı kavramlar; kitaplara iman temasında dört kutsal kitap ve kitaplara imanla ilgili bazı kavramlar; meleklerle iman temasında meleklerin isimleri ve meleklerin özellikleri; ahirete iman temasında ahiretin aşamaları; kadere iman temasında ise kader ve kaza inancı ve kadere iman konusuyla ilgili bazı kavramlar ele alınmıştır.

3. 1. ALLAH’A İMAN

Allah’a iman, müstakil bir konu olarak beşinci ve onuncu sınıf ders kitaplarının birinci ünitesinde bulunmaktadır. Bu üniteler; beşinci sınıfta “Allah İnancı”, onuncu sınıfta ise “Allah İnsan İlişkisi” olarak isimlendirilmiştir. Bunun yanında bazı inanç ünitelerinde de Allah inancı alt başlık olarak verilmiş ve konuya dair bilgiler aktarılmıştır. Ders kitaplarında yer alan ünitelerden ve kullanılan kavramlardan hareketle bazı kodlar belirlenmiş ve bu kodlar kategoriler halinde incelenmiştir. Allah’a iman teması için üç kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler; *Allah’ın varlığı ve birliği*, *Allah’ın isimleri ve sıfatları* ve *Allah inancına dair kullanılan bazı kavramlar* olarak belirlenmiştir. Belirlenen kategori ve kodların sınıflara göre kullanılma sayısı ve kullanılma durumu Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. Allah’a İman Temasına Dair Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Kullanılma Durumu ve Sınıflara Göre Dağılımı

Allah’a İman		4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Kategoriler	Kodlar									
Allah’ın Varlığı ve Birliği	Allah’ın varlığına dair deliller ²¹²	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
	Tevhid	10	13	10	4	13	24	20	11	4
	Şirk	4	3	4	6	2	16	9	11	
Allah’ın İsimleri ve Sıfatları ²¹³	Esma-i hüsnâ		8	4	8			5	7	
	Rahman	1	25	10	3	3	3	4	2	
	Rahim	13	17	8			1	1	2	
	Kudret	5	7			5	5	28	14	
	İlim		4			5	2	1	5	
Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramlar	İhsan	1			1	2	3		39	
	İhlas		3	6	6		8		41	
	Takva	4		3	8	4	7	9	62	1

3.1.1. Allah’ın Varlığı ve Birliği

Allah’ın varlığı ve birliği kategorisinde; Allah’ın varlığına dair deliller, tevhid ve şirk kavramları ele alınmıştır. Allah’ın varlığı konusu, ders kitaplarında anlatılırken ya konuya dair ayetler verilmiş (bk. Tablo 12) ya da evrendeki uyuma dair örnekler üzerinden açıklamalar yapılmıştır.

Tablo 12. Allah’ın Varlığına Dair İlköğretim ve Ortaöğretim DKAB Ders Kitaplarında Kullanılan Ayetler

Sınıflar	Allah’ın Varlığı Anlatılırken Kullanılan Ayetler
5. Sınıf	Mülk 67/3; Kamer 54/49; Rahman 55/19-20
6. Sınıf	Mülk 67/3
8. Sınıf	Mülk 67/3; Kamer 54/49; Furkan 25/2; Enbiya 21/33; Hicr Suresi 15/19; Yunus 10/6; Mü’minun 23/18
9. Sınıf	Bakara Suresi 2/164; Âl-i İmrân 3/190
10. Sınıf	Mülk 67/3; Bakara 2/164; Âl-i İmrân 3/190-191; A’lâ 87/2-5; Duhan 44/38-39
11. Sınıf	Ra’d 13/2-5

²¹² Allah’ın varlığı ve birliği konusu anlatılırken hem dolaylı olarak hem de direkt kavram üzerinden anlatımların olması nedeniyle tabloda sayısal değeri verilememiş, sadece sınıflara göre mevcudiyet durumu belirtilmiştir.

²¹³ DKAB kitaplarında Allah’ın elli iki farklı ismi ve sıfatı bulunmaktadır. Fakat hepsini tabloya almak yerine, beş ve beşten fazla sınıfta kullanılan isim ve sıfatlar tabloya alınmıştır.

Beşinci sınıf ders kitabında Allah'ın varlığı konusu; Mülk Suresi 3. ayet, Kamer Suresi 49. ayet ve Rahman Suresi 19-20. ayetleri kullanılarak anlatılmıştır. Ayrıca ufak bir düzensizlikte evrenin altüst olabileceğinden,²¹⁴ her şeyin kusursuz yaratıldığından²¹⁵ ve bu mükemmel uyumun bir yaratıcıya ihtiyaç duyduğundan bahsedilerek örnekler verilmiştir.

Altıncı sınıf ders kitabında, Allah'ın yaratmasındaki mükemmel düzenden bahsedilmiş ve Mülk Suresi 3. ayetin meali verilmiştir.²¹⁶ Sekizinci sınıf ders kitabının “Allah Her Şeyi Bir Ölçüye Göre Yaratmıştır” alt başlığı içinde; Mülk Suresi 3. ayet, Kamer Suresi 49. ayet, Furkan Suresi 2. ayet, Enbiya Suresi 33. ayet, Hicr Suresi 19. ayet, Yunus Suresi 6. ayet ve Mü'minun Suresi 18. ayet verilerek bazı açıklamalar yapılmıştır.²¹⁷ Dokuzuncu sınıf ders kitabında ise selim akılla hareket edildiğinde Allah'ın bulunabileceğini belirten Bakara Suresi 164. ayete ve Âl-i İmrân Suresi 190. ayete yer verilmiştir.²¹⁸

Allah'ın varlığı konusu en geniş kapsamıyla onuncu sınıf ders kitabında işlenmiştir. Allah'ın varlığına dair ders kitabında yer alan deliller; ontolojik delil, kozmolojik delil, teolojik delil, dini tecrübe ve ahlak delilidir.²¹⁹ Bunlardan ontolojik delille birlikte mükemmel/ekmel varlık teorisi; kozmolojik delille birlikte gaye ve nizam delili, daha sonra ise dini tecrübe ve ahlak delili açıklanarak ayetlerden örnekler verilmiştir.²²⁰ Onuncu sınıf ders kitabında Allah'ın varlığı anlatılırken kullanılan ayetler ise şunlardır: Mülk Suresi 3. ayet, Bakara Suresi 164. ayet, Âl-i İmrân Suresi 190-191. ayetler, A'lâ Suresi 2-5. ayetler ve Duhan Suresi 38-39. ayetler.

²¹⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 10.

²¹⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

²¹⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

²¹⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 13-15.

²¹⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 63.

²¹⁹ Allah'ın varlığına dair deliller hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014), 27-111; Şaban Ali Düzgün, “Sistematik Kelam”, *Kelam*, ed. Şaban Ali Düzgün (Ankara: Grafiker Yayınları, 2013), 212-217; Mahmut Kaya, “Vücut”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43: 139-140; Allah'ın varlığına dair deliller hakkında detaylı bilgi için bk. Metin Pay, “Kozmolojik Delil”, *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 25-52.

²²⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 15-17.

On birinci sınıf ders kitabında sadece “İnançla İlgili Meseleler” ünitesinde, Ra’d Suresi 2-3. ayetler kullanılmıştır. Yine aynı ünitenin “Teizm” alt başlığında “Uçsuz bucaksız kâinat, evrendeki mükemmel düzen ve işleyiş, her biri farklı özellikte olan milyonlarca varlık, tabiatta meydana gelen olaylar Tanrı’nın var olduğunu kanıtlamaktadır.”²²¹ şeklinde kullanılan ifadeler de Allah’ın varlığına delil niteliğindedir.

Allah’ın varlığı ve birliği kategorisinde ele aldığımız ikinci kod, tevhiddir. “Allah’ın zatında ve sıfatlarında bir olduğunu kabul etmek” anlamına gelen tevhid kavramının²²² sınıflara göre tanımlanma durumu Tablo 13’te verilmiştir.

Tablo 13. Tevhid Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Tevhid	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	✓	✓	✓		✓	✓	✓	✓	
Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.				✓					✓

Tevhid, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında kullanılmıştır. Kavram, ders kitabının; birinci ve dördüncü ünitesinde tanımı yapılmadan verilmiş, ikinci ünitesinde ise açıklaması yapılarak sunulmuştur.²²³

Beşinci sınıf ders kitabında; Hz. İbrahim’in nasıl tevhid inancına ulaştığı, tevhid inancının ne anlama geldiği ve tüm peygamberlerin tevhid inancı üzere oldukları anlatılmıştır.²²⁴ Altıncı sınıf ders kitabında; tevhid inancından ve tevhid mücadelesinden bahsedilmiştir.²²⁵ Yedinci sınıf ders kitabında ise tevhid kavramı;

²²¹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 99.

²²² Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Mevlüt Özler, “Tevhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

²²³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 37, 80, 81.

²²⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 9, 13, 30.

²²⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 10, 15, 58, 83, 94.

Hz. Salih peygamberin yaşadığı Semud kavminden bahsedilirken²²⁶ ve Kafirun suresinin anlamı verilirken cümle içinde geçmiştir.²²⁷

Sekizinci sınıf ders kitabında tevhid, “Kur’an-ı Kerim ve Özellikleri” ünitesinde yer alan “İnanç” alt başlığı içinde tanımlanmış, Kur’an-ı Kerim’de tevhidin nasıl tanımlandığı da ayet verilerek açıklanmıştır.²²⁸ Dokuzuncu sınıf ders kitabında önce cümle içinde kullanılan tevhid kavramı “Din ve İslam” ünitesinde kelime-i tevhid olarak geçmiş ve kelime-i şehadetle birlikte tanımlanmıştır.²²⁹ Ünitenin devamında ise tevhid kavramının tanımı ve bununla ilgili örnekler verilmiştir.²³⁰

Onuncu sınıf ders kitabının dördüncü ünitesi hariç ve on birinci sınıf ders kitabının birinci ünitesi hariç diğer tüm ünitelerinde tevhid kavramı kullanılmıştır. Onuncu sınıf ders kitabında; İmamiye Şia’sının dinin aslı saydığı beş ana unsur²³¹ açıklanırken bu unsurlardan biri olan tevhid inancı da tanımlanmıştır.²³² On birinci sınıf ders kitabında; “Teizm” başlığı altında, tevhid kavramının hem sözlük anlamı hem de terim anlamı verilmiştir.²³³ On ikinci sınıf ders kitabında ise sufilerin tevhid inancını ön planda tuttuğu anlatılarak²³⁴ kitabın sözlük kısmında tevhid kelimesinin tanımı yapılmıştır.²³⁵

Allah’ın varlığı ve birliği kategorisinde ele alınan üçüncü kod, şirktir. Şirk, İslam Ansiklopedisi’nde²³⁶ “Allah’ın zatında, sıfatlarında, fiillerinde veya O’na ibadet edilmesinde ortağı, dengi yahut benzerinin bulunduğu inanma.” şeklinde tanımlanmıştır. Tevhidin zıddı olan şirk kavramının ders kitaplarındaki tanımlanma durumu Tablo 14’te verilmiştir.

²²⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 78.

²²⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 98.

²²⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 17-18.

²²⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 45-46.

²³⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 48-53.

²³¹ İmamiye’nin dinin aslı saydığı beş ana unsur için bk. Mustafa Öz, *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 83-119.

²³² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 139.

²³³ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 100.

²³⁴ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 76.

²³⁵ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 158.

²³⁶ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

Tablo 14. Şirk Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Şirk	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf
Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	✓		✓			✓		
Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.		✓						✓
Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.				✓	✓		✓	

Şirk kavramı, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında kullanılmıştır. “Allah'a (c.c.) şirk (ortak) koştak da dinimizde büyük günahlardandır.”²³⁷ ifadesiyle birinci ünite de geçen şirk kavramının tanımı, dördüncü ünite de yapılmıştır.²³⁸ Beşinci sınıf ders kitabında ise şirk koştamak gerektiği ve şirk koştmanın büyük günah olduğu ifade edilmiş²³⁹ fakat ne kullanıldığı yerde ne de sözlükte tanımı verilmiştir.

Altıncı sınıf ders kitabında şirk kavramı; önce cümle içinde kullanılmış, daha sonra ise “*Bilgi Notu*” etkinliği içinde tanımı verilmiştir.²⁴⁰ Yedinci ve sekizinci sınıf ders kitaplarında ise ünite içinde kullanılan şirk kavramının tanımı, kitabın sözlük kısmında yapılmıştır.²⁴¹

Dokuzuncu sınıf ders kitabında; “Bilgi ve İnanç” ünitesinin “İman İkrar İlişkisi” başlığı altında şirk konusu işlenmiş ve şirk, küfürle ilişkilendirilerek tanımlanmıştır.²⁴² Aynı sınıfın “Din ve İslam” ünitesinde ise “... imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır ...” ifadeleriyle

²³⁷ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 28.

²³⁸ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 81.

²³⁹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 76.

²⁴⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 14-15.

²⁴¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 144; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 145.

²⁴² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 24.

şirkin imana bulaşan bir zulüm olduğu belirtilmiştir.²⁴³ Ayrıca kitabın sözlük kısmında da şirk kavramının tanımı yapılmıştır.²⁴⁴

Onuncu sınıf ders kitabında şu ifadeler kullanılmıştır: “...Allah’ın (c.c.) varlığından çok, birliği yani ona eş ve benzer başka ilâhların ortak koşulmasıdır. Şirk olarak ifade edilen bu durum, İslam dininde en büyük günahtır.”²⁴⁵ Bu cümlede birebir tanım yapılmasa dahi belirtilen ifadelerden şirkin ne anlama geldiği anlaşılmaktadır. Ayrıca aynı kitapta; şirkin dışında kalan tüm günahların affedileceği²⁴⁶ belirtilmiştir. On birinci sınıf ders kitabında ise şirkten uzak durulması gerektiği ve şirkte ısrarcı olanların cezalandırılacağı anlatılmaktadır.²⁴⁷ Ayrıca inançla ilgili konular anlatılırken “Teizm” alt başlığında şirk kavramı, tevhid kavramının peşinden açıklanmış ve “Esasen şirk, politeizmin bir çeşididir ve İslamiyet bunu kesin bir dille reddeder.”²⁴⁸ ifadesi kullanılarak şirk, politeizme benzetilmiştir.

Kategori Değerlendirmesi: Allah’ın varlığı ve birliği kategorisinin sarmal programlama yaklaşımına göre analizi yapılırken Allah’ın varlığı ve Allah’ın birliği ayrı ayrı ele alınmıştır. Ders kitaplarında Allah’ın varlığına dair verilen bilgiler incelenmiş ve elde edilen verilerin sarmal programlama yaklaşımına göre analizi Tablo 15’te verilmiştir.

Tablo 15. Allah'ın Varlığı Konusunun Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	✓
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	✓
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

²⁴³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 53.

²⁴⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 147.

²⁴⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

²⁴⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 38.

²⁴⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 11, 25, 64, 68, 75, 79, 84, 86.

²⁴⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 100.

Sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan ilk değerlendirme, içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi durumudur. Allah'ın varlığına dair deliller ortaya konulurken hem basitten karmaşığa hem de somuttan soyuta doğru bir anlatım olması sebebiyle içeriğin aşamalı olarak ilerlediğini söylemek mümkündür. Örneğin; beşinci sınıfta, Allah'ın varlığı anlatılırken evrenin kusursuz oluşundan; altıncı sınıfta Allah'ın yarattıklarında bulunan mükemmel düzenden; dokuzuncu sınıfta, insanın selim akılla Allah'ın varlığını anlayabileceğinden, onuncu sınıfta ise Allah'ın varlığına dair delillerin teorik isimlerinden bahsedilmiştir.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilen ikinci kriter ise konunun aynı ve farklı yıllarda tekrarlanmasıdır. Allah'ın varlığı anlatılırken kullanılan içerik, aynı yıl içinde tekrar edilmemiş fakat farklı yıllarda benzer ifadelerle tekrar edilmiştir. Özellikle Allah'ın varlığına dair deliller kapsamında ele alınan ayetlerin bazı sınıflarda tekrar edildiği görülmüştür. Mülk suresi 3. ayet beşinci, altıncı, sekizinci ve onuncu sınıflarda; Kamer suresi 49. ayet beşinci ve sekizinci sınıfta; Bakara suresi 164. ayet ve Âl-i İmrân suresi 190-191. ayetler dokuzuncu ve onuncu sınıflarda tekrar ele alınmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımı açısından ele alınan son kriter ise içeriğin yıllara göre giderek genişleme durumudur. Aynı yıl içinde tekrar edilen konu olmadığı için aynı yıl içinde konunun genişlemesi de söz konusu değildir. Farklı yıllarda genişleme ise özellikle sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve kısmen on birinci sınıf ders kitaplarında görülmüştür. Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgilerin bazı sınıflarda tekrar edildiği söylenebilir. Örneğin; sekizinci sınıfta Allah'ın varlığına dair deliller anlatılırken önceki yıllarda verilen ayetler tekrar edilmiş ve konunun kapsamı genişletilmiştir. Aynı şekilde onuncu sınıfta da önceki yıllarda yer alan bazı bilgiler tekrar edilmiş ve yeni bilgiler eklenerek konu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Allah'ın varlığı ve birliği kategorisinde ele alınan şirk ve tevhid kodları, Allah'ın birliği kapsamında incelenerek analiz edilmiştir. Sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan analiz, Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16. Allah'ın Birliği Konusunun Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

Tevhid ve şirk kavramları, sarmal programlama yaklaşımına göre incelenirken değerlendirilen ilk kriter, içeriğin aşamalı olarak ilerlemesidir. Bu kriterin ne tevhid ne de şirk kavramında sağlanamadığını söylemek mümkündür. İçeriklerinin basitten karmaşığa doğru hazırlanmadığı görülen bu kavramların anlatımında, sınıflar arası seviye farkının olmaması dikkat çekmektedir. Örneğin tevhid kavramı; dördüncü sınıf ders kitabında, “Allah'ı (c.c.) zatında, sıfatlarında ve fiillerinde birlemeye; O'nun tek ve eşsiz olduğuna inanmaya, O'na hiçbir şeyi eş koşmadan ibadeti sadece Allah (c.c.) için yapmaya tevhid denir.”²⁴⁹; altıncı sınıf ders kitabında “Allah'ı (c.c.) zatında, sıfatlarında ve fiillerinde birlemek, onun tek ve eşsiz olduğuna inanmak, hiçbir şeyi eş koşmadan, ibadeti sadece Allah'a (c.c.) yapmaktır.”²⁵⁰; on birinci sınıf ders kitabında ise “Allah'ı (c.c.) zatında, sıfatlarında ve fiillerinde birleme, O'nun tek ve eşsiz olduğuna inanma, O'na hiçbir şeyi şirk koşmadan ibadeti yalnızca Allah (c.c.) için yapma demektir.”²⁵¹ şeklinde benzer ifadelerle tanımlanmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilen ikinci kriter, konunun yıllara göre tekrarlanma durumudur. Konunun aynı ve farklı yıllarda tekrarı, Allah'ın birliği kapsamında ele alınan iki kavram için de geçerlidir. Aynı yıl içinde; tevhid kavramı altıncı, onuncu ve on birinci sınıflarda; şirk kavramı ise dördüncü, dokuzuncu ve on birinci sınıflarda farklı ünitelerde tekrar ele alınmıştır. Farklı yıllarda konunun tekrarı ise tevhid kavramı için dördüncü sınıftan on ikinci

²⁴⁹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 37.

²⁵⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 15.

²⁵¹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 100.

sınıfa kadar; şirk kavramı için dördüncü sınıftan on birinci sınıfa kadar sağlanmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre konunun giderek genişlemesi açısından bakıldığında; tevhid ve şirk kavramı anlatılırken aynı yıl içinde konunun genişlemediği, farklı yıllarda ise genişlemenin olduğu görülmüştür. Konu anlatılırken önceki yılın tekrarı yapılarak konunun genişlemesi durumu ise tevhid ve şirk kavramı içinde kısmen sağlanmıştır.

3.1.2. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları

Allah'ın isim ve sıfatları kategorisinde ilk olarak “Esmâ-i Hüsnâ” terkihi ele alınmıştır. Allah'ın güzel isimleri anlamına gelen Esmâ-i Hüsnâ'nın,²⁵² beşinci ve onuncu sınıf ders kitaplarında tanımı yapılmıştır. Ayrıca; altıncı, yedinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında ünite içinde kullanılan Esmâ-i Hüsnâ'nın tanımı yapılmamış sadece kitapların sözlük kısmında Allah'ın isimleri tanımlanırken kavram olarak verilmiştir (bk. Tablo 17).

Tablo 17. Esmâ-i Hüsnâ Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Esmâ-i Hüsnâ	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf
Kullanıldığı yerde tanımı yapılmıştır.	✓			✓	
Sözlükte Allah'ın isimleri tanımlanırken kavram olarak geçmektedir.		✓	✓		✓
Tanımı yapılmaksızın sadece kavram olarak geçmektedir.		✓	✓		✓

Bu kategoride ele alınacak olan diğer kodlar; Allah'ın isimlerinden ve sıfatlarından oluşmaktadır. İsimler ve sıfatlar on ikinci sınıf ders kitabı hariç tüm sınıflarda kullanılmıştır. İlköğretim ve ortaöğretim ders kitaplarında bulunan Allah'ın isimleri ve sıfatlarının sınıflara göre tanımlanma durumları, Tablo 18'de görüldüğü gibidir.

²⁵² Detaylı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, “Esmâ-i Hüsnâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995).

Tablo 18. Allah'ın İsimleri ve Sıfatlarının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Sınıflar	Ünite İçinde Tanımı Yapılan İsim ve Sıfatlar	Ünite İçinde Kullanılmış Olmasına Rağmen Hiçbir yerde Tanımı Yapılmayan İsim ve Sıfatlar	Ünite İçinde Kullanıldığı Halde Tanımı Yapılmayıp Sözlükte Tanımı Verilen İsim ve Sıfatlar	Kitabın Hiçbir Yerinde Kullanılmayıp Sadece Sözlükte Tanımı Yapılan İsim ve Sıfatlar
4. Sınıf	Rahman, Rahîm	Kudret	Samed	Azim
5. Sınıf	Rahman, Rahîm, semi, basar, ilim, kudret, samed, vahdaniyet, tekvin	-	-	Basîr, Kadir
6. Sınıf	-	-	Rahman, Rahîm	Hak, Baki
7. Sınıf	-	-	Rahman, Hak, Celil, Aziz	Kadir, Hâkim, Cemel, Alîm
8. Sınıf	Rezzak	Rahman, ilim, irade, kudret, tekvin	-	-
9. Sınıf	Melik, Kuddüs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Aziz, Cebbar, Mütekebbir, Hâlık, Bâri', Musavvir, hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam, tekvin, vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün li'l-havadis, kıyam bi nefsihi	Rahman, Rahim, Malik	Hayy, Kayyum	-
10. Sınıf	Melik, Kuddüs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Aziz, Cebbar, Mütekebbir, Hâlık, Bâri', Musavvir, Afuv, Halim, Rauf, Kerim, Kâbız, Kadir, Kavi, Kayyûm, Samed, hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam, tekvin, vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün li'l-havadis, kıyam bi nefsihi, ahsenü'l-halikin, muhsin	Rahman, Rahim	Hayy, Evvel, Celil	Muktedir
11. Sınıf	Hâdi, ilim	İrade, kudret	Rahman, Rahim, Gafur	Aziz, Halim

Dördüncü sınıf ders kitabında; Samed, Rahman ve Rahim isimlerinin tanımı²⁵³ verilmiş; bu isimler ilerleyen sayfalarda ve farklı ünitelerde tekrar kullanılmıştır.²⁵⁴ Ayrıca, Allah'ın bazı sıfatları terim olarak kullanılmamış olsa da Türkçede ifade ettiği anlamıyla verilmiştir. Örneğin; “Allah'ın kıyam bi nefsihi sıfatı vardır.” Yerine “Allah, varlığı kendinden olandır.”²⁵⁵ İfadesi kullanılmış ya da “Allah bakidir.”, “Allah'ın ilim sıfatı vardır.” cümleleri yerine “Allah ölümsüzdür”,²⁵⁶ ve “Sonsuz ilim sahibidir.”²⁵⁷ ifadeleri kullanılmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında ünite içinde kullanılan son sıfat, Allah'ın kudret sıfatıdır.²⁵⁸ Fakat ne kullanıldığı yerde ne de kitabın sözlük kısmında tanımı verilmiştir.

Beşinci sınıf ders kitabının birinci ünitesi, “Allah İnancı”dır. Bu ünite içinde Allah'ın isimleri çokça zikredilmiş, hatta bazıları başlıklar halinde verilmiştir. Üniteye yer alan konu başlıkları şu şekilde sıralanmıştır:²⁵⁹

- 1.1. Allah (c.c.) Vardır ve Birdir
- 1.2. Allah (c.c.) Yaradan'dır
- 1.3. Allah (c.c.) Rahman ve Rahim'dir
- 1.4. Allah (c.c.) Görür ve İşitir
- 1.5. Allah'ın (c.c.) Her Şeye Gücü Yeter

Birinci konu başlığında, Allah'ın vahdaniyet sıfatı;²⁶⁰ ikinci konu başlığında ise Allah'ın tekvin sıfatı²⁶¹ detaylandırılmıştır. “Allah (c.c.) Görür ve İşitir” konu başlığında; Allah'ın basar,²⁶² semî²⁶³ ve ilim²⁶⁴ sıfatları anlatılmış, bu sıfatların kullanıldığı ayet ve hadislerle yer verilmiştir. “Allah'ın (c.c.) Her Şeye Gücü Yeter” konu başlığında ise Allah'ın kudret sıfatı²⁶⁵ tanımlanmış ve detaylı olarak ele alınmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında olduğu gibi beşinci sınıf ders

²⁵³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 13.

²⁵⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 37,76,116.

²⁵⁵ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 11.

²⁵⁶ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

²⁵⁷ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 43.

²⁵⁸ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 37, 43.

²⁵⁹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 10-23.

²⁶⁰ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 10-13.

²⁶¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 13-15.

²⁶² Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

²⁶³ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

²⁶⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

²⁶⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 20.

kitabında da ünite içinde hiçbir yerde kullanılmayıp sözlük kısmında tanımı verilen isimler mevcuttur. Bunlar; Allah'ın Basîr ve Kadir isimleridir.²⁶⁶

Altıncı sınıf ders kitabında kullanılan Allah'ın isim ve sıfatları; Rahman²⁶⁷ ve Rahim²⁶⁸ ismiyle sınırlı kalmıştır. Kitabın sözlük kısmında verilen isimler ise; Hak²⁶⁹ ve Baki'dir.²⁷⁰ Yedinci sınıf ders kitabında; Rahman,²⁷¹ Hak,²⁷² Celil²⁷³ ve Aziz²⁷⁴ isimleri ünite içinde kullanılmış fakat tanımları sadece kitabın sözlük kısmında verilmiştir.²⁷⁵ Kadir,²⁷⁶ Hakîm,²⁷⁷ Cemal²⁷⁸ ve Alîm²⁷⁹ isimleri ise ünite içinde yer almayıp kitabın sözlük kısmında tanımı verilen isimler arasındadır.

Sekizinci sınıf ders kitabında bulunan “Kader İnancı” ünitesi içinde, Allah'ın Rezzak ismi hariç hiçbir isim ya da sıfatın tanımı yapılmamıştır. Onun dışında kullanılan isim ve sıfatlar ise Rahman, ilim, irade, kudret ve tekvindir.²⁸⁰ Dokuzuncu sınıf ders kitabında Allah'ın; Rahman, Rahim ve Malik isimleri kullanılmıştır. Aynı zamanda Haşr suresi 22-24. ayetler verilerek parantez içi açıklamalarla Melik, Kuddüs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Aziz, Cebbar, Mütekebbir, Hâlık, Bâri', Musavvir isimleri²⁸¹ kullanılmıştır. Bunlara ek olarak, Allah'ın; hayat, ilim, semi, basar, irade, kudret, kelam, tekvin, vücud, kıdem, beka, vahdaniyet, muhalefetün li'l-havadis ve kıyam bi nefsihi sıfatları “zati ve subuti sıfatlar” şeklinde ayrıma gidilmeden birer cümleyle tanımlanmıştır (bk. Şekil 13).

²⁶⁶ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 132, 135.

²⁶⁷ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 25, 59, 76, 100.

²⁶⁸ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 59, 76, 100.

²⁶⁹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 128.

²⁷⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 127.

²⁷¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 19, 97.

²⁷² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 115.

²⁷³ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 91.

²⁷⁴ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 91.

²⁷⁵ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 132, 133, 135, 142.

²⁷⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 139.

²⁷⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 136.

²⁷⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 133.

²⁷⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 132.

²⁸⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 12, 15, 86, 117, 120.

²⁸¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 49.

Yüce Allah (c.c.) bize kendisini sıfat ve isimleri ile tanıtır. Örneğin Kur'an'da Allah'ın (c.c.) var olduğu (*vücud*), varlığının başlangıcının bulunmadığı (*kıdem*), sonunun olmadığı (*beka*), zat ve sıfatlarında tek olduğu (*vahdaniyet*), yaratılmış olan hiçbir şeye benzemediği (*muhalefetün li'l-havadis*) ve var olmak için başka hiçbir varlığa ihtiyaç duymadığı (*kıyam bi nefsihi*) bildirilir. Yine Kur'an'da Yüce Allah'ın diri, canlı olduğu (*hayat*), gizli açık her şeyi bildiği (*ilim*), her şeyi işitip duyduğu (*semi*), her şeyi gördüğü (*basar*), sonsuz güç sahibi olduğu (*kudret*), her şeyi dileyip yaptığı (*irade*), vahiy yoluyla iletişim kurduğu (*kelam*) ve her şeyin yaratıcısı olduğu (*tekvin*) haber verilir.

Şekil 13. Dokuzuncu Sınıf DKAB Ders Kitabında Yer Alan Allah'ın Sıfatları²⁸²

Dokuzuncu sınıf ders kitabında kısa olarak ele alınan Allah'ın sıfatları konusu, onuncu sınıf ders kitabında Allah'ın zati ve subuti sıfatları şeklinde sınıflama yapılarak tek tek açıklanmıştır.²⁸³ Bunlara ek olarak Allah'ın ahsenü'l-halikin ve muhsin sıfatları da ünite içinde tanımıyla birlikte verilmiştir.²⁸⁴

Onuncu sınıf ders kitabında Allah'ın isimleri, “Allah, İnsan İlişkisi” ünitesi içinde anlatılmıştır. Bu ünite; Melik, Kuddüs, Selâm, Mü'min, Müheymin, Aziz, Cebbar, Mütekebbir, Hâlık, Bâri', Musavvir, Afuv, Halim, Rauf, Kerim, Kâbız, Kadir, Kavi, Kayyûm ve Samed isimleri açıklanmıştır.²⁸⁵ Aynı ünite açıklaması yapılmadan kullanılan Hayy, Evvel ve Celil isimlerinin anlamı ise sözlükte verilmiştir.²⁸⁶ Ayrıca onuncu sınıf ders kitabında, Allah'ın doksan dokuz isminin Arapça olarak görseline yer verilmiştir (bk. Şekil 14).

Şekil 14. Onuncu Sınıf DKAB Ders Kitabında Yer Alan Esmâ-İ Hüsnâ Görseli²⁸⁷

²⁸² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 49.

²⁸³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 22-25.

²⁸⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 82.

²⁸⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 18-24.

²⁸⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 154.

²⁸⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 20.

On birinci sınıf ders kitabında, Allah'ın Hadi ismi ve ilim sıfatının tanımı, ünite içinde yapılmıştır.²⁸⁸ Ayrıca Allah'ın Rahman, Rahim ve Gafur ismi cümle içinde kullanılmış²⁸⁹ ama tanımları kitabın sözlük kısmında verilmiştir.²⁹⁰

On ikinci sınıf ders kitabında yapılan tarama sonucunda ise Allah'ın herhangi bir isim ya da sıfatına rastlanmamıştır.

Kategori Değerlendirmesi: Dördüncü sınıftan on birinci sınıfa kadar ders kitaplarında Allah'ın toplam elli iki farklı ismi ve sıfatı kullanılmıştır. Ders kitapları incelendiğinde; Rahman isminin on ikinci sınıf hariç tüm sınıflarda, Rahim isminin ise yedinci, sekizinci ve on ikinci sınıf ders kitapları hariç diğer tüm sınıflarda ele alındığı görülmüştür.

İkinci kategori altında incelenen kodların sarmal programlama yaklaşımına göre analizi Tablo 19'da verilmiştir.

Tablo 19. Allah'ın İsimleri ve Sıfatları Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	✓
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

Allah'ın isimleri ve sıfatları konusu anlatılırken içeriğin kısmen aşamalı olarak hazırlandığı görülmüştür. Somuttan soyuta doğru ilerleyen bir anlatım söz konusu değilken basitten karmaşığa doğru ilerleyen bir anlatımın olduğu söylenebilir. Dördüncü sınıf ders kitabında, Türkçede ifade ettiği anlamıyla verilen bazı isimler, beşinci sınıf ders kitabında orijinal şekliyle kullanılmıştır. Ya da dokuzuncu sınıf ders kitabında özet olarak verilen Allah'ın sıfatlarının onuncu sınıfta biraz daha detaylı olarak sunulması, konunun basitten karmaşığa doğru ilerlediğine örnek olarak gösterilebilir.

²⁸⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 69, 124.

²⁸⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 19,88.

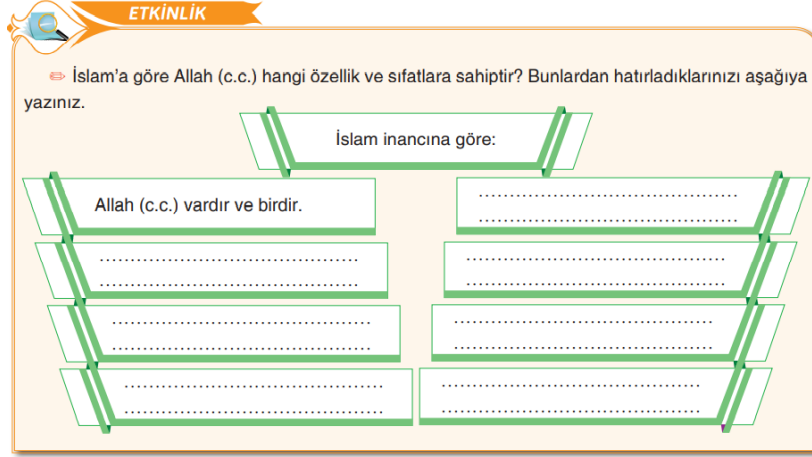
²⁹⁰ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 147,150.

Sarmal programlama yaklaşımına göre ele alınan diğer kriter, konunun yıllara göre tekrarlanma durumudur. Aynı yıl içinde ve farklı yıllarda konunun tekrar edilmesi hususu genel olarak sağlanmıştır. Esmâ-i hüsnâ kavramının beşinci sınıf ders kitabının birinci ünitesinde iki farklı sayfada tanımı verilmiş; onuncu sınıf ders kitabında aynı kavram birinci ünite de açıklanmış, üçüncü ünite de ise cümle içinde kullanılmıştır. Allah'ın sıfatları; onuncu sınıf ders kitabının birinci ve üçüncü ünitesinde verilmiştir. Konunun farklı yıllarda tekrarlanması ise on ikinci sınıf hariç tüm sınıflar için geçerlidir.

Sarmal programlama yaklaşımına dair yapılan son analiz, konunun giderek genişleme durumudur. Aynı yıl içinde konunun genişlemesi, onuncu sınıf ders kitabında görülmüştür. Kitabın birinci ünitesinde Allah'ın zati ve subuti sıfatları verilmişken aynı kitabın üçüncü ünitesinde, Allah'ın ahsenü'l-halikin ve muhsin sıfatları tanımlanarak konunun kapsamı genişletilmiştir. Farklı yıllarda genişleyen tekrar ise dördüncü, beşinci, dokuzuncu ve onuncu sınıf ders kitaplarında mevcuttur. Dördüncü sınıfta daha yüzeysel olarak ele alınan Allah'ın isimleri ve sıfatları konusu, beşinci sınıfta genişleyerek tekrar etmiştir.

Allah'ın isimleri ve sıfatları ilköğretim seviyesinde genel olarak Rahman, Rahim, Rezzak ismi ve birkaç sıfatla sınırlı kalmışken ortaöğretim seviyesinde kapsam genişletilerek daha fazla isim ve sıfat kullanılmıştır. Dokuzuncu ve onuncu sınıfta ise hem kapsam genişlemiş hem de önceki bilgilerin tekrarı yapılmıştır. Ayrıca on birinci sınıfta Allah'ın isimleri ve sıfatları konusu detaylandırılmamış olmasına rağmen ders kitabında yer alan etkinlik kutusunda,²⁹¹ Allah'ın özellikleri ve sıfatları sorgulanarak önceki yıllarda işlenen bilgilerin tekrarı sağlanmıştır (bk. Şekil 15).

²⁹¹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 100.

Şekil 15. Allah'ın Özellikleri ve Sıfatlarını Hatırlatmayı Hedefleyen 11. Sınıf DKAB Ders Kitabındaki Etkinlik Kutusu

3.1.3. Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramlar

Allah inancı kapsamında kullanılan bazı kavramlar kategorisi için incelenecek olan kodlar; ihsan, ihlas ve takvadır. Bu kodların sınıflara göre tanımlanma durumu Tablo 20'de verilmiştir.

Tablo 20. Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Allah İnancı Kapsamında Kullanılan Bazı Kavramlar	Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.	Kitabın hiçbir yerinde kullanılmayıp sadece sözlükte tanımı yapılmıştır.
İhsan	9 ve 11. sınıf	8. sınıf	4 ve 7. sınıf	
İhlas	5, 9 ve 11. sınıf		6 ve 7. sınıf	
Takva	11. sınıf		4, 6, 7, 8, 9 ve 10. sınıf	12. sınıf

İhsan ve ihlas kodu DKAB ders kitaplarında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kategori altında ise ihsan kavramının; “Allah’ı görüyormuşçasına ibadet etmek...”²⁹² ve ihlas kavramının; “...ibadet ve iyilikleri riyadan ve çıkar kaygılarından arındırıp sadece Allah için yapma...”²⁹³ anlamı baz alınarak inceleme yapılmıştır.

²⁹² Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Çağrı, “İhsan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

²⁹³ Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Ateş, “İhlas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

İhsan, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında kullanılmış fakat kavramın tanımı kitabın sözlük kısmında verilmiştir. Aynı şekilde yedinci sınıf ders kitabında da ünite içinde yer almasına rağmen ihsanın tanımı, kitabın sözlük kısmında yapılmıştır. Sekizinci ve dokuzuncu sınıf ders kitaplarında ise ihlas, Cibril hadisinde verilmiştir.²⁹⁴ İhlas kavramı ise beşinci sınıf ders kitaplarında ele alınarak iki farklı yerde tanımı yapılmıştır.²⁹⁵ Altıncı ve yedinci sınıf ders kitabında ihlas kavramı, ünite içinde kullanılmış ama tanımı kitabın sözlük kısmında verilmiştir.²⁹⁶ İhlas, dokuzuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında ise başlık olarak ele alınmış ve detaylandırılmıştır.²⁹⁷

Takva kelimesi, beşinci sınıf hariç tüm ders kitaplarında kullanılmıştır. Dördüncü, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu sınıf ders kitaplarında takva kelimesi, ünite içinde kullanılmış fakat tanımı kitabın sözlük kısmında verilmiştir. On ikinci sınıf ders kitabında ise kitabın sözlük kısmı hariç hiçbir yerinde takva kelimesi kullanılmamıştır.²⁹⁸

Kategori Değerlendirmesi: Bu kategoride incelenen kavramların sarmal programlama yaklaşımı açısından analizleri benzer olduğu için toplu olarak değerlendirilmiştir. Yapılan değerlendirme Tablo 21’de görüldüğü gibidir.

Tablo 21. Allah İnancıyla İlgili Bazı Kavramların Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

²⁹⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 59; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 56.

²⁹⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 30, 31-32.

²⁹⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 16, 17, 28, 116; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 51, 109, 112.

²⁹⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 70-71; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 75-78.

²⁹⁸ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 158.

İçeriğin aşamalı olarak ilerlemesi hususu dikkate alındığında, kavramların basitten karmaşığa ya da somuttan soyuta doğru ilerleyen bir anlatıma sahip olmadığını söylemek mümkündür. Dördüncü sınıf seviyesindeki bir öğrencinin anlamakta güçlük çekeceği ihlas ve takva kavramlarının tanımları ünite içinde verilmeden kullanılmış, dokuzuncu sınıfta ise daha açıklayıcı bir şekilde tanımları yapılmıştır. Bu da içeriğin basitten karmaşığa doğru ilerlemesi ilkesine ters düşen bir durumdur.

Sarmal programlama yaklaşımına göre belirlenen kriterlerden, aynı ve farklı yıllarda konunun tekrarlanması hususu, kısmen gerçekleşmiştir. Aynı yılda konunun tekrarı hiçbir sınıfta yapılmamışken, üç kavram için de farklı yıllarda konunun tekrarı sağlanmıştır. Dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar neredeyse her yıl ihlas, ihlas ve takva kavramları kullanılmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan değerlendirmenin son kriteri olan konunun giderek genişlemesi durumunun da genel olarak dikkate alındığı söylenebilir. Konunun farklı yıllarda genişlemeye uğraması özellikle on birinci sınıfta gerçekleşmiştir. On birinci sınıf ders kitabının, “Kur’an’da Bazı Kavramlar” ünitesinde; ihlas, ihlas ve takva için müstakil başlık bulunmaktadır. Bu başlıklarda hem önceki yıllarda sunulan bilgiler tekrar edilmiş hem de kavramlara dair ayet ve hadisler verilerek konunun kapsamı genişletilmiştir.

Allah’a iman temasında ele alınan üç kategori göz önünde bulundurulduğunda, dördüncü sınıf ders kitabından on ikinci sınıf ders kitabına kadar Allah’a iman konusunun ele alındığı görülmüştür. Özellikle konuların yıllara göre tekrarlanması kriterinde yer alan “*konuların farklı yıllarda tekrarlanması*” ilkesi ve konunun giderek genişlemesi kriterinde yer alan “*konunun kapsamı genişlerken önceki bilgilerin tekrar edilmesi*” ilkesi, Allah’a iman temasında incelenen kodların tamamında dikkate alınmıştır. Fakat üç kriter genel olarak değerlendirildiğinde Allah’a iman temasının ders kitaplarında kısmen sarmal programlama yaklaşımına uygun olarak hazırlandığını söylemek mümkündür.

3. 2. PEYGAMBERLERE İMAN

Peygamberlere iman, müstakil bir ünite olarak altıncı sınıf ders kitabında bulunmaktadır. Bununla birlikte beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf ders kitaplarında bazı peygamberlerin anlatıldığı başlıklar mevcuttur. Bunlardan hareketle peygamberlere iman teması için üç kategori oluşturulmuştur. Bu kategoriler şunlardır: *Peygamberlerin sıfatları, peygamberlerin isimleri, peygamberlere imanla ilgili bazı kavramlar.*

Bu tema altında çok fazla kod incelendiği için kategori ve kodların sınıflara göre dağılımını gösteren tablo, her kategori için ayrı hazırlanmıştır.

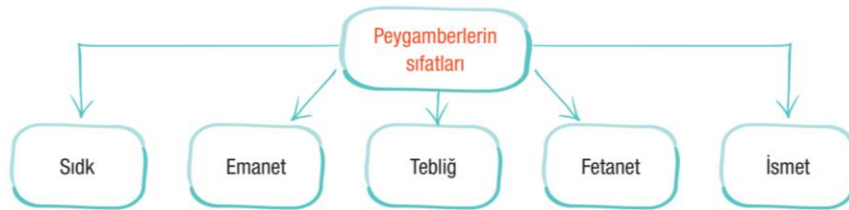
3.2.1. Peygamberlerin Sıfatları

Peygamberlerin sıfatları kategorisi; sıdk, emanet, tebliğ, fetanet ve ismet kodlarından oluşmaktadır. Bu kodların sınıflara göre dağılımı, Tablo 22’de görüldüğü gibidir.

Tablo 22. Peygamberlerin Sıfatları Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Peygamberlerin Sıfatları	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Sıdk	1		7		3				
Emanet		1	6		15		2		
Tebliğ	2	3	20	8	15	9	17	31	2
Fetanet			5						
İsmet			4						

Bu kategoride incelenen beş sıfatın da tanımı, altıncı sınıf ders kitabında bulunmaktadır (bk. Şekil 16). Kitabın birinci ünitesinde yer alan “Peygamberlerin Özellikleri ve Görevleri” başlığı altında sıfatlar hakkında bilgi verilmiştir.

Şekil 16. Peygamberlerin Sıfatları²⁹⁹

²⁹⁹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

Kategoride yer alan sıfatların altıncı sınıf ve diğer sınıflardaki tanımlanma durumları ise Tablo 23’te verilmiştir.

Tablo 23. Peygamberlerin Sıfatları Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Peygamberlerin Sıfatları	Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.	Kitabın hiçbir yerinde kullanılmayıp sadece sözlükte tanımı yapılmıştır.
Sıdk	6. sınıf	8. sınıf		4.sınıf
Emanet	6. sınıf	8 ve 10. sınıf		5. sınıf
Tebliğ	6 ve 11. sınıf	4, 5, 8 ve 9. sınıf	7. sınıf	12. sınıf
Fetanet	6. sınıf			
İsmet	6. sınıf			

Dürüst ve güvenilir olma anlamına gelen sıdk kelimesi;³⁰⁰ dördüncü sınıf ders kitabının sadece sözlük kısmında,³⁰¹ altıncı sınıf ders kitabında ise ünite içinde³⁰² tanımlanmıştır. Sekizinci sınıf ders kitabında ise Hz. Muhammed anlatılırken, bütün peygamberlerin doğru sözlü olduğu belirtilerek parantez içinde sıdk kelimesi verilmiştir.³⁰³

Emanet kelimesi, ders kitaplarında farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu kategoride ise “her alanda insanlara güven veren”³⁰⁴ anlamı dikkate alınarak ders kitapları incelenmiştir. Emanet, ilk olarak beşinci sınıf ders kitabının sözlük kısmında³⁰⁵ kullanılmış, kitabın başka hiçbir yerinde peygamberlerin sıfatlarıyla alakalı olarak kullanılmamıştır. Altıncı sınıf ders kitabında ise peygamberlerin özellikleri sıralanırken emanet kelimesi tanımlanmıştır.³⁰⁶ Sekizinci sınıf ders kitabında; peygamberlerin güvenilir oldukları anlatılmıştır.³⁰⁷ Onuncu sınıf ders

³⁰⁰ Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Mustafa Çağrı, “Sıdk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

³⁰¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 131.

³⁰² Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 12-13.

³⁰³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 83.

³⁰⁴ Emanet kelimesi hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Peygamber”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

³⁰⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 133.

³⁰⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 13.

³⁰⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 84-85.

kitabında ise Hz. Yusuf'un güvenilir olduğundan, emaneti korumasından bahsedilmiştir.³⁰⁸

Allah'tan gelen vahyin insanlara iletilmesi anlamına gelen tebliğ,³⁰⁹ onuncu sınıf ders kitabı hariç diğer tüm sınıflarda karşımıza çıkmaktadır. Tebliğ kelimesi; dördüncü sınıf ders kitabında, tanımı yapılmadan cümle içinde kullanılmıştır.³¹⁰ Ayrıca tebliğ kelimesinin; beşinci³¹¹ ve yedinci³¹² sınıf ders kitaplarının sözlük kısmında tanımı yapılmıştır. Peygamberlerin anlatıldığı altıncı sınıf ders kitabında ise tebliğ kelimesi detaylı olarak ele alınmıştır.³¹³

Tebliğ kelimesi genel olarak Hz. Muhammed'le beraber kullanılırken sekizinci sınıf ders kitabında Hz. Şuayb peygamberin de tebliğ ettiği bilgisine yer verilmiştir.³¹⁴ Dokuzuncu sınıf ders kitabında, "Mü'min" kelimesi tanımlanırken ve Kur'an-ı Kerim anlatılırken tebliğ kelimesi geçmiştir.³¹⁵ Onuncu sınıf ders kitabında; Hz. Muhammed'e gelen vahyin ve yaptığı tebliğin evrensel oluşundan bahsedilerek tanım yapılmaksızın farklı ünitelerde tebliğ kelimesi kullanılmıştır.³¹⁶ On birinci sınıf ders kitabında; Hz. Muhammed anlatılırken "Tebliğ" alt başlığı açılarak kavramın tanımı yapılmış, tebliğ edilirken öne çıkan hususlar değerlendirilmiştir.³¹⁷ On ikinci sınıf ders kitabında ise tebliğ kavramı sadece kitabın sözlük kısmında geçmiştir.³¹⁸

Fetnet kelimesi,³¹⁹ dördüncü ve beşinci sınıf ders kitaplarında terim olarak değil, Türkçede ifade edilen anlamıyla kullanılmıştır. Dördüncü sınıf ders

³⁰⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 47.

³⁰⁹ Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Boynukalın, "Tebliğ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

³¹⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 41, 95.

³¹¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 25, 138.

³¹² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 89, 90, 123, 144.

³¹³ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 13, 15, 76, 82, 121.

³¹⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 52.

³¹⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 34, 43, 46, 72, 94, 101, 102.

³¹⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 53, 54, 57, 68, 72, 135, 137, 149, 152, 159.

³¹⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 51-52.

³¹⁸ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 158.

³¹⁹ Fetnet, akıllı ve zeki anlamına gelir. Bk. Fikret Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, ed. İsmail Karagöz (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007), 180.

kitabında, bütün peygamberlerin akıllı ve zeki olduğu;³²⁰ beşinci sınıf ders kitabında ise Hz. Süleyman peygamberin akıllı ve zeki olduğu dile getirilmiştir.³²¹ Altıncı sınıf ders kitabında ise fetanet, terim olarak kullanılmış ve tanımıyla birlikte verilmiştir.

İsmet kelimesi³²² de fetanet gibi dördüncü sınıf ders kitabında terim olarak değil Türkçe anlamıyla verilmiştir.³²³ İsmet; beşinci sınıf ders kitabında Hz. Davud peygamberin,³²⁴ altıncı sınıf ders kitabında ise Hz. Zekeriya peygamberin özellikleri anlatılırken kullanılmıştır.³²⁵

Kategori Değerlendirmesi: Bu kategoride, peygamberlerin sıfatları incelerken sarmal programlama yaklaşımı açısından değerlendirilmiştir (bk. Tablo 24).

Tablo 24. Peygamberlerin Sıfatları Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Peygamberlerin Sıfatları	İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
Sıdk				✓			
Emanet				✓			
Tebliğ			✓	✓		✓	✓
Fetanet-İsmet		✓		✓			

Peygamberlerin sıfatları; bazı yerlerde sıdk, fetanet, ismet; bazı yerlerde ise dürüstlük, günahattan uzak olma, akıllı ve zeki olma gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Bu nedenle ders kitapları taranırken sadece fetanet, sıdk, emanet, ismet,

³²⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 41.

³²¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 125.

³²² İsmet, peygamberlerin günahattan ve günah işlemekten uzak oldukları anlamında kullanılan bir kelimedir. Bk. Karaman v.dğr., *Dini Kavramlar Sözlüğü*, 324.

³²³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 41.

³²⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 54.

³²⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 58.

tebliğ kelimeleri değil bu kelimelerin anlamları olan akıllı ve zeki olma, doğruluk, dürüstlük ve günahattan uzak olma gibi kelimeler de taranmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirme yapılırken ele alınan ilk kriter, içeriğin aşamalı ilerlemesi durumudur. İçeriğin aşamalı ilerlemesi hususu, bu kategoride incelenen kavramlar için genel olarak sağlanamamıştır. Sadece fetanet ve ismet kavramları basitten karmaşığa ilkesine uygun olarak hazırlanmıştır. Bu kavramlar önce dördüncü sınıf ders kitabında akıllı ve zeki anlamlarıyla ifade edilmiş, daha sonra ise altıncı sınıf ders kitabında detaylandırılmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilecek olan ikinci kriter ise konuların yıllara göre tekrarlanma durumudur. Aynı yıl içinde konun tekrarı sadece tebliğ kavramı anlatılırken sağlanmıştır. Farklı yıllarda konunun tekrarlanması durumu ise bu kategori altında incelenen sıfatların tamamında sağlanmıştır. Diğer sıfatlardan ayrı olarak fetanet ve ismet kelimeleri, terim haliyle sadece altıncı sınıf ders kitabında kullanılmıştır. Fakat ifade ettikleri anlamlarla dördüncü sınıf ders kitabında da ele alınmışlardır. Bu nedenle farklı yıllarda tekrarın sağlandığını söylemek mümkündür.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilecek olan son kriter, konunun giderek genişleme durumudur. Aynı yıl içinde konunun genişlemesi durumu söz konusu değilken farklı yıllarda sadece tebliğ kelimesi anlatılırken konunun kapsamı genişlemiştir. Tebliğ, dördüncü sınıfta sadece kavram olarak geçmiş, beşinci sınıfta tanımlanmış; altıncı sınıfta ayetlerle örnek verilerek tekrar tanımı yapılmış; yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve onuncu sınıfta sadece cümle içinde kullanılmış ve on birinci sınıfta ise müstakil bir başlık altında detaylandırılmıştır. Konu ele alınırken zaman zaman önceki yıllarda verilen bilgilerin de tekrar edildiği görülmüştür.

3.2.2. Peygamberlerin İsimleri

Kur'an-ı Kerim'de geçtiği kadarıyla yirmi beş peygamber adı bilinmekte³²⁶ ve bunların dışında bir de Hz. Şit³²⁷ peygamber bulunmaktadır. Altıncı sınıf ders kitabının “Peygamberler ve İlâhi Kitap İnancı” ünitesinde bu peygamberlerin tamamı tablo halinde sunulmuştur (bk. Şekil 17).

BİLGİ NOTU

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen peygamberler şunlardır:

H. Âdem (a.s.)*	H. İdris (a.s.)	H. Nuh (a.s.)	H. Hud (a.s.)	H. Salih (a.s.)
H. İbrahim (a.s.)	H. Lut (a.s.)	H. İsmail (a.s.)	H. İshak (a.s.)	H. Yakup (a.s.)
H. Yusuf (a.s.)	H. Eyüp (a.s.)	H. Şuayp (a.s.)	H. Musa (a.s.)	H. Harun (a.s.)
H. Davut (a.s.)	H. Süleyman (a.s.)	H. İlyas (a.s.)	H. Elyesa (a.s.)	H. Zülkifl (a.s.)
H. Yunus (a.s.)	H. Zekeriya (a.s.)	H. Yahya (a.s.)	H. İsa (a.s.)	H. Muhammed (s.a.v.)**

Kur'an'da ismi geçen ancak peygamber olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürülen üç isim daha vardır. Bunlar Üzeyr (a.s.), Lokman (a.s.) ve Zülkarneyn'dir (a.s.). Ayrıca Şit (a.s.) gibi hadislerle bildirilen peygamberler de vardır.

Şekil 17. Altıncı Sınıf DKAB Ders Kitabında Peygamber İsimlerinin Verildiği Etkinlik Kutusu³²⁸

Görselde de yazıldığı üzere Üzeyr,³²⁹ Zülkarneyn³³⁰ ve Lokman'ın³³¹ peygamber olup olmadıkları konusu belirsizdir. Bu nedenle Üzeyr, Zülkarneyn ve Lokman hariç Şekil 17'de görülen tüm peygamberler ders kitaplarında taranmıştır. Tarama sonucunda peygamber isimlerinin sınıflara göre kullanılma durumu, Tablo 25'te verilmiştir.

³²⁶ Bk. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 1: 10-11.

³²⁷ Hz. Şit, hakkında elde edilen bilgiler hadis ve israiliyat kaynaklarındandır. Detaylı bilgi için bk. Şinasi Gündüz, “Şit”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

³²⁸ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 11.

³²⁹ Bk. Baki Adam, “Üzeyr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

³³⁰ Bk. Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013).

³³¹ Bk. Ömer Faruk Harman, “Lokman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003).

Tablo 25. Peygamberlerin İsimleri Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Peygamberlerin İsimleri	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1 Hz. Âdem	5	2	42	8	6	6	2	4	
2 Hz. Şit			3						
3 Hz. İdris			3		1				
4 Hz. Nuh	1		3	1	36	4		1	
5 Hz. Hud	1		3		4			1	
6 Hz. Salih			2	41	3				
7 Hz. İbrahim	9	18	16	31	6	7	11	9	
8 Hz. Lut			1		1				
9 Hz. İsmail		1	1	44					
10 Hz. İshak	1		3			2		2	
11 Hz. Yakup	1		5	1	10	2		15	
12 Hz. Yusuf	2		6		59	1	5	5	
13 Hz. Eyüp			6						
14 Hz. Şuayb			1		21				
15 Hz. Musa	3	2	10	1	55	4	33	28	3
16 Hz. Harun			1		9	1		1	
17 Hz. Davut	1	13	3		2	1	1	9	
18 Hz. Süleyman		14	2	1	2	2	4	7	
19 Hz. İlyas			2						
20 Hz. Elyesa			1						
21 Hz. Zülkifl			1						
22 Hz. Yunus			2			1		1	
23 Hz. Zekeriya			23				1		
24 Hz. Yahya			33				2	1	
25 Hz. İsa	4		11	33	1	4	9	54	1
26 Hz. Muhammed									
Allah Resulü/Allah'ın Resulü	20	2	35	7	3	4	7	16	
H. Muhammed									
H. Muhammed	137	98	90	113	104	33	99	92	9
H. Muhammed	33		66	17	249	162	328	57	53
H. Muhammed	38	9	34	20				46	
H. Muhammed	63	145	74	4					2
H. Muhammed			3	3			2	85	
H. Muhammed	5		33	8	9	6	5	21	
H. Muhammed	20	3	28	2				16	1
H. Muhammed	2			12	3	2	1	2	1

³³² Hz. Muhammed anlatılırken çoğu yerde “s.a.v.” kısaltması kullanılmıştır fakat peygamber genel bir ifade olduğu için Hz. Muhammed’in kastedildiğini belirtmek amacıyla ders kitaplarında “s.a.v.” kısaltmasıyla beraber kullanılmıştır.

Hız. Âdem'in ilk insan ve peygamber olduğu bilgisi dördüncü sınıf ders kitabında geçmektedir.³³³ Beşinci sınıf ders kitabında, aşure orucunun Hz. Âdem'e kadar dayandığı belirtilmiştir.³³⁴ Altıncı sınıf ders kitabında ise Hz. Âdem'in anlatıldığı müstakil bir başlık bulunmaktadır. "Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Âdem (a.s.)" başlığı altında; Hz. Âdem'in yaratılışından, meleklerle Allah arasında geçen diyalogdan, şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesinden, Allah'ın şeytanı kovmasından, şeytanın Hz. Âdem ve eşi Havva'yı kandırmasından, tövbe etmelerinden, Habil ve Kabil olayından bahsedilmiştir.³³⁵ Başka bir ünite de ise Hz. Âdem ve eşinin cuma günü cennetten kovulduğu ve yine cuma günü tövbelerinin affedildiği bilgisi bulunmaktadır.³³⁶ Yedinci sınıf ders kitabında, şeytanın Hz. Âdem'e secde etmemesi;³³⁷ sekizinci, dokuzuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında, Hz. Âdem'in ilk peygamber olduğu ve ondan itibaren gelen tüm dinlerin İslam olduğu anlatılmıştır.³³⁸ Onuncu sınıf ders kitabında ise Hz. Âdem'in çocukları olan Habil ve Kabil'den bahsedilmiştir.³³⁹

Hız. Nuh'un ismi, dördüncü ve altıncı sınıf ders kitaplarında ayet içinde geçmiştir.³⁴⁰ Yedinci sınıf ders kitabında ise Hz. Nuh'tan bahsedilmeden "Nuh Tufanı" sonucu Kabe'nin yıkıldığı bilgisi bulunmaktadır.³⁴¹ Hz. Nuh hakkında detaylı bilgi ise sekizinci sınıf ders kitabının, "Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Nuh (a.s.)" başlığı altında verilmiştir. Bu başlık altında; Hz. Nuh'un kavmini İslam'a davet etmesi ve kavminin inanmaması, Allah'ın Hz. Nuh'tan gemi yapmasını istemesi, felaketten sonra geminin Cudi Dağı'na oturması ve bu kıssadan çıkarılması gereken öğütler anlatılmıştır.³⁴² Dokuzuncu sınıf ders

³³³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 12, 40.

³³⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 52.

³³⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 25-27.

³³⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 52.

³³⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 11.

³³⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 72, 124, 125; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 21, 39, 50; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 50, 105.

³³⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 46.

³⁴⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 11; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 11, 13, 15.

³⁴¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

³⁴² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 135-137.

kitabında, Hz. Nuh'un da diğer peygamberlerle aynı görevi üstlendiği,³⁴³ on birinci sınıf ders kitabında ise Hz. Nuh'un, Allah'a itaat etmeleri hususunda kavmini uyardığı anlatılmıştır.³⁴⁴

Ders kitaplarında Hz. Hud peygambere dair çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Dördüncü sınıf ders kitabında, bazı surelerin içinde geçen peygamberlerin isimlendirildiği belirtilerek o peygamberlerden birinin de Hz. Hud olduğu aktarılmıştır.³⁴⁵ On birinci sınıf ders kitabında ise Hz. Hud peygamberin kavmine söylediği sözler “Bilgi Kutusu” etkinliği içinde yer almıştır.³⁴⁶

Hz. Salih peygamberden detaylı olarak sadece yedinci sınıf ders kitabında bahsedilmiştir. “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Salih (a.s.)” başlığı altında Hz. Salih peygamberin hangi kavme geldiğinden, kavmini İslam’a davet etmesinden, deve mucizesinden ve kavminin helak oluşundan bahsedilmiştir.³⁴⁷ Sekizinci sınıf ders kitabında ise Hz. Salih, sadece ayet içinde ismen geçmiştir.³⁴⁸

Hz. İbrahim hakkında, on ikinci sınıf ders kitabı hariç diğer tüm ders kitaplarında bilgi bulunmaktadır. Dördüncü sınıf ders kitabında; Hz. İbrahim’in hayatına yönelik bilgilerden ziyade Hz. Muhammed’in ondan övgüyle bahsettiği,³⁴⁹ hanif dinini getirenin Hz. İbrahim olduğu bilgisi yer almıştır.³⁵⁰ Hz. İbrahim hakkında detaylı bilgi ise ilk olarak beşinci sınıf ders kitabının, “Bir Peygamber Tanıyalım: Hz. İbrahim” konu başlığı altında verilmiştir. Burada Hz. İbrahim’in; Halilullah lakabı, kavmini İslam’a daveti ve ateşe atılması hakkında bilgi bulunmaktadır.³⁵¹

Yedinci sınıf ders kitabında, Hz. İbrahim’in daha çok Mekke’deki hayatı anlatılmıştır. Bu sınıfta; Hz. İbrahim’in eşleri Sare ve Hacer’den, Hz. İbrahim’in, Hacer’i Mekke’ye götürmesinden,³⁵² zezem suyundan,³⁵³ Hacerü’l-Esved

³⁴³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

³⁴⁴ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 79.

³⁴⁵ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 53.

³⁴⁶ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 77.

³⁴⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 78-81.

³⁴⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 51.

³⁴⁹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 83.

³⁵⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 81.

³⁵¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 30-31.

³⁵² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 37.

olayından³⁵⁴ bahsedilmiştir. Sekizinci sınıf ders kitabında, Hz. İbrahim'in duasına yer verilmiştir.³⁵⁵ Ayrıca bu sınıfta; Hz. Muhammed'in gençliğinde yaşamış olduğu hakem olayı anlatılırken, Hacerü'l-Esved taşı getirenin Hz. İbrahim ve oğlu olduğu³⁵⁶ bilgisi bulunmaktadır.

Dokuzuncu sınıf ders kitabında Hz. İbrahim'in; babası Azer'den,³⁵⁷ yaratıcısını aramak adına yaptığı akli muhakemeden,³⁵⁸ hanif oluşundan,³⁵⁹ Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar tüm peygamberlerle aynı iman esaslarını getirdiğinden³⁶⁰ bahsedilmiştir. Onuncu sınıf ders kitabında; Hz. İbrahim'in kavmiyle olan mücadelesi,³⁶¹ rüyasında oğlunu kurban ettiğini görmesi ve Hz. İsmail'in metaneti³⁶² anlatılmıştır. On birinci sınıf ders kitabında ise Hz. İbrahim'in Yahudiler için büyük bir öneme sahip olduğu bilgisi verilmiştir.³⁶³

Hz. İsmail peygamberle ilgili ilk bilgi, beşinci sınıf ders kitabında verilmiştir. Bu kitapta; Hz. İsmail'in, babası Hz. İbrahim'le birlikte Kabe'yi inşa ettiği bilgisi bulunmaktadır.³⁶⁴ Hz. İsmail peygamber detaylı olarak, “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. İsmail (a.s)” konu başlığıyla yedinci sınıf ders kitabında ele alınmıştır. Bu başlıkta; babası Hz. İbrahim'in eşi Sare ve Hacer arasındaki olaydan, zenzem suyundan, Hz. İsmail'le babası arasında geçen kurban olayından, Kabe'nin inşasından ve Hz. İsmail peygamberin karakteristik özelliklerinden bahsedilmiştir.³⁶⁵

Hz. İshak peygamber hakkındaysa ders kitaplarında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Altıncı, dokuzuncu ve onuncu sınıf ders kitaplarında Hz.

³⁵³ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 48.

³⁵⁴ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 38.

³⁵⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 27-28.

³⁵⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 83.

³⁵⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 16.

³⁵⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 16-17.

³⁵⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 40.

³⁶⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 50.

³⁶¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 46-47.

³⁶² *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 47.

³⁶³ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 128.

³⁶⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 31.

³⁶⁵ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 48-50.

İshak'ın, Hz. İbrahim'in oğlu olduğu;³⁶⁶ altıncı ve on birinci sınıf ders kitaplarında ise Hz. İshak'ın güçlü, basiretli ve ihlaslı kullar arasında yer aldığı bilgisi verilmiştir.³⁶⁷

Hz. İshak peygamberin adının geçtiği her yerde Hz. Yakup'un da adı geçmiştir. Hz. Yakup'un adı, yedinci sınıf ders kitabının sadece sözlük kısmında İsrailoğulları kelimesinin tanımı yapılırken zikredilmiştir.³⁶⁸ Sekizinci sınıf ders kitabında ise Hz. Yakup'un; oğlu Hz. Yusuf'un kuyuya atılması ve sonrasında çektiği acılar, gözlerinin kör olması ve Hz. Yusuf'un gönderdiği gömlekle gözlerinin açılması ve oğullarına yaptığı öğüt hakkında bilgi verilmiştir.³⁶⁹

Hz. Yusuf ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında, "Peygamber" başlığı altında ismen geçmiştir.³⁷⁰ Hz. Yusuf'un hayatına dair bilgiler ise ilk olarak altıncı sınıf ders kitabında karşımıza çıkmıştır. Altıncı sınıf ders kitabında Hz. Yusuf'un; kardeşleri tarafından kuyuya atılması, kuyudan çıkarılıp köle olarak satılması, önemli mevkilere gelmesi ve kardeşleriyle olan diyalogu anlatılmıştır.³⁷¹ Sekizinci sınıf ders kitabında, "Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Yusuf" konu başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta; Hz. Yusuf'un gördüğü rüyayı babasına anlatmasına, kardeşleri tarafından kuyuya atılmasına ve yıllar sonra ailesine kavuşmasına kadar nerdeyse tüm detaylar anlatılmaya çalışılmıştır.³⁷²

Dokuzuncu sınıf ders kitabında; Hz. Yusuf ismen geçmiştir.³⁷³ Onuncu sınıf ders kitabında Hz. Yusuf'un; iffetinden, iftiraya uğramasından, rüya yorumculuğundan, Mısır'a ekonomi bakanı olmasından bahsedilmiştir.³⁷⁴ On birinci sınıf ders kitabında ise Yahudiler anlatılırken Hz. Yusuf'un, Hz. Yakup peygamberin oğlu olduğu bilgisi aktarılmıştır.³⁷⁵

³⁶⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 15; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 39; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 128.

³⁶⁷ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 17; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 77.

³⁶⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 138.

³⁶⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 74-76.

³⁷⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 11.

³⁷¹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 13,18.

³⁷² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 74-76.

³⁷³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 98.

³⁷⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 47.

³⁷⁵ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 128-129.

H. Şuayb peygamber hakkında detaylı bilgi, “Bir Peygamber Tanıyorum: H. Şuayb (a.s.)” konu başlığının yer aldığı sekizinci sınıf ders kitabında bulunmaktadır. Bu başlıkta H. Şuayb’ın; H. İbrahim’in soyundan olduğu ve kızlarından birini H. Musa’yla evlendirdiği,³⁷⁶ Medyen ve Eyke halkına peygamber olarak gönderildiği anlatılmıştır.³⁷⁷ Aynı kitapta, H. Şuayb peygamberin tatlı ve güzel sözlü oluşundan dolayı “Hatibü’l-Enbiya” lakabıyla anıldığından da bahsedilmiştir.³⁷⁸ On birinci sınıf ders kitabında ise H. Şuayb peygamberin takvalı ve güzel huylu olduğu bilgisi verilmiştir.³⁷⁹

Tüm sınıflar incelendiğinde H. Harun peygamberin adına üç sınıfta rastlanmıştır. Bu sınıflardan dokuzuncu sınıf ders kitabı hariç diğer sınıflarda H. Harun peygamberin adı hep kardeşi³⁸⁰ H. Musa’yla birlikte zikredilmiştir.

H. Musa’nın adı ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında karşımıza çıkmıştır. Bu sınıfta, Tevrat adlı kutsal kitabın H. Musa’ya verildiği bilgisi bulunmaktadır.³⁸¹ Altıncı sınıf ders kitabında H. Musa’ya gelen asa mucizesi³⁸² ve Tevrat’ın H. Musa’ya gelmesi hakkında bilgi verilmiştir.³⁸³ Sekizinci sınıfta ise H. Musa’nın anlatıldığı müstakil bir başlık bulunmaktadır. “Bir Peygamber Tanıyorum: H. Musa (a.s.)” konu başlığı altında; H. Musa doğmadan önce yaşananlar, H. Musa’nın doğumu ve Nil Nehri’ne bırakılması, çocukluğu, gençliği, Medyen’den çıkıp H. Şuayb peygamberle karşılaşması ve H. Şuayb’ın kızıyla evlenmesi, kardeşi H. Harun peygamberle birlikte hareket etmeleri, asa mucizesi, firavundan kaçmaları ve kavmiyle olan mücadelesi anlatılmıştır.³⁸⁴

³⁷⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 32, 50.

³⁷⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 50-51.

³⁷⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 52.

³⁷⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 79.

³⁸⁰ H. Harun, H. Musa’nın kardeşidir. Detaylı bilgi için bk. M. Asım Köksal, *Peygamberler Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 2: 7.

³⁸¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 40-41.

³⁸² Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

³⁸³ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

³⁸⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 31-33.

On birinci sınıf ders kitabında da Hz. Musa'ya dair benzer konular, “Yahudilik” başlığı altında anlatılmıştır.³⁸⁵ On ikinci sınıf ders kitabında ise Hz. Musa'nın Hızır'la olan iletişimine değinilmiştir.³⁸⁶

Hz. Davud peygamber, kendisine ilahi kitap verilen peygamberlerden biridir.³⁸⁷ Bu bilgi ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında “Kitaplara İman” başlığı altında verilmiştir.³⁸⁸ Hz. Davud peygamber hakkında daha fazla bilgi, beşinci sınıf ders kitabında bulunan “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Davud (a.s.)” konu başlığında anlatılmıştır. Bu başlıkta; Hz. Davud peygamberin İsrailoğullarına gönderildiği, hem hükümdar hem de peygamber olduğu, demiri işleyebildiği bilgisi yer almıştır.³⁸⁹ Altıncı sınıf ders kitabında ilahi kitaplardan bahsedilirken Hz. Davud peygamberin adı geçmiş,³⁹⁰ sekizinci sınıf ders kitabında ise sadece ünite sonlarında yer alan değerlendirme sorularının şıklarında Hz. Davud peygamberin adına rastlanmıştır.³⁹¹ Dokuzuncu sınıf ders kitabında Hz. Davud peygambere Zebur'un verildiği³⁹² ve onuncu sınıf ders kitabında Hz. Davut peygamberin, Hz. Süleyman'ın babası olduğu bilgisi yer almıştır.³⁹³ On birinci sınıf ders kitabında ise Hz. Davud peygamber, Yahudi kaynaklarından aktarılacak anlatılmıştır.³⁹⁴ Ayrıca Hz. Davud peygamberden “Kral Davud” olarak bahsedilmiş³⁹⁵ ve sonrasında da Kral Davud'un Hz. Davud peygamber olduğu bilgisi verilmiştir.³⁹⁶

Hz. Süleyman hakkında en fazla bilgi beşinci sınıf ders kitabında bulunmaktadır. “Bir Peygamber tanıyorum: Hz. Süleyman (a.s.)” başlığı yer alan bu kitapta Hz. Süleyman'ın; Sebe melikesi Belkis'in sarayından tahtını getirtmesi, Kudüs'te Mescid'i Aksa'yı yaptırması ve akıllı, zeki, anlayışlı olması gibi beşerî

³⁸⁵ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 128-130.

³⁸⁶ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 57-99.

³⁸⁷ Bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2004, 2: 179-180.

³⁸⁸ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 40.

³⁸⁹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 54.

³⁹⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

³⁹¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 56, 140.

³⁹² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

³⁹³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 48.

³⁹⁴ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 130, 137.

³⁹⁵ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 131.

³⁹⁶ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 133.

özellikleri anlatılmıştır.³⁹⁷ Altıncı, yedinci ve dokuzuncu sınıf ders kitaplarında, Beytü'l-Makdis'in Hz. Süleyman zamanında yapıldığı bilgisi bulunmaktadır.³⁹⁸ On birinci sınıf ders kitabında ise Yahudiler hakkında bilgi verilirken Hz. Süleyman'ın mabedi yapışı ve kendisinden sonra İsrailoğullarının parçalandığı anlatılmıştır.³⁹⁹

Altıncı sınıf ders kitabında; Hz. Şit'in, Hz. İdris'in, Hz. Lut'un, Hz. Eyüp'ün, Hz. İlyas'ın, Hz. Elyesa'nın, Hz. Zülkifl'in ve Hz. Yunus'un peygamber oldukları belirtilmiş;⁴⁰⁰ diğer sınıflarda ise bu peygamberler hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Hz. Zekeriya ve Hz. Yahya peygamberin adı, altıncı ve onuncu⁴⁰¹ sınıf ders kitaplarında geçmektedir. Fakat sadece altıncı sınıf ders kitabında bu peygamberler hakkında bilgi verilmiştir. Aynı kitapta yer alan “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Zekeriya (a.s.)” konu başlığı altında, Hz. Zekeriya peygamberin; Beytü'l-Makdis'e hizmet ettiği, Hz. Meryem'in bakımını üstlendiği, ahlaki özellikleri ve İsrailoğulları tarafından şehit edildiği anlatılmıştır.⁴⁰² Yine altıncı sınıf ders kitabında, “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. Yahya (a.s.)” konu başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında ise Hz. Yahya peygamberin; Beytü'l-Makdis'e gittiği, İsrailoğullarını İslam'a davet ettiği ve şehit edildiği bilgisi bulunmaktadır.⁴⁰³

Hz. İsa'nın ismi, beşinci sınıf ders kitabı hariç diğer tüm ders kitaplarında kullanılmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında herhangi bir bilgi verilmeksizin Hz. İsa ismen geçmiştir.⁴⁰⁴ Altıncı sınıf ders kitabında ise Hz. İsa'nın; alaca hastalarını iyileştirmesi mucizesinden, kendisine ilahi kitap verildiğinden ve Hz. Yahya

³⁹⁷ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 125-126.

³⁹⁸ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 57; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 133; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 116.

³⁹⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 130-131.

⁴⁰⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 11, 13, 17, 22, 75.

⁴⁰¹ Zekeriya ve Yahya peygamberin ismen geçtiği yerler için bk. Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 66, 68.

⁴⁰² Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 57-58.

⁴⁰³ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 74-75.

⁴⁰⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 11, 41.

peygamberle olan akrabalık bağından⁴⁰⁵ bahsedilmiştir.⁴⁰⁶ Yedinci sınıf ders kitabında, Hz. İsa'nın anlatıldığı “Bir Peygamber Tanıyorum: Hz. İsa (a.s.)” başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta Hz. İsa'nın; babasız bir şekilde dünyaya gelişi, annesi Hz. Meryem'in hayatı, bebekken konuşması, inanmayanlar tarafından öldürölmek istenmesi anlatılmıştır.⁴⁰⁷

On birinci sınıf ders kitabında, Hristiyanların anlatıldığı bir bölüm bulunmaktadır. Hz. İsa isminin en çok geçtiğı bu bölümde, Hristiyanların gözünden Hz. İsa anlatılmış, Hristiyan ritüellerinden bahsedilmiştir.⁴⁰⁸

Hz. Muhammed'in ismi, diğery peygamberlerin aksine dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar bütün ders kitaplarında kullanılmıştır. Dokuzuncu ve on ikinci sınıf ders kitapları hariç, diğery ders kitaplarında Hz. Muhammed'in anlatıldığı bir ünite bulunmaktadır. Ayrıca yine diğery peygamberlerden farklı olarak Hz. Muhammed, ders kitaplarında sadece Hz. Muhammed olarak değil farklı kelimelerle de anlatılmıştır. Bunlar Tablo 25'te de göröldüğü üzere; Allah Resölü/Allah'ın Resölü, Hz. Peygamber, Peygamber Efendimiz, Peygamberimiz, Peygamber (s.a.v.), Resulullah, Sevgili Peygamberimiz ve Son Peygamber kelimeleridir.

İlköğretim seviyesinde genel olarak; Hz. Muhammed'den önce toplumun siyasi ve sosyal yapısı,⁴⁰⁹ doğumu ve bakımını üstlenen kişiler,⁴¹⁰ çocukluk ve gençlik dönemi,⁴¹¹ eşleri ve onlarla olan muhabbeti,⁴¹² çocukları ve onlarla olan diyalogu,⁴¹³ ahlaki özellikleri,⁴¹⁴ ilk vahiy aldığı yer ve zamanı,⁴¹⁵ tebliğ ve tebliğ

⁴⁰⁵ İsa peygamber ve Yahya peygamber teyze çocuklarıdır. Bk. Köksal, *Peygamberler Tarihi*, 2004, 1: 341.

⁴⁰⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 14, 22, 75.

⁴⁰⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 24-26.

⁴⁰⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 118, 133, 136-141.

⁴⁰⁹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 80-82.

⁴¹⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 83-85.

⁴¹¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 86-87.

⁴¹² Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 88; Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 84-87.

⁴¹³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 90; Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 87-89.

⁴¹⁴ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 13, 19; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 90, 96-97; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 82-110.

sürecinde yaşanan zorluklar,⁴¹⁶ hicret,⁴¹⁷ müşriklerle yapılan savaşlar,⁴¹⁸ Kur'an-ı Kerim'i açıklaması,⁴¹⁹ vefatından önce yaşanan olaylar ve vefatı⁴²⁰ anlatılmıştır.

Ortaöğretim seviyesinde ise genel olarak Hz. Muhammed'in; kültürümüzdeki yeri,⁴²¹ gençliği ve çevresindeki genç sahabiler,⁴²² şahsiyeti ve peygamberlik yönü anlatılmıştır.⁴²³

Kategori Değerlendirmesi: Bu kategoride taranan yirmi altı peygamberden bazıları "Bir Peygamber tanıyorum: Hz. Zekeriya (a.s.)" gibi başlıklarla ünite içinde anlatılmıştır. Peygamberlerin sınıflara ve ünitelere göre dağılımı Tablo 26'da görüldüğü gibidir.

Tablo 26. DKAB Ders Kitaplarında Başlık Olarak Yer Alan Peygamberler ve Bulundukları Üniteler

Sınıf Ünite	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
1. Ünite	Hız. İbrahim	Hız. Âdem	Hız. İsa	Hız. Musa
2. Ünite	Hız. Davud	Hız. Zekeriya	Hız. İsmail	Hız. Şuayb
3. Ünite	-	Hız. Yahya	Hız. Salih	Hız. Yusuf
4. Ünite	Hız. Muhammed	Hız. Muhammed	Hız. Muhammed	Hız. Muhammed
5. Ünite	Hız. Süleyman	-	-	Hız. Nuh

Tablo 26'da yer alan on dört peygamber DKAB ders kitaplarında detaylı olarak anlatılmış, diğer peygamberler ise ders kitaplarında ya sadece ismen geçmiş ya da hayatlarına dair çok fazla bilgi verilmemiştir. Bu nedenle analiz yaparken yirmi altı peygamberin tamamını almak yerine bu on dört peygamber baz alınmıştır (bk. Tablo 27).

⁴¹⁵ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 94; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 89-90.

⁴¹⁶ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 95-96; Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 80-84.

⁴¹⁷ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 97; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 85-87.

⁴¹⁸ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 99; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 88-89.

⁴¹⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 91-93.

⁴²⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 100; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 96-99.

⁴²¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 22, 24, 42, 45, 47, 55, 56, 72, 75, 76, 88, 94, 101; Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 93, 112.

⁴²² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 49-52, 54-67.

⁴²³ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 48-64.

Tablo 27. Peygamberlerin İsimleri Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi

Peygamberler	İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
Hiz. Âdem			✓	✓		✓	
Hiz. Nuh				✓		✓	
Hiz. Salih						✓	
Hiz. İbrahim			✓	✓		✓	
Hiz. İsmail				✓		✓	
Hiz. İshak				✓		✓	
Hiz. Yakup				✓		✓	
Hiz. Yusuf			✓	✓		✓	
Hiz. Şuayb						✓	
Hiz. Musa			✓	✓		✓	✓
Hiz. Harun						✓	
Hiz. Davud				✓		✓	
Hiz. Süleyman				✓		✓	
Hiz. İsa				✓		✓	
Hiz. Muhammed		✓	✓	✓		✓	✓

Peygamberler anlatılırken sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilen ilk kriter, içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi durumudur. Kategoride yer alan peygamberlerden sadece Hiz. Muhammed anlatılırken içeriğin basitten karmaşığa doğru hazırlandığını söylemek mümkündür. Diğer on üç peygamber anlatılırken, içeriğin basitten karmaşığa doğru ilerlemesi ilkesinin ihmal edildiği ve bazı bilgilerin yanlış anlaşılmalara sebebiyet verecek şekilde sunulduğu fark edilmiştir. Örneğin; dördüncü sınıf ders kitabında Hiz. Âdem ve eşi Hiz. Havva hakkında bilgi verilirken önce, şeytanın Âdem ve Havva'yı kandırması sonucu Âdem ve Havva'nın cennetten kovulduğu bilgisi verilmiş; daha sonra ise şeytanın, insanları kandırmak için Allah'tan, kıyamete kadar süre istemesi olayı anlatılmıştır. Burada sanki Hiz. Âdem'le Havva cennetten çıktıktan sonra şeytanın cennetten kovulduğu izlenimi uyanmaktadır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan ikinci değerlendirme ise konunun yıllara göre tekrarlanma durumudur. Aynı yıl içinde konunun tekrar

edilmesi, beş peygamber anlatılırken söz konusudur. Örneğin; Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber olduğu bilgisi, dördüncü sınıfta farklı ünitelerde tekrardan işlenmiştir. Hz. Musa'nın kavmiyle olan mücadelesi, sekizinci sınıf ders kitabının farklı ünitelerinde işlenmiştir. Farklı yıllarda konunun tekrar edilme durumu ise çoğu peygamber anlatılırken sağlanmıştır. Örneğin; Hz. Âdem'in ilk peygamber olduğu ve Hz. Âdem'le başlayan peygamberlik zincirinin Hz. Muhammed'le tamamlandığı bilgisi, dördüncü, altıncı, yedinci, sekizinci, dokuzuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında bulunmaktadır. Yedinci sınıfta anlatılan, Hz. Yusuf'un kuyuya atılması ve sonrasında yaşanan olaylardan onuncu sınıfta tekrar bahsedilmiştir. Hz. İbrahim anlatılırken beşinci sınıf ders kitabında verilen bilgiler, altıncı sınıf ders kitabında tekrardan ele alınmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımı açısından incelenen son kriter ise konunun giderek genişlemesi durumudur. Aynı yıl içinde konunun genişlemesi durumu hiçbir peygamber anlatılırken sağlanamamıştır. Konunun farklı yıllarda genişlemeye uğraması ise Tablo 27'de yer alan tüm peygamberler için geçerlidir. Örneğin; Hz. İbrahim hakkında beşinci ve altıncı sınıfta aynı bilgiler yer alırken yedinci sınıfta bu bilgilere ek olarak Hz. İbrahim'in eşlerinden, zenzem suyundan ve Hacerü'l-Esved taşından bahsedilmiştir. Hz. Yakup anlatılırken altıncı sınıfta Hz. Yakup'un, Hz. İshak'ın oğlu olduğu ve nasıl bir kul olduğu bilgisi yer alırken sekizinci sınıfta, Hz. Yakup'un hayatına dair verilen bilgilerin kapsamı genişletirmiştir. Konunun kapsamı genişlerken önceki yıllarda işlenen bilginin tekrarlanması durumu ise sadece Hz. Musa ve Hz. Muhammed anlatılırken sağlanmıştır. Hz. Musa'nın hayatına dair, sekizinci sınıf ders kitabında yer alan bilgiler, on birinci sınıf ders kitabında tekrar ele alınmış ve konunun kapsamı genişletilmiştir. Hz. Muhammed anlatırken ise çoğu sınıfta önceki yıllarda verilen bilgilerin tekrar edildiği ve yeni bilgilerle kapsamın genişletildiği görülmüştür.

3.2.3. Peygamberlere İmanla İlgili Bazı Kavramlar

Peygamberlere imanla ilgili bazı kavramlar kategorisi kapsamında incelenecek olan kodlar; mucize, resul, nebi, risalet ve nübüvvettir. Bu kavramların sınıflara göre dağılımı Tablo 28'de verilmiştir.

Tablo 28. Peygamberlere İman Konusuyla İlgili Kavramlar Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Kavramlar	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Mucize	1	1	14	14	11		1	5	
Resul	2	1	12	7	1	16	8	20	6
Nebi		1	8	2	1			1	
Risalet	1		3	4				4	
Nübüvvet			5	4			3	4	1

Bu kategori altında ele alınacak olan beş kod, ders kitaplarında taranmış ve kodların sınıflara göre tanımlanma durumları ortaya konmuştur (bk. Tablo 29).

Tablo 29. Peygamberlerin Sıfatlarının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Kavramlar	Ünite içinde tanımlanmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımlanmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımlanmamıştır.	Kitabın hiçbir yerinde kullanılmayıp sadece sözlükte tanımlanmıştır.
Mucize	6. sınıf	4, 5, 7, 10 ve 11. sınıf	8. sınıf	-
Resul	6. sınıf	7, 8, 9, 10 ve 11. sınıf	4. sınıf	5. sınıf
Nebi	6. sınıf	5, 7, 8 ve 11. sınıf	-	-
Risalet	6. sınıf		7 ve 11. sınıf	4. sınıf
Nübüvvet	6. sınıf	10. sınıf	7 ve 11. sınıf	-

Mucize kelimesi,⁴²⁴ ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında, bir görselin açıklamasında verilmiş (bk. Şekil 18) ve kitabın başka hiçbir yerinde mucize kelimesine rastlanmamıştır. Mucize kelimesi, beşinci sınıf ders kitabında da tanımlanmadan cümle içinde geçmiş,⁴²⁵ altıncı sınıf ders kitabında ise tanımlanmıştır.⁴²⁶ Yedinci, sekizinci, onuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında, peygamberlerin mucizelerine örnekler verilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁴ Detaylı bilgi için bk. Halil İbrahim Bulut, “Mucize”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 350-352.

⁴²⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 126.

⁴²⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

⁴²⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 24, 25, 80; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 32, 75, 103, 111; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 135; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 71, 101, 129.

Şekil 18. Dördüncü Sınıf Ders Kitabında, Mucize Kelimesinin Geçtiği Görsel⁴²⁸

Bu kategoride ele alınacak diğer iki kod, resul ve nebidir.⁴²⁹ Resul kavramı, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında geçmiş ve kitabın sözlük kısmında tanımlanmıştır.⁴³⁰ Altıncı sınıf ders kitabında ise resul kavramı, ünite içinde tanımlanmıştır.⁴³¹ Resul kavramı, yedinci sınıf ders kitabında Hz. İsmail peygamber için;⁴³² sekizinci sınıf ders kitabında ise Hz. Musa için kullanılmıştır.⁴³³ Bu kullanımların dışında kalan sınıflarda resul kavramı, Hz. Muhammed anlatılırken geçmiştir.

Nebi kavramının tanımı, altıncı sınıf ders kitabında, resul kavramının peşinden yapılmıştır.⁴³⁴ Yedinci ve sekizinci sınıf ders kitaplarında ise resul kavramıyla aynı yerde nebi kavramı da geçmiştir.⁴³⁵

Bu kategoride ele alınan son kavramlar olan nübüvvet ve risalet,⁴³⁶ ders kitaplarında genel olarak birlikte kullanılmıştır. Altıncı⁴³⁷ ve yedinci⁴³⁸ sınıf ders

⁴²⁸ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 96.

⁴²⁹ Resul ve nebi kavramları hakkında detaylı bilgi için bk. Yavuz, "Peygamber", 34: 257-259.

⁴³⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 130.

⁴³¹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

⁴³² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 50.

⁴³³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 33.

⁴³⁴ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

⁴³⁵ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 50; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 33.

kitaplarında; nübüvvet ve risalet kavramlarının eş anlamlı olduğu bilgisi bulunmaktadır. Onuncu sınıf ders kitabında; nübüvvet kavramı, tanımı verilmeksizin ünite içinde kullanılmıştır. On birinci sınıf ders kitabında ise nübüvvet ⁴³⁹ ve risalet ⁴⁴⁰ kavramlarının tanımı, kitabın sözlük kısmında yapılmıştır.

Kategori Değerlendirmesi: Peygamberlere iman konusu kapsamında belirlenen bazı kavramların incelendiği bu kategoride, birbiriyle benzer kullanıma sahip bu kavramlar toplu olarak analiz edilmiştir (bk. Tablo 30).

Tablo 30. Peygamberlere İmanla İlgili Bazı Kavramlar Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	

Sarmal programlama yaklaşımına göre ele alınan ilk kriter, içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi durumudur. Kavramların ders kitaplarındaki konumu dikkate alındığında, içeriğin basitten karmaşığa ve somuttan soyuta doğru hazırlanmadığını söylemek mümkündür. Örneğin; mucize, resul, nebi kavramları dördüncü ve beşinci sınıfta cümle içinde kullanılmış ama tanımları altıncı sınıfta verilmiştir. Ya da risalet ve nübüvvet kavramları tanımlanmış fakat ilerleyen sınıflarda anlatımın seviyesi değişmemiş, benzer ifadelerle tekrar kullanılmışlardır. Bunlardan yola çıkarak konunun basitten karmaşığa doğru ilerlemediği söylenebilir.

⁴³⁶ Nübüvvet ve risalet kavramları hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Nübüvvet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007).

⁴³⁷ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

⁴³⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 88.

⁴³⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 150.

⁴⁴⁰ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 151.

Kavramların uygun olarak hazırlandığı tek kriter, konunun sınıflara göre tekrarlanma durumudur. Kavramlar anlatılırken hem aynı yıl içinde hem de farklı yıllarda tekrar ele alınmıştır. Konunun aynı yıl içinde tekrarlanması durumuna örnek olarak; altıncı sınıf ders kitabında mucize kavramının, birinci üniteye tanım olarak verilmesi, ikinci ve dördüncü üniteye ise mucize örnekleri verilerek ele alınması ya da nebi kavramının altıncı sınıf ders kitabında önce tanım olarak verilmesi ve ilerleyen ünitelerde ise cümle içinde kullanılması gösterilebilir. Konunun farklı yıllarda tekrarı ise bu kategoride incelenen bütün kavramlar için geçerlidir.

Sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan değerlendirmenin son kriteri olan konunun giderek genişlemesi durumu, kategoride ele alınan kavramlar için sağlanamamıştır. Aynı ve farklı yıl içinde tekrar ele alınan kavramlar mevcuttur. Fakat hiçbir kavram aynı veya farklı yıl içerisinde kapsamı genişletilerek anlatılmamıştır.

Peygamberlere iman teması için genel bir değerlendirme yapılacak olursa sarmal programlama yaklaşımı açısından içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi durumunun kısmen sağlandığını söylemek mümkündür. Konuların yıllara göre tekrarlanması durumuna gelince; aynı yıl içinde konuların tekrarı bazı sınıflarda, farklı yıllarda konunun tekrarı ise bütün sınıflarda sağlanmıştır. Konunun giderek genişlemesi; aynı yıl içinde ve farklı yıllarda özellikle beşinci, altıncı, yedinci ve sekizinci sınıf ders kitaplarında söz konusudur. Konunun genişleyen tekrarı ise sadece; tebliğ, Hz. Musa ve Hz. Muhammed anlatılırken dikkate alınmıştır. Tüm bunlar göz önüne alındığında, detaylardan bağımsız olarak ders kitaplarında peygambere iman konusunun kısmen sarmal programlama yaklaşımına uygun olarak hazırlandığı söylenebilir.

3. 3. KİTAPLARA İMAN

Kitaplara iman, ünite olarak altıncı sınıf ders kitabında ele alınmıştır. Kitaplara iman teması, iki ayrı kategoride toplanmıştır. Birinci kategori, dört kutsal kitap; ikinci kategori ise kitaplara imanla ilgili bazı kavramlardır. Kategorilerin sınıflara göre dağılımı Tablo 31’de verilmiştir.

Tablo 31. Kitaplara İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Kitaplara İman		4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Kategoriler	Kodlar									
Dört Kutsal Kitap	Kur'an-ı Kerim	108	68	156	149	461	232	367	208	62
	İncil	3		11	4		1		8	
	Tevrat	4		13	5	1	1		17	
	Zebur	4	3	7			1		1	
Bazı Kavramlar	Vahiy	8	11	31	19	19	35	22	29	
	Suhuf	2	6	6						

3.3.1. Dört Kutsal Kitap

Dört kutsal kitap kategorisi kapsamında ele alınan kodlar; Kur'an-ı Kerim, İncil, Tevrat ve Zebur'dan oluşmaktadır. Ders kitaplarında, İncil'in diğer adı olan Ahd-i Cedid ve Tevrat'ın diğer adı olan Ahd-i Atik kelimeleri de taranmıştır.

Kur'an-ı Kerim kelimesi, dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar bütün ders kitaplarında kullanılmıştır. Ders kitaplarının ünite sonlarında; “Kur'an'dan Mesajlar ...”, “Bir Sure Tanıyorum: ...”, “Bir Ayet Tanıyorum: ...” gibi başlıklar bulunmaktadır. Bu başlıklarda da ayet ve sure açıklamaları yer almıştır. Ünite sonlarında başlık halinde verilen bu ayetler ve sureler Tablo 32’de verilmiştir.

Tablo 32. DKAB Ders Kitaplarının Ünite Sonlarında Yer alan Ayet ve Sure İsimlerinin Sınıflara Göre Dağılımı

	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
1. Ünite		İhlas suresi		Nas suresi	Ayet el-Kürsi	İsra suresi 36. ayet ve Mülk suresi 23. ayet	Rum suresi 18-27. ayetler	Bakara suresi 153-157. ayetler	Fatır suresi 27-28. ayetler
2. Ünite			Fil suresi	En'am suresi 162. ayet	Ma'un suresi	Nisa suresi 136. ayet	Al-i İmran suresi 159. ayet	Ahzab suresi 25, 45 ve 46. ayetler	Nisa suresi 69. ayet
3. Ünite	Fatiha suresi		Tebbet suresi	Felak suresi	Asr suresi	Bakara suresi 177. ayet	Al-i İmran suresi 103-105. ayetler	Kehf suresi 107-110. ayetler	Hucurat suresi 10. ayet
4. Ünite		Kevser suresi	Nasr suresi	Kafirun suresi	Kureyş suresi	İsra suresi 23-29. ayetler	Hucurat suresi 11-12. ayetler	En'am suresi 59. ayet ve Lokman suresi 27. ayet	En'am suresi 151-152. ayetler
5. Ünite						Hucurat suresi 13. ayet	Nisa suresi 59. ayet		

Ders kitaplarında, Kur'an-ı Kerim kelimesi genellikle bir konu ya da olay hakkında ayetlerden örnek verilirken kullanılmıştır. Kur'an'dan örnek verilerek anlatılan konular Tablo 33'te toplanmıştır.

Tablo 33. DKAB Ders Kitaplarında Kur'an-ı Kerim'den Örnekler Verilerek Ele Alınan Konular

	1. Ünite	2. Ünite	3. Ünite	4. Ünite	5. Ünite
4. Sınıf	Besmele, selamlaşma, sevap, günah, helal, haram	Allah'a iman, meleklerle iman, peygamberlere iman, kitaplara iman, ahirete iman, kadere iman, namaz, oruç, hac, zekât	Sevgi ve saygı,	Hz. Muhammed	Temizlik
5. Sınıf	Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'ın isimleri ve sıfatları, dua, Hz. İbrahim	Oruç, Hz. Davud	Mahremiyet, selamlaşma, Hz. Lokman	Hz. Muhammed	Hz. Süleyman
6. Sınıf	Peygamberler, peygamberlerin sıfatları, peygamberlerin örnek davranışları, vahiy, Hz. Âdem	Namaz, abdest, teyemmüm, Hz. Zekeriya	Uyuşturucu maddeler, kumar, zararlı alışkanlıklardan korunma, Hz. Yahya	Hz. Muhammed	Temel değerlerimiz, dini bayramlar
7. Sınıf	Melekler ve özellikleri, ahiret hayatı, kıyamet, mahşer, cennet, cehennem, Hz. İsa	Hac, kurban, Hz. İsmail	Adalet, dostluk, dürüstlük, sorumluluk, yardımseverlik, Hz. Salih	Hz. Muhammed	
8. Sınıf	Kader ve evrendeki yasalar, insan iradesi, rızık ve emek, sağlık, tevekkül, Hz. Musa	Zekât, yardımlaşma, sadaka, Hz. Şuayb	Din ve birey, canın korunması, aklın korunması, dinin korunması, evlilik, Hz. Yusuf	Hz. Muhammed	Hz. Nuh
9. Sınıf	Selim akıl, düşünme, doğru haber, salim duyular, iman-amel ilişkisi	İman-İslam ilişkisi, inanç, Allah'ın sıfatları	İbadetler, ihlas, ibadet ahlak ilişkisi	Adalet, hikmet, şecaat, iffet	Hicaz bölgesi
10. Sınıf	Allah'ın varlığı ve birliği, Allah'ın isim ve sıfatları, insanın özellikleri, ibadet, dua, tövbe	Hz. Muhammed	Din ve aile, din ve çevre, din ve ekonomi, din ve sosyal adalet	Ahlak, yalan, iftira, gıybet, suizan, hile yapmak, israf,	
11. Sınıf	Ahiret hayatı, kabir ve berzah, kıyamet ve ba's, haşir ve mahşer, hesap, cennet ve cehennem	Hz. Muhammed	Hidayet, ihlas, ihsan, takva, sırat-ı müstakim, cihat, salih amel	İnançla ilgili felsefi yaklaşımlar	
12. Sınıf	Din ve bilim, astronomi			Canın-neslin-aklın-malın korunması, ötenazi, organ nakli	

Dördüncü sınıf ders kitabında, Kur'an-ı Kerim'in Hz. Muhammed aracılığıyla insanlara gönderilen bir kitap olduğu anlatılmış; ayet, sure ve cüz kavramları açıklanmış; Kur'an'ın ne zaman ve nerede indiği, hangi sureyle başlayıp, hangi sureyle bittiği bilgisine yer verilmiştir.⁴⁴¹

Beşinci sınıf ders kitabında; Kur'an'ın yol gösterici olduğu, ayetlerle anlatılmıştır.⁴⁴² Bu kitabın birinci ünitesinde, kıssa ve hatim kelimeleri tanımlanmış; ⁴⁴³ ikinci ünitesinde ise ne zaman hatim yapıldığı bilgisi yer almıştır.⁴⁴⁴

“Peygamberlere ve Kitaplara İman” ünitesinin olduğu altıncı sınıf ders kitabında, “Kur'an-ı Kerim” başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında Kur'an-ı Kerim'in; kaç ayetten oluştuğu, ne zaman ve nerede indirildiği, en kısa ve en uzun surelerinin neler olduğu, kim tarafından toplanıp tek bir nüsha haline getirildiği, kim tarafından çoğaltıldığı ve önemi anlatılmıştır.⁴⁴⁵

Yedinci sınıf ders kitabının birinci ünitesinde, Kur'an-ı Kerim'in ilk suresi olan Fatiha suresi hakkında bilgi bulunmaktadır.⁴⁴⁶ Bu kitabın; dördüncü ünitesinde, Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerinin anlaşılamadığı ve bu ayetlerin Hz. Muhammed tarafından açıklandığı;⁴⁴⁷ beşinci ünitesinde ise Kur'an-ı Kerim'deki bazı ayetlerin birden fazla anlama gelebildiği bilgisi verilmiştir.⁴⁴⁸

Sekizinci sınıf ders kitabında, Kur'an-ı Kerim'in anlatıldığı müstakil bir ünite mevcuttur. “Kur'an-ı Kerim ve Özellikleri” olarak isimlendirilen bu ünite; önce Kur'an-ı Kerim'in nerede ve nasıl indirildiği bilgisi verilmiş, daha sonra ise Kur'an-ı Kerim'in ana konuları ve temel özellikleri anlatılmıştır.⁴⁴⁹

Dokuzuncu sınıf ders kitabında sadece Kur'an'dan örnekler verilmiş, Kur'an-ı Kerim'in muhtevasına yönelik bilgi verilmemiştir.⁴⁵⁰ Onuncu sınıf ders

⁴⁴¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39, 49-55.

⁴⁴² Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 11-16.

⁴⁴³ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 27-31.

⁴⁴⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 39, 49.

⁴⁴⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 23-24.

⁴⁴⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 10.

⁴⁴⁷ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 92.

⁴⁴⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 104.

⁴⁴⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 110-112, 116, 126, 134.

⁴⁵⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 29, 49, 62, 66, 70, 87,102.

kitabında, Kur'an'ın Allah'la irtibat kurma yollarından biri olduğu belirtilmiştir.⁴⁵¹ On birinci sınıf ders kitabında, “Kur'an Okumak” alt başlığı mevcuttur. Bu başlık altında; Kur'an okumanın ibadet ve sünnet olduğu, Kur'an okuyanın sevap kazandığı bilgisi verilerek Kur'an okumanın faydaları anlatılmıştır.⁴⁵² On ikinci sınıfta ise “Kur'an'ı açıklamayı ve yorumlamayı konu edinir.”⁴⁵³ şeklinde ifade edilen *tefsir* kavramı ele alınmıştır.

Dört kutsal kitabın bir diğeri olan İncil, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında “Kitaplara İman” alt başlığı içinde verilmiştir. Bu başlık altında; İncil'in dört büyük kitaptan biri olduğu ve Hz. İsa'ya gönderildiği bilgisi yer almıştır.⁴⁵⁴ Altıncı sınıf ders kitabında; İncil'in Ahd-i Cedid olarak bilindiği, Matta, Markos, Luka ve Yuhanna bölümlerinden oluştuğu anlatılmıştır.⁴⁵⁵ Yedinci sınıf ders kitabında, İncil'in Hz. İsa'ya verildiğinden;⁴⁵⁶ dokuzuncu sınıf ders kitabında ise İncil-Kudüs ilişkisinden bahsedilmiştir.⁴⁵⁷ İncil'in en detaylı anlatımı ise on birinci sınıf ders kitabında yapılmıştır. Bu sınıfta; İncil'in bölümleri ve bu bölümler hakkında özet bilgiler, İznik konsili ve Kitab-ı Mukaddes anlatılmıştır.⁴⁵⁸

Bu kategoride ele alınan diğer kitap ise Tevrat'tır. Tevrat, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında ele alınmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında, Tevrat'ın dört büyük kitaptan biri olduğu ve Hz. Musa'ya indirildiği bilgisi verilmiştir.⁴⁵⁹ Altıncı sınıf ders kitabında, Yahudilerin Tevrat'ı Tora olarak isimlendirdiği;⁴⁶⁰ yedinci sınıf ders kitabında, Hz. İsa'nın Tevrat'ı tasdik ettiği;⁴⁶¹ sekizinci sınıf ders kitabında, Tevrat'ın Hz. Musa'ya indirildiği bilgisi yer

⁴⁵¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 35-36.

⁴⁵² Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 37-38.

⁴⁵³ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 30.

⁴⁵⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39-40.

⁴⁵⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

⁴⁵⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 26.

⁴⁵⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 116.

⁴⁵⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 138-140.

⁴⁵⁹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39-40.

⁴⁶⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

⁴⁶¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

almaktadır.⁴⁶² On birinci sınıf ders kitabında ise Yahudi kaynaklar açısından Tevrat'ın değeri anlatılmış ve Tevrat'ın bölümlerinden bahsedilmiştir.⁴⁶³

Bu kategoride ele alınan son kitap olan Zebur, diğer kutsal kitaplarda da olduğu gibi ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında yer alan “Kitaplara İman” alt başlığında kullanılmıştır.⁴⁶⁴ Altıncı sınıf ders kitabında ise yine diğer kutsal kitaplarda olduğu gibi biraz daha detaylı bilgiler verilmiştir. Bu sınıfta; Zebur'un Hz. Davud peygambere indirildiği ve Ahd-i Atik'te Mezmurlar bölümüne tekabül ettiği anlatılmıştır.⁴⁶⁵ Beşinci ve dokuzuncu sınıf ders kitaplarında sadece Zebur'un Hz. Davud peygambere verildiği bilgisi bulunurken on birinci sınıf ders kitabında, Yahudiler anlatılırken Zebur'dan da detaylı bir şekilde bahsedilmiştir.⁴⁶⁶

Kategori Değerlendirmesi: Ders kitaplarında en çok adı geçen kutsal kitap, Kur'an-ı Kerim'dir. Bu nedenle ağırlıklı olarak Kur'an-ı Kerim üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Sarmal programlama yaklaşımı açısından yapılan değerlendirme ise Tablo 34'te verilmiştir.

Tablo 34. Dört Kutsal Kitap Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

	İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
Dört Kutsal Kitap							
Kur'an-ı Kerim		✓	✓	✓	✓	✓	✓
İncil		✓		✓		✓	
Tevrat		✓		✓		✓	
Zebur		✓		✓		✓	

⁴⁶² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 32.

⁴⁶³ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 131-134.

⁴⁶⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39-40.

⁴⁶⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

⁴⁶⁶ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 54; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 39; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 133.

Sarmal programlama yaklaşımı açısından içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi kriteri, bu kategoride kısmen sağlanmıştır. Bu kriterden içeriğin somuttan soyuta doğru ilerlemesi ilkesi kutsal kitaplar anlatılırken dikkate alınmamıştır. Fakat içeriğin basitten karmaşığa doğru ilerlemesi, bütün kutsal kitaplar anlatılırken göz önünde bulundurulmuştur. Dört kutsal kitap da önce dördüncü sınıf ders kitabında özet olarak verilmiş daha sonra ise altıncı sınıf ders kitabında biraz daha geniş olarak ele alınmıştır. Ortaöğretim seviyesinde ise özellikle İncil ve Tevrat hakkında verilen bilgileri konunun basitten karmaşığa doğru ilerlediğini destekler niteliktedir.

Sarmal programlama yaklaşımı açısından değerlendirilen diğer bir kriterde konunun yıllara göre tekrarlanma durumudur. Aynı yıl içinde konunun tekrarı sadece Kur'an-ı Kerim anlatılırken mevcuttur. Örneğin; dördüncü sınıf ders kitabının birinci ünitesinde yer alan hatim kavramı, ikinci üniteye tekrar ele alınmıştır. Aynı şekilde altıncı sınıfta yer alan Kur'an'ın Ramazan ayında ve Kadir Gecesi'nde indirildiği bilgisi, beşinci üniteye tekrar edilmiştir. Konunun farklı yıllarda tekrarı ise dört kutsal kitap için de sağlanmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre son değerlendirme kriteri konunun genişleyen tekrarıdır. Aynı yıl içinde konunun genişlemesine sadece Kur'an-ı Kerim anlatılırken dikkat edilmiştir. Farklı yıllarda konunun genişlemesi ise bu kategoride ele alınan dört kutsal kitap için de sağlanmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında dört kutsal kitabın da adı, gönderildikleri peygamberlerle birlikte zikredilmiştir. Altıncı sınıf ders kitabında kutsal kitaplar hakkında verilen bilgiler genişlemiştir. On birinci sınıfta ise İncil, Tevrat ve Zebur kitabı hakkında genişleme devam etmiş ve böylece bu üç kitap için en detaylı bilgiler bu sınıfta anlatılmıştır. Ders kitaplarında Kur'an-ı Kerim'in anlatımına gelindiğinde ise konu, dördüncü sınıftan sonra hemen her sene genişlemeye uğramış ve her sene konu hakkındaki detay artmıştır. Her yıl olmasa bile bazı sınıflarda konu detaylandırılırken önceki yıllarda işlenen bilgilerin tekrar edildiği görülmüştür.

3.3.2. Kitaplara İmanla İlgili Bazı Kavramlar

Bu kategoride ele alınan kodlar, suhuf ve vahiy olarak belirlenmiştir. Belirlenen bu kavramların sınıflara göre tanımlanma durumları Tablo 35'te verilmiştir.

Tablo 35. Kitaplara İmanla İlgili Kavramlar Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Tanımlanma Durumu

Kavramlar	Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.
Suhuf	4, 5 ve 6. sınıf		5. sınıf
Vahiy	4, 6 ve 9. sınıf	8 ve 10. sınıf	4, 5, 6, 7 ve 11. sınıf

Suhuf kelimesi,⁴⁶⁷ sadece dördüncü, beşinci ve altıncı sınıf ders kitabında kullanılmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında, “Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’an dışında da Allah (c.c.) bazı peygamberlere sayfa sayısı az olan kitaplar göndermiştir. Bunlara suhuf denir.” şeklinde bir tanımlama yapılarak hangi peygambere suhuf verildiği yazılmıştır.⁴⁶⁸ Beşinci sınıf ders kitabında ise ünite içinde suhuf kelimesinin anlamı dipnotta açıklanmış (bk. Şekil 19) ve kitabın sözlük kısmında tekrar suhuf kelimesinin tanımı verilmiştir.⁴⁶⁹ Altıncı sınıf ders kitabında ise “İlahi Kitaplar” konu başlığı kapsamında “Suhuf” alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında, suhuf kavramının tanımı yapılmış ve hangi peygambere kaç sayfa geldiği belirtilmiştir.⁴⁷⁰

Hiz. İbrahim (a.s.), Allah (c.c.) tarafından peygamber olarak görevlendirildikten sonra kendisine “suhuf”³ diye tabir edilen 10 sayfalık bir kitap gönderilmiştir. Getirdiği din, daha önceki peygamberlerin getirmiş olduğu dinler gibi tevhit inancına dayanan bir dindir.

Peygamberimiz henüz peygamber olarak görevlendirilmeden önce Arap Yarımada-sında az sayıda da olsa Hiz. İbrahim’in (a.s.) dini üzere yaşayan ve tevhit ilkesine bağlı olan kimseler vardı. Bu kimselere “Hanif” denilmekteydi.⁴

(1) “a.s.”, peygamberler ve büyük meleklerin adı anıldığı zaman söylenen “Aleyhisselam.” ifadesinin kısaltılmışı olup “Selam onun üzerine olsun.” demektir.

(2) Bakınız, Ömer Faruk Harman, “İbrahim”, DİA, C. 21, s. 265-266.

(3) Suhuf, sayfa kelimesinin çoğuludur. Allah’ın (c.c.) göndermiş olduğu ve kapsamı daha az olan kitaplara suhuf adı adı verilir. Kapsamı geniş olanlara ise kitap denir. (Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 598)

(4) Bakınız, Dini Kavramlar Sözlüğü, s. 230.

Şekil 19. Beşinci Sınıf DKAB Ders Kitabında Yer Alan "Suhuf" Kavramı⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Suhuf, “Kutsal metinleri ifade eden Kur’an terimi” olarak tanımlanmıştır. Bk. Ömer Dumlu, “Suhuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009).

⁴⁶⁸ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 40.

⁴⁶⁹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 138.

⁴⁷⁰ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

⁴⁷¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 30.

Vahiy kavramı⁴⁷² ise suhuf kelimesine göre daha geniş bir kullanım alanına sahiptir. On ikinci sınıf hariç tüm ders kitaplarında vahiy kavramı kullanılmıştır.

Dördüncü sınıf ders kitabında, “Kitaplara İman” alt başlığı içinde vahiy kavramının tanımı yapılmıştır.⁴⁷³ Altıncı sınıf ders kitabında, “Vahiy ve Vahyin Gönderiliş Amacı” başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında vahiy kavramı tanımlanarak mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir.⁴⁷⁴ Dokuzuncu sınıf ders kitabında vahiy, doğru haberin kaynakları arasında sayılarak tanımlanmıştır.⁴⁷⁵ Allah’ın vahiy yoluyla insanlarla iletişim kurduğu ve bu iletişimin Allah’ın kelimelerine denk geldiği bilgisi de yine dokuzuncu sınıf ders kitabında yer almıştır.⁴⁷⁶ Onuncu sınıf ders kitabında ise Allah’ın kelimelerine denk olduğu anlatılırken vahiy kavramı kullanılmıştır.⁴⁷⁷

Kategori Değerlendirmesi: Suhuf ve vahiy kodlarının incelendiği bu kategoride, iki kavramın da sarmal programlama yaklaşımına kısmen uygun olarak hazırlandığı söylenebilir (bk. Tablo 36).

Tablo 36. Kitaplara İmanla İlgili Bazı Kavramlar Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımına Göre Analizi

Kavramlar	İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
Vahiy		✓	✓	✓		✓	✓
Suhuf		✓		✓		✓	✓

⁴⁷² Vahiy, Allah’ın dilediği emir, hüküm ve bilgileri peygamberine bildirmesi anlamında bir terimdir. Bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Vahiy”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁴⁷³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

⁴⁷⁴ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 20-21.

⁴⁷⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

⁴⁷⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 49.

⁴⁷⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

İncelenen kavramların sarmal programlama yaklaşımına göre analizinde ele alınan ilk kriter, içeriğin aşamalı olarak ilerleme durumudur. İçeriğin aşamalı olarak ilerlemesi kısmen sağlanmıştır. Vahiy ve suhuf; dördüncü sınıf ders kitabında tanım olarak verilmiş, altıncı sınıf ders kitabında kavramların kapsamı genişlemiş ve diğer sınıflarda kavramlar cümle içinde kullanılmıştır. Buradan hareketle içeriğin basitten karmaşığa doğru ilerlediğini söylemek mümkündür.

İkinci kriter olan konuların yıllara göre tekrarlanma durumu ise kategoride incelenen iki kavram için de farklılık göstermektedir. Vahiy kavramı, aynı yıl içinde tekrar eden bir anlatıma sahipken suhuf kelimesi aynı yıl içinde tekrar ele alınmamıştır. Konunun farklı yıllarda tekrar edilmesi durumu ise iki kavram için de geçerlidir. Vahiy kavramı on ikinci sınıf hariç diğer tüm ders kitaplarında; suhuf kelimesi ise sadece dördüncü, beşinci ve altıncı sınıfta tekrarlanmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre ele alınan son kriter ise konunun giderek genişlemesi durumudur. Aynı yıl içinde konunun genişlemesi iki kavram için de geçerli değilken konunun farklı yıllarda genişlemesi ve konu genişlerken önceki yılların tekrar edilmesi, iki kavram için de sağlanmıştır. Suhuf kelimesinden dördüncü sınıf ders kitabında kısaca bahsedilmiş ve bu kelime altıncı sınıf ders kitabında alt başlık olarak ele alınmıştır. Benzer şekilde vahiy kavramı, dördüncü sınıf ders kitabında özet olarak verilmiş, altıncı sınıf ders kitabında ise önceki yılların tekrarı yapılarak detaylandırılmıştır.

Kitaplara iman teması genel olarak değerlendirdiğinde, içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi durumunun kısmen sağlandığı söylenebilir. Aşamalı ilerlemenin “*konunun somuttan soyuta doğru ilerlemesi*” ilkesi göz ardı edilmişken “*konunun basitten karmaşığa doğru ilerlemesi*” ilkesi bu tema altında incelenen kodların tamamında dikkate alınmıştır. Temada ele alınan kodların; aynı yıl içinde tekrar ele alınması durumu sadece Kur’an-ı Kerim ve vahiy için geçerliyken farklı yıllarda konunun tekrar edilmesi, bu temada incelenen bütün kodlar için geçerlidir. Kitaplara iman temasının analizinde dikkate alınan son kriter, “*konunun giderek genişlemesi*” kriterinin ise genel olarak sağlanamadığı görülmüştür.

3. 4. MELEKLERE İMAN

Meleklerle iman temasının incelendiği bu başlıkta iki ayrı kategori oluşturulmuştur. Bunlar; meleklerin isimleri ve meleklerin özellikleridir. İncelenen kategori ve kodlar, Tablo 37’de verilmiştir.

Tablo 37. Meleklerle İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Meleklerle İman Teması		4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Kategoriler	Kodlar									
Meleklerin İsimleri	Cebrail	6	5	12	4	4				
	Azrail	1	1		3				1	
	Mikail	1	1		3					
	İsrafil	1			7	2			5	
	Kiramen-Kâtibin				4					
	Münker-Nekir				1					
	Rahmet Melekleri				4					
Meleklerin Özellikleri ⁴⁷⁸		✓	✓		✓	✓	✓		✓	

3.4.1. Meleklerin İsimleri

Meleklerin isimleri kategorisinde ele alınan kodlar; Cebrail, Azrail, Mikail, İsrafil, Kiramen-Kâtibin, Münker-Nekir ve Rahmet Melekleri’dir.

Meleklerin isimleri kategorisinde incelenen ilk isim, Cebrail’dir. Cebrail,⁴⁷⁹ ders kitaplarında farklı isimlerle de anlatılmıştır. Vahiy meleği, ruh ve ruhu’l-kudüs olarak ifade edilen bu isimlerin, sınıflara göre kullanılma durumu Tablo 38’de verilmiştir.

Tablo 38. DKAB Ders Kitaplarında Cebrail İçin Kullanılan İsimlerin Sınıflara Göre Dağılımı

Cebrail İçin Kullanılan İsimler	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
Vahiy Meleği	✓	✓		✓	✓
Ruh			✓		
Ruhu’l-Kudüs				✓	

⁴⁷⁸ Meleklerle iman konusu anlatılırken meleklerin birçok özelliğinden bahsedilmektedir. Bu nedenle sayısal değeri verilmemiş, sadece sınıflara göre mevcudiyet durumu belirtilmiştir.

⁴⁷⁹ Cebrail, İslâm Ansiklopedisi’nde, “İlâhî emirleri meleklerle ve peygamberlere ulaştıran vahiy meleği” olarak tanımlanmıştır. Bk. Yusuf Şevki Yavuz - Zeki Ünal, “Cebrâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 202-204.

Cebrail ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında, meleklerle iman konusu anlatılırken ismen geçmiştir.⁴⁸⁰ Aynı ünitenin “Kur’an-ı Kerim” başlığı altında Cebrail’in vahiy meleği olduğu yazılmıştır.⁴⁸¹ Beşinci sınıf ders kitabında, Cebrail’in Hz. Muhammed’le mukabele⁴⁸² yaptığı bilgisi verilmiş,⁴⁸³ kitabın sözlük kısmında hem Cebrail’in⁴⁸⁴ hem de vahiy meleği⁴⁸⁵ kelimesinin tanımı yapılmıştır. Altıncı sınıf ders kitabında; peygamberlere Cebrail vasıtasıyla vahiy geldiği,⁴⁸⁶ Cebrail’le Hz. Muhammed’in ilk karşılaşması⁴⁸⁷ anlatılmıştır. Ayrıca; “...O gecede Rablerinin izniyle melekler ve Ruh (Cebrail), her iş için iner dururlar...”⁴⁸⁸ ayeti verilerek Cebrail için “Ruh” kelimesi kullanılmıştır.

Yedinci sınıf ders kitabında yer alan “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesinde Cebrail başlık olarak ele alınmış ve Cebrail’in görevi açıklanmıştır.⁴⁸⁹ Ayrıca Cebrail’in, vahiy meleği⁴⁹⁰ ve ruhu’l-kudüs⁴⁹¹ olarak isimlendirildiği bilgisi de yine bu kitapta bulunmaktadır. Cebrail isminin son geçtiği sınıf olan sekizinci sınıf ders kitabında ise Cibril hadisi olarak değerlendirilen hadis anlatılmış⁴⁹² ve Kur’an-ı Kerim’in Cebrail vasıtasıyla indirildiği bilgisi verilmiştir.⁴⁹³

Bu kategoride ele alınan ikinci isim, Azrail’dir.⁴⁹⁴ Azrail; dördüncü sınıf ders kitabında ismen geçmiş,⁴⁹⁵ beşinci sınıf ders kitabında ise sadece sözlük

⁴⁸⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

⁴⁸¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 50.

⁴⁸² Mukabele, “Bir başkasının Kur’ân-ı Kerîm’i okuyuşunu takip etmek ve bu suretle hatim indirme” olarak tanımlanmıştır. Bk. Nebi Bozkurt, “Mukabele”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31: 100.

⁴⁸³ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 50.

⁴⁸⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 132.

⁴⁸⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 139.

⁴⁸⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 22.

⁴⁸⁷ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 80.

⁴⁸⁸ Bahsi geçen ayet; Kadir suresi 4. ayettir. Bk. Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 132.

⁴⁸⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 13-14.

⁴⁹⁰ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

⁴⁹¹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 26.

⁴⁹² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 12, 89.

⁴⁹³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 111.

⁴⁹⁴ Azrail, Allah’ın izniyle can almaktan sorumlu olan melektir. Bk. Ahmet Saim Kılavuz, “Azrâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991).

⁴⁹⁵ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

kısımında açıklaması yapılmıştır.⁴⁹⁶ Yedinci sınıf ders kitabında ise Azrail'in ölüm meleği olduğu bilgisine yer verilerek Azrail isminin Kur'an-ı Kerim'de "melekü'l-mevt" olarak geçtiği belirtilmiştir.⁴⁹⁷ On birinci sınıf ders kitabında ise Azrail, Yunus Emre'nin "Kalanlara Selam Olsun" şiiri içinde kullanılmıştır.⁴⁹⁸

Meleklerin isimlerinden bir diğeri olan Mikail,⁴⁹⁹ ders kitaplarında çok fazla anlatılmamıştır. Mikail, dördüncü sınıf ders kitabında ismen geçmiş,⁵⁰⁰ beşinci sınıf ders kitabında ise Mikail'in sadece sözlük kısmında tanımı verilmiştir.⁵⁰¹ Meleklerle iman konusunun anlatıldığı yedinci sınıf ders kitabında ise şu bilgi bulunmaktadır: "Mikail: Tabiat olaylarını ve canlıların rızıklarını idare etmekle görevli melektir."⁵⁰²

İsrafil,⁵⁰³ dördüncü sınıf ders kitabında sadece ismen geçmiştir.⁵⁰⁴ Yedinci sınıf ders kitabında, önce kısa olarak İsrafil'in kim olduğu belirtilmiş ve ilerleyen sayfalarda yer alan İsrafil'in görevi detaylı olarak açıklanmıştır.⁵⁰⁵ Sekizinci⁵⁰⁶ ve on birinci⁵⁰⁷ sınıf ders kitaplarında ise "kıyamet" konusu anlatılırken İsrafil'e de değinilmiştir.

Bu kategoride ele alınan son isimler; Kiramen-Kâtibin, Münker-Nekir ve Rahmet Melekleri'dir.⁵⁰⁸ Yedinci sınıf ders kitabında; Kiramen-Kâtibin meleklerinin insanın sağında ve solunda olduğu,⁵⁰⁹ insanda öz denetim sağladığı

⁴⁹⁶ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 132.

⁴⁹⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

⁴⁹⁸ Şiirin; "...Azrail alır canımız, kurur damarda kanımız..." kısmında Azrail ismine yer verilmiştir. Bk. Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 44.

⁴⁹⁹ Mikail, Allah'ın izniyle doğa olaylarını düzenleyen melektir. Bk. Lütfullah Cebeci, "Mikâil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30: 45.

⁵⁰⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

⁵⁰¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 136.

⁵⁰² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

⁵⁰³ İsrafil, Allah'ın izniyle kıyamet günü sur'a üfleyecek olan melektir. Bk. Lütfullah Cebeci, "İsrâfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23: 180.

⁵⁰⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 39.

⁵⁰⁵ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14, 19.

⁵⁰⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 119.

⁵⁰⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

⁵⁰⁸ İsmi geçen melekler hakkında bilgi için bk. M. Sait Özervarlı, "Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 50.

⁵⁰⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

belirtilmiştir.⁵¹⁰ Aynı ders kitabında; Münker ve Nekir melekleri için, “İnsan ölünce kabirde onu sorguya çekmekle görevli melekler de vardır. Bunlar Münker ve Nekir melekleridir.”⁵¹¹ bilgisi, Rahmet Melekleri için ise “Rabb’imizin (c.c.) yarattığı meleklerden biri de rahmet melekleridir. Rahmet melekleri; insanları sever, onların iyiliğini ister ve bunun için çalışırlar.”⁵¹² bilgisi bulunmaktadır.

Kategori Değerlendirmesi: Bu kategoride, ders kitapları taranarak hangi melek isimlerinin hangi sınıflarda kullanıldığı incelenmiştir. Kiramen-Kâtibin, Münker-Nekir ve Rahmet Melekleri, yedinci sınıf ders kitabı hariç hiçbir sınıfta kullanılmamıştır. Bundan dolayı sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan analizde genel olarak dört büyük melek isimleri üzerinden değerlendirme yapılmıştır (bk. Tablo 39).

Tablo 39. Meleklerin İsimleri Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	✓
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

Meleklerin isimleri kategorisinde içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi göz önüne alındığında, somuttan soyuta doğru ilerleyen bir anlatımın olmadığını söylemek mümkündür. Melek isimleri anlatılırken; dördüncü sınıf ders kitabında özet olarak verilmesi ve yedinci sınıf ders kitabında kapsamın genişlemesi göz önüne alındığında ise içeriğin basitten karmaşığa doğru hazırlandığı söylenebilir.

Meleklerin isimleri değerlendirilirken ele alınan ikinci kriter konuların yıllara göre tekrarlanma durumudur. Aynı yıl içinde konunun tekrarlanması, Cebrail ve Kiramen-Kâtibin anlatılırken söz konusudur. Cebrail, altıncı ve sekizinci sınıf ders kitaplarında aynı yıl içinde tekrar ele alınmışken Kiramen-

⁵¹⁰ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 65.

⁵¹¹ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 15.

⁵¹² Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

Kâtibin sadece yedinci sınıf ders kitabında tekrar anlatılmıştır. Farklı yıllarda konunun tekrar edilmesi durumu ise Kiramen-Kâtibin, Mûnker-Nekir ve Rahmet Melekleri hariç bu kategoride incelenen diğer melekler için sağlanmıştır.

Meleklerin isimleri kategorisinin sarmal programlama yaklaşımına göre analizinde ele alınan son kriter, konunun genişleyen tekrarı durumudur. Konular anlatılırken aynı yıl içinde genişlemenin bulunmadığı söylenebilir. Konunun farklı yıllarda genişlemesi ise dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıf ders kitaplarında görülmüştür. Dördüncü sınıf ders kitabında sadece dört büyük melek ismen geçmiş, beşinci sınıfta “ölüm meleği” kelimesi kullanılmış, altıncı sınıf ders kitabında ise diğer sınıflardan farklı olarak Cebrail’in “ruh” ismiyle de kullanıldığı görülmüştür. Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgilerin tekrar edilmesi durumu ise yedinci sınıf ders kitabında yer almaktadır. Yedinci sınıf ders kitabında; dördüncü, beşinci ve altıncı sınıfta ele alınan konular tekrar edilmiş ve bunlara bazı farklı bilgiler eklenmiştir.

3.4.2. Meleklerin Özellikleri

Meleklerin özellikleri kategorisi için herhangi bir kod belirlenmemiştir. Ders kitapları genel olarak ele alınmış ve meleklerin hangi özelliklerinin hangi sınıflarda anlatıldığı bulunmaya çalışılmıştır. Yapılan tarama sonucunda meleklerin hangi sınıfta hangi özellikleriyle anlatıldığı, Tablo 40’te gösterilmiştir.

Tablo 40. Sınıflara Göre DKAB Ders Kitaplarında Anlatılan Meleklerin Özellikleri

4. Sınıf	5. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	11. Sınıf
- Görünmezler.	- Maddi bir	- Görünmezler.	- Görünmezler.	- Kanatları
- Yemezler.	bedene sahip	- Yemezler.	- Yemezler.	vardır.
- İçmezler.	değiller.	- İçmezler.	- İçmezler.	
- Uyumazlar.		- Uyumazlar.	- Uyumazlar.	
- Cinsiyetleri yoktur.		- Cinsiyetleri yoktur.	- Cinsiyetleri	
- Kanatları vardır.		- Manevi varlıklardır.	yoktur.	
- Manevi varlıklardır.		- İnsanlara dua ederler.	- Maddi bir	
- Maddi bir bedene		- İnsan kılığına	bedene sahip	
sahip değiller.		girebilirler.	değiller.	
- Sürekli ibadet		- Çok hızlı hareket		
ederler.		ederler.		
- İnsanlara dua		- Nur’dan yaratılmışlardır.		
ederler.		- Evlenip çoğalmazlar.		

Dördüncü sınıf ders kitabında, İslam inanç esasları anlatılırken “Meleklerle İman” alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında meleklerin; görünmeyen varlıklar olduğu, maddi bir bedene sahip olmadıkları, sürekli Allah’a ibadet ettikleri, kanatlarının olduğu, erkeklik, dişilik, uyku, yeme, içme gibi özelliklerden uzak oldukları ve insanlar için dua ettikleri anlatılmıştır.⁵¹³ Beşinci sınıf ders kitabında ise meleklerin sadece maddi olmayan bir varlık olduklarından bahsedilmiştir.⁵¹⁴

Yedinci sınıf ders kitabında; “Melek ve Ahiret İnancı” ünitesi bulunmaktadır. Bu ünite; meleklerin manevi varlıklar olduğu, gözle görünemeyecekleri gibi bazı bilgiler şema halinde sunulmuş (bk. Şekil 20) ve meleklerin görevleri detaylı olarak ele alınmıştır.⁵¹⁵

Şekil 20. Yedinci Sınıf DKAB Ders Kitabında, Meleklerin Özelliklerini Gösteren Bir Şema⁵¹⁶

Sekizinci sınıf ders kitabında; meleklerin gözle görünmeyen varlıklar olduğu, meleklerin yeme, içme, uyuma gibi insani vasıflara sahip olmadıkları ve

⁵¹³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 38-39.

⁵¹⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

⁵¹⁵ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 12-16.

⁵¹⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 13.

cinsiyetsiz oldukları söylenmiştir.⁵¹⁷ On birinci sınıf ders kitabında ise meleklerin kanatlı varlıklar olduğu bilgisi bulunmaktadır.⁵¹⁸

Kategori Değerlendirmesi: Bu kategoride meleklerin özellikleri, ders kitapları taranarak incelenmiş ve elde edilen verilerin sarmal programlama yaklaşımı açısından analizi Tablo 41’de verilmiştir.

Tablo 41. Meleklerin Özellikleri Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

Meleklerin özellikleri anlatılırken içeriğin aşamalı olarak hazırlanmadığını söylemek mümkündür. Sarmal programlama yaklaşımına göre hazırlanan içeriğin basitten karmaşığa doğru ilerlemesi beklenirken sınıflar arasında seviye farkının olmadığı görülmüştür. Dördüncü ve yedinci sınıf ders kitaplarında meleklerin özellikleri anlatılırken konu, benzer ifadelerle ele alınmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilecek ikinci kriter ise konunun aynı ve farklı yıllarda tekrarlanmasıdır. Aynı yıl içinde meleklerin özellikleri tekrar edilmezken farklı yıllarda bazı bilgilerin tekrarı yapılmıştır. Farklı yıllarda konunun tekrarı; dördüncü, beşinci, yedinci, sekizinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında görülmüştür.

Meleklerin özellikleri kategorisi değerlendirilirken ele alınan son kriter, konunun giderek genişleme durumudur. Aynı yıl içinde konunun genişlemesine rastlanmazken farklı yıllarda konunun genişlemesi kısmen sağlanmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında anlatılan meleklerin özellikleri, yedinci sınıf ders kitabında tekrar edilmiş ve yeni bilgiler eklenmiştir. Buradan yola çıkarak konunun genişleyen tekrara uğradığını söylemek mümkündür.

⁵¹⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 118.

⁵¹⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 37.

Meleklerle iman teması hem peygamberlere iman hem ahirete iman hem de kadere iman temalarıyla iç içedir. Bu nedenle elde edilen verileri diğer iman temalarından bağımsız olarak yorumlamak doğru olmayacaktır. Fakat genel olarak dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar değerlendirecek olursa, sınıflar arası geçişlerin sarmal programlama yaklaşımına kısmen uyumlu olduğu söylenebilir.

3. 5. AHİRETE İMAN

Ahirete iman teması, tek kategoride incelenmiştir. Ahiretin aşamaları olarak belirlenen bu kategoride; ölüm, kabir, kıyamet, yeniden diriliş, haşr, mahşer, hesap, mizan, cennet, cehennem, ödül ve ceza kodları ele alınmıştır. Ele alınan kodların sınıflara göre kullanılma durumu, Tablo 42’de verilmiştir.

Tablo 42. Ahirete İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Ahirete İman Teması		4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Ahiretin Aşamaları	Ahiret	14	19	18	65	46	49	27	131	8
	Ölüm ⁵¹⁹	10	3	4	32	15	16	17	245	41
	Teçhiz								2	1
	Tekfin								2	
	Cenaze	3	1	26			4	1	69	9
	Taziye		3		1	1		1	9	1
	Kabir	1	2	1	8	2	1	4	27	1
	Kıyamet ⁵²⁰	7	1	8	27	14	9	16	51	11
	Dirilme/Diriliş (Ba’s)				9		3	2	47	4
	Haşr	1		1	5				5	
	Mahşer	5		2	12				19	
	Hesap	3	2	4	16	4		2	25	
	Mizan				7				6	
	Cennet	21	9	14	33	11	12	7	89	1
	Ödüllendirme	7	1	1	5	7	3	1	3	
	Cehennem	1	1	3	18	4	9	8	55	3
	Cezalandırma	4		5	12	5	11	1	22	1

⁵¹⁹ İmam Malik, Mevlâna, Sarı Saltuk...gibi şahısların ölüm zamanları anlatılırken kullanılan “ölüm” kavramı, kapsam dışı tutulmuştur.

⁵²⁰ On birinci sınıf ders kitabında anlatılan “Kıyamet Tarikatları” ahirete iman konusuyla bağlantılı olmadığı için kapsam dışı tutulmuştur.

3.5.1. Ahiretin Aşamaları

Ahiretin aşamaları kategorisinde incelenen kolların sınıflara göre tanımlanma durumları belirlenmiş ve Tablo 43'te sunulmuştur.

Tablo 43. Ahiretin Aşamaları Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Ahiretin Aşamaları	Ahirete İman Teması	Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.	Kitabın hiçbir yerinde kullanılmayıp sadece sözlükte tanımı yapılmıştır.
		4, 7 ve 11. sınıf	5, 6, 8, 9 ve 10. sınıf	12. sınıf	-
Ahiretin Aşamaları	Ahret	4, 7 ve 11. sınıf	5, 6, 8, 9 ve 10. sınıf	12. sınıf	-
	Ölüm	-	4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıf	-	-
	Teçhiz	11. sınıf	-	-	12. sınıf
	Tekfin	11. sınıf	-	-	-
	Cenaze	-	4, 6, 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıf	-	-
	Taziye	11. sınıf	7, 8 ve 10. sınıf	5. sınıf	12. sınıf
	Kabir	-	4, 6, 7, 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıf	-	-
	Kıyamet	7. ve 11. sınıf	4, 5, 8, 9, 10 ve 12. sınıf	6. sınıf	-
	Dirilme/Diriliş (Ba's)	-	7, 9, 10 ve 11. sınıf	-	12. sınıf
	Haşr	7 ve 11. sınıf	6. sınıf	-	4. sınıf
	Mahşer	7 ve 11. sınıf	-	4 ve 6. sınıf	-
	Hesap	7 ve 11. sınıf	4, 5, 6, 8 ve 10. sınıf	-	-
	Mizan	7 ve 11. sınıf	-	-	-
	Cennet	7 sınıf	4, 5, 6, 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıf	-	-
	Cehennem	7 sınıf	4, 5, 6, 8, 9, 10, 11 ve 12. sınıf	-	-

Bu kategoride ele alınan ilk kelime ahirettir.⁵²¹ Dördüncü sınıf ders kitabında ahiret anlatılırken; dünya da yapılan her şeyin ahirette karşılığı olduğu, iyi işler yapanların cennetle ödüllendirileceği, kötü işler yapanların da cezalandırılacağı bilgileri verilmiştir.⁵²² Beşinci ve altıncı sınıf ders kitaplarında; ahirette mükafatlandırılacak olan kimselerin özellikleri,⁵²³ ahirete inanan

⁵²¹ Ahiret hakkında detaylı bilgi için bk. Bekir Topaloğlu, “Âhiret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988).

⁵²² Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 20, 42, 49.

⁵²³ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 65; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 19.

insanların yapması gerekenler⁵²⁴ ve dünyada yapılan her şeyin ahirette karşılığının olduğu anlatılmıştır.⁵²⁵

Yedinci sınıf ders kitabının ilk ünitesi, “Melek ve Ahiret İnancı”dır. Bu nedenle ahirete iman konusu yedinci sınıf ders kitabında geniş bir şekilde anlatılarak ahiretin aşamalarına değinilmiş; ölüm,⁵²⁶ kıyamet,⁵²⁷ haşr-mahşer,⁵²⁸ hesap-mizan-cennet-cehennem⁵²⁹ kavramları ele alınmıştır.

Sekizinci sınıf ders kitabında; ahirete inanan insanların yapması ve yapmaması gereken eylemler anlatılmış,⁵³⁰ Kur’an’da en çok üzerinde durulan inanç konusunun ahirete iman olduğu belirtilmiş⁵³¹ ve bütün peygamberlerin insanlara ahiret mutluluğunu vadettiği bilgisi verilmiştir.⁵³² Dokuzuncu sınıf ders kitabında; ahiret hayatının mahiyetine dair ihtilafların olduğu,⁵³³ ahirette rahat bir hayat sürmek isteyenlerin dünyada ilme sarılması gerektiği⁵³⁴ ve dünyada yapılan bazı eylemlerin ahirette cezasının olduğu⁵³⁵ anlatılmıştır. Onuncu sınıf ders kitabında; mezheplerin ahiretle ilgili görüşleri açıklanmış, Eşarilere⁵³⁶ ve Maturidilere⁵³⁷ göre Allah’ın ahirette görülüp görülemeyeceği mevzusu ortaya konmuştur.

On birinci sınıf ders kitabında; ahiret, geniş bir şekilde ele alınmıştır. Kitabın birinci ünitesi olan “Dünya ve Ahiret” kapsamında ahiretin aşamaları ve ahirete imanın önemi anlatılmıştır. Bu ünite; ölüm, kabir ve berzah, kıyamet ve ba’s, haşr ve mahşer, hesap, cennet ve cehennem anlatılmıştır.⁵³⁸ Yine on birinci

⁵²⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 70, 98.

⁵²⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 17, 55; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 68, 76, 116.

⁵²⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

⁵²⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 19.

⁵²⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 20.

⁵²⁹ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 21.

⁵³⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 53, 54, 60, 77, 97, 128.

⁵³¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 119.

⁵³² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 125.

⁵³³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 51.

⁵³⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 19.

⁵³⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 66, 91.

⁵³⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 135.

⁵³⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 137.

⁵³⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 15-28.

sınıf ders kitabında; deistlerin,⁵³⁹ materyalistlerin⁵⁴⁰ ve sekülerlerin⁵⁴¹ ahirete inanmadığından bahsedilerek İslam’a göre ahiretin ehemmiyeti anlatılmıştır.⁵⁴² On ikinci sınıf ders kitabında ise züht hayatı anlatılırken ahiretin dünyadan üstün olduğuna,⁵⁴³ güncel dini meseleler anlatılırken de intihar edenin dünya ve ahiretteki konumuna⁵⁴⁴ değinilmiştir.

Ders kitaplarında ahiret hayatına geçişin ilk aşaması olarak nitelendirilen⁵⁴⁵ ölüm, ahirete iman konusunun anlatıldığı yedinci ve on birinci sınıf ders kitabında detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca ölümle bağlantılı olan teçhiz, tekfin, cenaze ve taziye kelimeleri de ders kitaplarında taranmıştır.

Ölüm kelimesi; ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında, imanın şartları anlatılırken kullanılmıştır.⁵⁴⁶ Beşinci ve altıncı sınıf ders kitabında ise ölünün arkasından dua etmek gerektiği,⁵⁴⁷ ölümlerin dirileceği⁵⁴⁸ ve her canlının ölüp ahirette toplanacağı⁵⁴⁹ anlatılmıştır. Ahirete imanın ünite olarak yer aldığı yedinci sınıf ders kitabında ölüm kelimesi, başlık olarak ele alınmıştır. Ahirete geçişin ilk aşaması olarak nitelendirilen ölüm olayı, ayet ve hadislerle desteklenerek anlatılmış ve ölümden kaçışın olmadığı belirtilmiştir.⁵⁵⁰

Sekizinci sınıf ders kitabında; ölümden kaçışın olmadığı,⁵⁵¹ ölüm ve sonrasını inkâr etmenin sakıncalı olduğu⁵⁵² anlatılmıştır. Dokuzuncu sınıf ders kitabında; Allah’ın insanları sınamak için ölümü yarattığı,⁵⁵³ ölüm anında yapılan

⁵³⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 101.

⁵⁴⁰ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 103.

⁵⁴¹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 106.

⁵⁴² Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 107.

⁵⁴³ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 75.

⁵⁴⁴ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 128.

⁵⁴⁵ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 16.

⁵⁴⁶ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 42.

⁵⁴⁷ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 27-28.

⁵⁴⁸ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 14.

⁵⁴⁹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 70.

⁵⁵⁰ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

⁵⁵¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 24.

⁵⁵² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 52.

⁵⁵³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 27.

tövbenin geçerli olmadığı⁵⁵⁴ bilgisi yer almıştır. Onuncu sınıf ders kitabında ise Allah'ın beka,⁵⁵⁵ hayat⁵⁵⁶ ve tekvin⁵⁵⁷ sıfatı gereği ölümsüz olduğu belirtilmiştir.

Ahiret hayatının geniş olarak anlatıldığı on birinci sınıf ders kitabında; ahirete inanmanın ölüm korkusunu hafiflettiği,⁵⁵⁸ ölenin kabirde sorgulanacağı⁵⁵⁹ ve ahirete uğurlama sürecinde yaşananlar⁵⁶⁰ anlatılmıştır. On ikinci sınıf ders kitabında ise öldükten sonra bile kişiye sevap kazandıran ameller⁵⁶¹ ve intihar edenin durumu⁵⁶² ele alınmıştır.

Ölüm sonrası yapılan hazırlığa ihtiva eden teçhiz ve tekfin kavramları,⁵⁶³ on birinci sınıf ders kitabında işlenmiştir.⁵⁶⁴ On ikinci sınıf ders kitabında ise sadece teçhiz kavramı, kitabın sözlük kısmında tanımıyla birlikte verilmiştir.⁵⁶⁵

Ölüm kapsamında ele alınan bir sonraki kelime, cenazedir. Cenaze, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında, Sübhaneke, Salli ve Barik duası anlatılırken *cenaze namazı* şeklinde kullanılmıştır.⁵⁶⁶ Beşinci sınıf ders kitabında cenaze kavramı, kitabın sözlük kısmında “sala” kavramı tanımlanırken cümle içinde geçmiştir.⁵⁶⁷ Altıncı sınıf ders kitabının “Namaz” ünitesi içinde cenaze namazı başlık olarak ele alınmış ve detaylı olarak anlatılmıştır.⁵⁶⁸ Sekizinci sınıf ders kitabında; cenazeye saygı duymak gerektiği belirtilmiş,⁵⁶⁹ dokuzuncu sınıf ders kitabında cenaze namazının hükmüne dair bilgi verilmiş⁵⁷⁰ ve onuncu sınıf ders

⁵⁵⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 53.

⁵⁵⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 23.

⁵⁵⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 24.

⁵⁵⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

⁵⁵⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

⁵⁵⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 17.

⁵⁶⁰ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 30-38.

⁵⁶¹ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 15.

⁵⁶² Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 128.

⁵⁶³ Teçhiz, “ölü için genel olarak yapılması gereken hazırlık”; tekfin ise ölünün “yıkandıktan sonra kafenlenmesi” olarak tanımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Kürşat Demirci, “Cenaze”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993).

⁵⁶⁴ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 33.

⁵⁶⁵ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 158.

⁵⁶⁶ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 32, 100.

⁵⁶⁷ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 137-138.

⁵⁶⁸ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 54.

⁵⁶⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 101.

⁵⁷⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 66.

kitabında ise cenazenin toplumsal bir değer olduğu⁵⁷¹ ifade edilmiştir. On birinci sınıf ders kitabında; cenaze namazından önce ve sonra yapılması gerekenler ve cenaze namazının kılınışı açıklanmıştır.⁵⁷² On ikinci sınıfta ise daha çok Mevlâna,⁵⁷³ Sarı Saltuk⁵⁷⁴ gibi tanınmış şahsiyetlerin cenazesi anlatılmış ve Alevilere göre cenazenin ehemmiyeti hakkında bilgi verilmiştir.⁵⁷⁵

Ölüm hadisesiyle bağdaştırılan son kavram, taziye dir.⁵⁷⁶ Taziye kavramı; yedinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında sevap kazandıran,⁵⁷⁷ sekizinci ve onuncu sınıf ders kitaplarında ise övülen⁵⁷⁸ bir davranış olarak belirtilmiştir. Ayrıca on birinci sınıf ders kitabında taziye, alt başlık olarak yer almıştır. Bu başlıkta, taziyeyle ilgili hadislerden örnekler verilmiş ve taziyenin önemi vurgulanmıştır.⁵⁷⁹

Ahiretin aşamaları kategorisinde incelenen diğer kod, kabirdir. Kabir, dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar tüm ders kitaplarında işlenmiştir. Dördüncü sınıf ders kitabında, Hz. Muhammed'in kabrinden;⁵⁸⁰ beşinci sınıf ders kitabında, kabir ziyaretlerinde İhlas suresinin okunmasından ve bayramlarda kabirlerin ziyaret edilmesinden;⁵⁸¹ altıncı sınıf ders kitabında ise Hz. Yahya hakkında bilgi verilirken bir ayette kabir kelimesinden⁵⁸² bahsedilmiştir. Ahirete iman ünite olarak ele alındığı yedinci sınıf ders kitabında; kabre giren insanların Münker-Nekir melekleri tarafından sorguya çekileceği,⁵⁸³ İsrail'in sura ikinci kez

⁵⁷¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 81.

⁵⁷² Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 30, 31,33, 34, 35, 38, 39.

⁵⁷³ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 58.

⁵⁷⁴ *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 65.

⁵⁷⁵ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 93-94.

⁵⁷⁶ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Çağrı, "Taziye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011).

⁵⁷⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 76; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 37.

⁵⁷⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 40; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 81.

⁵⁷⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 36-37.

⁵⁸⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 100.

⁵⁸¹ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 32, 124.

⁵⁸² Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 75.

⁵⁸³ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 15.

üflemesiyle insanların kabirlerinden kalkacakları⁵⁸⁴ anlatılmıştır. Kabir kelimesi; sekizinci,⁵⁸⁵ dokuzuncu⁵⁸⁶ ve on ikinci sınıfta⁵⁸⁷ ekstra bilgi verilmeksizin cümle içinde kullanılmıştır. Ayrıca on birinci sınıf ders kitabında “Kabir ve Berzah” alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta; kabir hayatının berzah olarak nitelendirildiğinden, kabir hayatının dünyada yaptıklarımızla şekilleneceğinden ve kabir hayatının kıyamet kopana kadar devam edeceğinden bahsedilmiştir.⁵⁸⁸

Kıyamet kavramı, ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında ele alınmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında; kıyamet günü insanların sorguya çekileceği ve sonrasında yaşanacak olan olaylar özet olarak sunulmuştur.⁵⁸⁹ Beşinci sınıf ders kitabında, kıyamet günü herkesin bir arada olacağından;⁵⁹⁰ altıncı sınıf ders kitabında, Kur’an’ın kıyamete kadar değişmeden kalacağından ve kıyamette insanın sorguya çekileceği ilk ibadetin namaz olduğundan bahsedilmiştir.⁵⁹¹ Ayrıca altıncı sınıf ders kitabında, kıyametin cuma günü kopacağını belirten hadise de yer verilmiştir.⁵⁹²

Yedinci sınıf ders kitabında; “Kıyamet ve Yeniden Diriliş” alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta; kıyametin tanımı yapılmış, kıyametle ilgili ayet ve hadislerle yer verilmiştir.⁵⁹³ Sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on ikinci sınıf ders kitaplarında; kıyametin nasıl gerçekleşeceği⁵⁹⁴ ve kıyamet günü insanlar sorguya çekilirken yaşanacak olan olaylar⁵⁹⁵ anlatılmıştır. On birinci sınıf ders kitabında

⁵⁸⁴ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 19.

⁵⁸⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 137.

⁵⁸⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 115.

⁵⁸⁷ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 64.

⁵⁸⁸ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 17-18.

⁵⁸⁹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 23, 42.

⁵⁹⁰ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 93.

⁵⁹¹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 23, 26, 33.

⁵⁹² Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 118.

⁵⁹³ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 19-20.

⁵⁹⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 119; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 53, 77.

⁵⁹⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 132; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 32, 114; Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 120.

ise “Kıyamet ve Ba’s” alt başlığı bulunmaktadır. Bu başlık altında kıyametle ilgili genel bilgiler verilmiştir.⁵⁹⁶

Dirilme/diriliş (ba’s) sözcüğü,⁵⁹⁷ genel olarak kıyamet kavramıyla birlikte kullanılmıştır. İlk defa yedinci sınıf ders kitabında ele alınan dirilme konusu, “Kıyamet ve Yeniden Diriliş” alt başlığında verilmiş, Allah’ın insanları nasıl dirilteceği konusu ayetle örneklendirilmiştir. Dokuzuncu sınıf ders kitabında; İsra ve Mülk surelerinde yer alan yeniden diriliş hususu anlatılmış,⁵⁹⁸ on ikinci sınıf ders kitabında ise organ nakli konusu anlatılırken dirilmenin cesetle olmayacağı bilgisi verilmiştir.⁵⁹⁹ Onuncu ve on birinci sınıf ders kitabında ise Allah’ın insanları nasıl dirilteceği konusu daha geniş temsillerle sunulmuştur.⁶⁰⁰ Ayrıca diğer sınıfların hepsinde dirilme, diriliş, yeniden dirilme gibi kavramlarla anlatılan yeniden diriliş kavramı, on birinci sınıf ders kitabında “ba’s” sözcüğüyle ifade edilmiştir.⁶⁰¹

Haşır ve mahşer kelimeleri,⁶⁰² ders kitaplarında genel olarak birlikte kullanılmıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında; insanların dünyada yaptığı her türlü iyi ve kötü eylemin karşılığını almak üzere mahşerde toplanacağı bilgisi verilmiş⁶⁰³ ve kitabın sözlük kısmında da “haşrolmak”⁶⁰⁴ ve “mahşer”⁶⁰⁵ kavramları tanımlanmıştır. Altıncı sınıf ders kitabında ise Safahat’tan alıntı yapılan mısralarda,⁶⁰⁶ haşır ve mahşer kelimeleri geçmiş ve kitabın sözlük

⁵⁹⁶ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 18-22, 24, 25.

⁵⁹⁷ Dirilme, diriliş ve ba’s sözcükleri ders kitaplarında aynı anlamda kullanıldıkları için bir arada ele alınmışlardır. Ba’s hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ba’s”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992).

⁵⁹⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 29-30.

⁵⁹⁹ Kuzudişli, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*, 126.

⁶⁰⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 41; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 19, 22, 102.

⁶⁰¹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 18, 19.

⁶⁰² Haşır, “kıyamet gününde yeniden diriltilecek (ba’s) bütün varlıkların hesaba çekilmek üzere bir meydana sevk edilip toplanması”, mahşer ise “toplanılacak yer” olarak tanımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Süleyman Toprak, “Haşır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997).

⁶⁰³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 42.

⁶⁰⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 125.

⁶⁰⁵ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 127.

⁶⁰⁶ Safahattan alıntı yapılan mısra: “Ya Rab bizi mahşerde bu ikrarla haşret” bk. Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 106.

kısımında sadece mahşerin tanımı yapılmıştır.⁶⁰⁷ Yedinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında haşir ve mahşer, kullanım itibarıyla paralellik göstermektedir. İki sınıfta da “Haşir ve Mahşer” alt başlığı bulunmaktadır. Yedinci sınıf ders kitabında, iki kelimenin de tanımı yapılmış ve ayetlerden örnekler verilmiş;⁶⁰⁸ on birinci sınıf ders kitabında ise mahşerin zorluğundan, mahşeri inkâr edenin çekeceği gazaptan ve mahşer günü mizanın kurulacağından bahsedilmiştir.⁶⁰⁹

Ahiretin aşamaları kategorisinde ele alınan hesap kelimesi, ders kitaplarında farklı anlamlarla da kullanılmıştır. Burada ise ahirette hesaba çekilme⁶¹⁰ anlamı dikkate alınarak ders kitapları incelenmiştir. Ayrıca hesap kelimesinin yanında bazen mizan kelimesi⁶¹¹ de yer almıştır. Dördüncü sınıf ders kitabında hesap kavramı, ahirete iman alt başlığında kullanılmış, insanın her eyleminden dolayı hesaba çekileceği bilgisi verilmiştir.⁶¹² Altıncı sınıf ders kitabında, insanların ahirette ilk hesaba çekileceği ibadetin namaz olduğu;⁶¹³ sekizinci sınıf ders kitabında, insanların dünyada yaptığı her eylemden ahirette hesaba çekileceği;⁶¹⁴ onuncu sınıf ders kitabında, ahirette hesaba çekileceğini bilen insanın daha dikkatli olacağı anlatılmıştır.⁶¹⁵ Yedinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında, “Hesap ve Mizan” başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta; hesap ve mizan kavramlarının tanımı yapılmış,⁶¹⁶ hesap gününde Allah’ın çok adil olacağı belirtilmiş⁶¹⁷ ve dünyada yapılan hiçbir iyiliğin veya kötülüğün karşılıksız kalmayacağı vurgulanmıştır.⁶¹⁸

⁶⁰⁷ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 132.

⁶⁰⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 20-21.

⁶⁰⁹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 23-24.

⁶¹⁰ Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Emrullah Yüksel, “Hesap”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998).

⁶¹¹ Kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Süleyman Toprak, “Mizan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005).

⁶¹² Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 42.

⁶¹³ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 33.

⁶¹⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 52, 119.

⁶¹⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

⁶¹⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 21; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 24.

⁶¹⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

⁶¹⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 21; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 24-25.

Ahiretin aşamaları kategorisinde ele alınan son kavramlar, cennet ve cehennemdir. Cennet ve cehennem kavramları, dördüncü sınıftan on ikinci sınıf ders kitabına kadar tüm ders kitaplarında kullanılmıştır.

Cennet ve cehennem kavramları, ders kitaplarında bazen ödüllendirmek ve cezalandırmak kelimeleriyle de ifade edilmiştir. Bu nedenle cennet ve cehennem kelimelerinin yanı sıra ödül ve ceza kavramları da ders kitapları içinde taranarak ahirete imanla ilişkili olanlar analize dahil edilmiştir.

Cennet ve cehennem kavramlarının ders kitaplarındaki kullanılma durumu, Tablo 44 ve Tablo 45’te sunulmuştur. Ders kitaplarında cennet ve cehennem anlatılırken kullanılan genel ifadeler, tabloya alınarak hangi sınıfta ve hangi sayfada geçtiği bilgisi verilmiştir. Tablolarda yer alan italik yazılar yukarıda belirtmiş olduğumuz ödül ve ceza kavramlarına ihtiva etmektedir. Yani italik olan yerlerde direkt cennet ve cehennem kelimesi kullanılmamış, onun yerine “ahirette ödüllendirilecekler” ya da “ahirette cezalandırılacak/cezası vardır” gibi ifadelerle cennet ya da cehennem kastedilmiştir.

Tablo 44. DKAB Ders Kitaplarında Yer Alan Cennet Kavramı ve Ona İhtiva Eden Ödül Kavramı Anlatılırken Kullanılan İfadeler ve Kullanıldıkları Yerler

Cennet ve Ödül Kavramının Geçtiği Yerlerde Kullanılan Genel İfadeler		Sınıf/Sayfa Numarası
Cennetin tasviri yapılmıştır.		4/42; 7/21; 11/26-27-28-92
Cennette bulunan nimetler zikredilmiştir.		7/21; 11/24-92-93
Bazı cennet isimleri zikredilmiştir.	Adn cenneti	4/29; 11/81
	Naim cenneti	11/77
	Firdevs cenneti	11/94
Cennete götüren eylemlerden bazıları sıkça zikredilmiştir.	Peygambere itaat edenin cennete gireceği belirtilmiştir.	8/115; 11/61
	İman etmeyenin cennete giremeyeceği belirtilmiştir.	4/17; 5/67; 7/68; 8/113
	İman edip salih amel işleyenlerin cennete gireceği belirtilmiştir.	4/29; 5/16; 7/95; 9/27-62-65; 11/14-90
	Dünya hayatında iyi ve güzel işler yapanların ahirette cennete gideceği belirtilmiştir.	4/42; 7/94; 8/129; 4/12-27-29-50, 5/16; 8/127-134
	İbadetleri yerine getirenlerin cennete gireceği belirtilmiştir.	Namaz 4/46
		Oruç 4/47; 9/77
		Zekât 9/77; 8/48
		Hac 7/33
	Allah'ın rızasını kazanabilenin cennete gideceği belirtilmiştir.	9/28-65
	Kötülükten kaçınanların cennete gireceği belirtilmiştir.	6/15
Dürüst olanların cennete gideceği belirtilmiştir.	7/62-64-95; 8/85; 10/110	
Sabredenlerin, sabırlı olanların cennete gideceği belirtilmiştir.	7/66	

Tablo 45. DKAB Ders Kitaplarında Yer Alan Cehennem Kavramı ve Ona İhtiva Eden Ceza Kavramı Anlatılırken Kullanılan İfadeler ve Kullanıldıkları Yerler

Cehennem ve Ceza Kavramının Geçtiği Yerlerde Kullanılan Genel İfadeler	Sınıf/Sayfa Numarası
Cehennemin tasviri yapılmıştır.	11/25-28
Şeytana uyanların cehenneme gideceği belirtilmiştir.	6/26
Peygambere itaat etmeyen cehenneme gideceği belirtilmiştir.	11/61
Dürüst davranmayan, yalan söyleyen insanların cehenneme gideceği belirtilmiştir.	7/64; 10/110
İman etmeyenlerin cehenneme gideceği belirtilmiştir.	11/25; 8/119; 9/22
Allah’a kulluk etmeyenlerin cehenneme gideceği belirtilmiştir.	11/39
Allah’a ortak koşanın cehenneme gideceği belirtilmiştir.	7/96; 9/77
Allah’ı ve ahiret hayatını inkâr edenlerin cehenneme gideceği belirtilmiştir.	9/54; 10/140; 11/11-29-112; 10/140
<i>Kötülük yapan insanların cezalandırılacağı belirtilmiştir.</i>	4/12; 7/17-21-22; 11/12-114
<i>Başkalarına zarar veren insanların cezalandırılacağı belirtilmiştir.</i>	4/12
<i>Günah işleyenlerin cezalandırılacağı belirtilmiştir.</i>	4/29; 6/68

Tablo 44 ve Tablo 45’te yer alan ifadelerin dışında; Hz. Âdem’le Allah’ın diyalogu,⁶¹⁹ faiz yiyenin cehennemde ebedi kalacağı,⁶²⁰ iffetini koruyanı Allah’ın da cehennem azabından koruyacağı,⁶²¹ cehennemin yedi kapısı olduğu⁶²² ve Yahudilere göre cennet-cehennem hayatı⁶²³ anlatılırken de cennet ve cehennem kelimeleri kullanılmıştır.

Kategori Değerlendirmesi: Ahiretin aşamalarının ele alındığı bu kategoride, kodlar ders kitaplarında taranarak incelenmiş ve elde edilen verilerin sarmal programlama yaklaşımı açısından analizi yapılmıştır. İncelenen kavramlardan bazılarının ders kitaplarında anlatılma durumları benzer olduğu için sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan analiz tablosunda bu kavramlar birlikte ele alınmıştır (bk. Tablo 46). Ayrıca ölüm kavramı, ihtiva ettiği diğer kavramları da kapsayacak şekilde değerlendirilmiştir.

⁶¹⁹ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 26.

⁶²⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 92.

⁶²¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 115.

⁶²² Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 28.

⁶²³ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 133.

Tablo 46. Ahiretin Aşamaları Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi

Ahiretin Aşamaları	İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
Ahiret		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Ölüm		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Kabir Berzah				✓		✓	
Kıyamet			✓	✓		✓	✓
Dirilme/Diriliş (Ba's)	✓	✓	✓	✓		✓	✓
Haşir ve Mahşer				✓		✓	✓
Hesap ve Mizan		✓	✓	✓	✓	✓	✓
Cennet ve Cehennem		✓	✓	✓		✓	✓

Ahiretin aşamaları kategorisinde sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan ilk analiz, içeriğin aşamalı olarak ilerleme durumudur. İncelenen kavramlar göz önünde bulundurulduğunda; içeriğin somuttan soyuta doğru ilerlemesi, sadece dirilme/diriliş (ba's) kavramı için geçerlidir. Dirilme/diriliş (ba's) anlatılırken önce doğadan örnekler verilerek dirilme olayı, öğrencilerin zihninde canlandırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra ise ilerleyen sınıflarda kavramın mahiyeti hakkında bilgi verilerek soyut haliyle sunulmuştur.

İçeriğin somuttan soyuta doğru ilerlemesi ise ahiret, ölüm, dirilme/diriliş (ba's), hesap, mizan, cennet ve cehennem kavramları anlatılırken dikkate alınmıştır. Kabir, berzah, kıyamet, haşir ve mahşer kavramlarında ise içeriğin aşamalı olarak hazırlanmadığını söylemek mümkündür. Bununla ilgili örnekler şu şekildedir:

Ders kitaplarında ahiret anlatılırken dördüncü sınıfta özet olarak ele alınmış, ilerleyen sınıflarda hemen her sene kapsamı genişlemiş ve zorluk seviyesi artmıştır. Ölüm olayı anlatılırken; dördüncü sınıftan on birinci sınıfa kadar basitten karmaşığa doğru kapsam genişlemiş, en son on birinci sınıfta teşhiz ve tekfin kavramları verilmiştir. Dirilme/diriliş (ba's) kavramı da önce daha basit

ifadelerle sunulmuş, daha sonra ise karmaşık ve zor kabul edilebilecek ifadelerle anlatılmıştır. Hesap, cennet ve cehennem kavramları; dördüncü sınıf ders kitabında yüzeysel olarak ele alınmış, sınıf seviyesi arttıkça daha da detaylandırılmıştır. Ayrıca dördüncü sınıf ders kitabında cennetin güzel tasvirlerle anlatılması, cehenneminse cennete göre daha az cümleyle ifade edilmesi de öğrenci seviyesinin dikkate alındığını göstermektedir.

Ahiretin aşamaları kategorisinde sarmal programlama yaklaşımına göre yapılan ikinci analiz, konunun yıllara göre tekrarlanma durumudur. Aynı yıl içinde tekrar ele alınan kavramlar; ahiret, ölüm, kıyamet, dirilme/diriliş (ba's), hesap, cennet ve cehennemdir. Ahiret ve cennet kavramları ele alındıkları sınıfların çoğunda aynı yıl içinde tekrar kullanılmıştır. Ölüm kavramı altıncı, sekizinci, dokuzuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında; kıyamet kavramı dördüncü altıncı, dokuzuncu ve onuncu sınıf ders kitaplarında; dirilme/diriliş (ba's) kavramı, on birinci sınıf ders kitabında; hesap kavramı, beşinci sınıf ders kitabında; cehennem kavramı ise altıncı, yedinci, dokuzuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında farklı ünitelerde tekrar ele alınmıştır. Konunun farklı yıllarda tekrar anlatılması ilkesi ise bu kategoride ele alınan kavramların tamamında geçerlidir.

Ahiretin aşamaları kategorisinde, sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilen son kriter ise konunun giderek genişleme durumudur. Konunun aynı yıl içinde genişleyerek anlatımı; ahiret, ölüm, hesap ve mizan kavramları için sağlanmıştır. Bununla ilgili örnekler şu şekildedir:

Ahiret kavramı anlatılırken altıncı sınıf ders kitabının birinci ünitesinde, ahirete inananın Allah'ı çokça zikretmesi gerektiği bilgisi verilmiş; üçüncü ünitesinde, dünyada yapılan her şeyin ahirette insanın karşısına çıkacağı anlatılmış; dördüncü ünitesinde ise ahirette mutluluğa ulaşmak için dine sarılmak gerektiği yazılmıştır. Ölüm kelimesi anlatılırken dokuzuncu sınıf ders kitabının birinci ünitesinde, ölen insanın ardından cenaze namazı kılındığı bilgisi verilmiş; ikinci ünitesinde ise ölüm gelene kadar tövbe etmek gerektiği belirtilmiştir. Hesap ve mizan kavramları anlatılırken ise yedinci sınıf ders kitabının birinci ünitesinde hesap ve mizanın mahiyeti hakkında bilgi verilmiş; dördüncü ünitesinde ise

“mizanda güzel ahlaktan daha ağır gelecek bir eylemin olmadığı” belirtilerek yeni bilgiler eklenmiştir.

Konunun farklı yıllarda genişlemesi ve kapsam genişlerken önceki yılın tekrar edilmesi ilkesi, kabir-berzah kelimesi hariç bu kategoride incelenen bütün kavramlar için sağlanmıştır. Kabir ve berzah anlatılırken farklı yıllarda konunun kapsamı genişlemiş, fakat kapsam genişlerken önceki yılın tekrarı yapılmamıştır.

Konunun giderek genişlemesi kriterinin genel olarak dikkate alındığı kavramlar, ders kitaplarında şu şekilde işlenmiştir:

Ahiret kelimesi anlatılırken; dördüncü sınıf ders kitabında ahiretin ne anlama geldiği özet olarak verilmiş, beşinci ve altıncı sınıf ders kitabında kapsam biraz daha genişlemiş ve yedinci sınıf ders kitabında ise konuya dair yeni kavramlar eklenmiştir.

Ölüm kelimesi anlatılırken; dördüncü sınıf ders kitabında ölüm ve cenaze kavramları kullanılmış, altıncı sınıf ders kitabında cenaze namazı anlatılmış, yedinci sınıf ders kitabında ölüm kavramı detaylandırılmış ve on birinci sınıf ders kitabında önceki senelerin tekrarı yapılarak teçhiz ve tekfin kavramları eklenmiştir.

Ders kitaplarında kıyamet kavramı anlatılırken; dördüncü, beşinci ve altıncı sınıf ders kitaplarında özet mahiyetinde bilgiler verilmiş, yedinci sınıf ders kitabında önceki senelerde verilen bilgiler kısmen tekrarlanarak konunun kapsamı genişlemiş ve on birinci sınıf ders kitabında en geniş haliyle sunulmuştur.

Dirilme/diriliş (ba’s) kavramı anlatılırken yedinci sınıf ders kitabında tanımı yapılmış, dokuzuncu sınıf ders kitabında dirilmeye dair ayetlerden örnekler verilmiş ve on birinci sınıf ders kitabında dirilme “ba’s” kavramıyla ifade edilerek önceki yıllarda anlatılan bilgiler tekrar edilmiştir.

Haşır ve mahşer ders kitaplarında anlatılırken bu kavramlar; yedinci sınıf ders kitabında başlık olarak verilerek detaylandırılmış ve on birinci sınıf ders kitabında önceki yıllarda işlenen bilgiler de tekrar edilerek ayet ve hadislerden örneklerle ele alınmıştır.

Ahirette hesaba çekilme konusu anlatılırken dördüncü, beşinci ve altıncı sınıf ders kitaplarında “hesap” olarak ifade edilen bu konuya, yedinci ve on birinci

sınıf ders kitaplarında “mizan” kavramı da eklenerek konunun kapsamı genişletilmiştir.

Bu kategoride incelenen son kavramlar olan cennet ve cehennem de farklı yıllarda genişlemeye uğramış ve önceki yıllarda verilen bilgiler kısmen tekrar edilmiştir. Hemen her sınıfta ele alınan cennet ve cehennem kavramları, ders kitaplarında anlatılırken özellikle yedinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında daha kapsamlı olarak ele alınmıştır. On birinci sınıf ders kitabında ise önceki yıllarda verilen çoğu bilgi tekrar edilmiş ve yeni bilgiler eklenmiştir.

Ahirete iman teması, genel olarak sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirilecek olursa, “içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi” kriterinin kısmen sağlandığı söylenebilir. Konunun yıllara göre tekrar edilmesi ve yıllara göre kapsamın genişleyerek ele alınması kriterleri de çoğunlukla sağlanmıştır. Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda ahirete iman temasına dair genel olarak içeriğin sarmal programlama yaklaşımına uyumlu hazırlandığı söylenebilir.

3. 6. KADERE İMAN

Kadere iman teması için iki kategori belirlenmiştir. Belirlenen kategoriler; kader ve kaza inancı ve kadere iman konusuyla ilgili bazı kavramlardır. Bu tema altında incelenecek olan kategori ve kodların sınıflara göre dağılımı, Tablo 47’de verilmiştir.

Tablo 47. Kadere İman Temasında Yer Alan Kategori ve Kodların Sınıflara Göre Dağılımı

Kadere İman Teması		4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf	9. Sınıf	10. Sınıf	11. Sınıf	12. Sınıf
Kategoriler	Kodlar									
Kader ve Kaza İnancı	Kader	14			3	124	11	7	6	3
	Kaza	5	1			27	5	3		
Kadere İman Konusuyla İlgili Bazı Kavramlar	İrade									
	Külli İrade	3		1		16	4	5	12	
	Cüzi İrade	4	3	10	7	42	9	19	11	5
	Ömür			1	4	4			2	
	Ecel				4	27				
	Rızık	5	7	5	7	46	5	27	8	
	Emek		3	2	2	13		9		
	Sünnetullah					2			2	
	Tevekkül	2	1		2	6			2	

3.6.1. Kader ve Kaza İnancı

Kader ve kaza inancı kategorisinde ele alınan kodlar ders kitaplarında taranmış ve incelenen kodların sınıflara göre tanımlanma durumları belirlenmiştir (bk. Tablo 48).

Tablo 48. Kader ve Kaza Kavramının Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Kavramlar	Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.	Kitabın hiçbir yerinde kullanılmayıp sadece sözlükte tanımı yapılmıştır.
Kader	4 ve 8. Sınıf	7, 9, 10 ve 11. sınıf	-	-
Kaza	4 ve 8. Sınıf	9 ve 10. sınıf	-	5. sınıf

Kader ve kaza kavramları ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında, “iman” kelimesi tanımlanırken geçmiştir.⁶²⁴ İmanın şartlarından biri olan “kadere iman”, başlık olarak ele alınmış, kaza ve kader kavramları tanımlanarak aralarındaki fark ortaya konmuştur.⁶²⁵

Beşinci sınıf ders kitabında kaza kavramı, sadece kitabın sözlük kısmında kullanılmıştır.⁶²⁶ Yedinci sınıf ders kitabında ise kader kavramı, imanın şartları anlatılırken⁶²⁷ ve ölümün insanın kaderi olduğu⁶²⁸ bilgisi verilirken geçmiştir.

Kadere iman konusu, en geniş kapsamıyla sekizinci sınıf ders kitabında ele alınmıştır. Kitabın birinci ünitesi “Kader İnancı” olarak belirlenmiştir. Bu ünite, kader ve kaza kavramının tanımı yapılmıştır. Aynı ders kitabında; kader kavramı, Allah’ın ilim ve irade sıfatıyla; kaza kavramı ise Allah’ın yaratma sıfatıyla bağdaştırılmıştır. Ayrıca kader ve kazaya iman, Kur’an’da sıralanan inanç esasları arasında yer almadığı, bu iman türünün Kur’an’ın bütününden hareketle ortaya konulduğu belirtilmiştir.⁶²⁹

⁶²⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 36.

⁶²⁵ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 43.

⁶²⁶ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 135.

⁶²⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

⁶²⁸ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 18.

⁶²⁹ Bu paragrafta yer alan bilgilerin tamamı, sekizinci sınıf ders kitabının on ikinci sayfasında yer almaktadır. Bk. Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 12.

Sekizinci sınıf ders kitabının son ünitesinde ise kader ve kazanın; Allah'ın ilim, irade, kudret ve yaratma sıfatları kapsamında yer aldığı bilgisi verilmiştir.⁶³⁰

Dokuzuncu⁶³¹ ve onuncu⁶³² sınıf ders kitaplarında kader ve kaza kavramları ekstra bilgi verilmeksizin sadece cümle içinde kullanılmıştır. On birinci sınıf ders kitabında ise kader kavramı; imanın şartları sayılırken,⁶³³ materyalist⁶³⁴ ve ateist⁶³⁵ olan bireylerin kaderi yok saydıkları bilgisi verilirken ve Yahudilerin kader anlayışı anlatılırken⁶³⁶ geçmiştir.

Kategori Değerlendirmesi: Kader ve kaza kavramları, dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar çoğu sınıfta kullanılmıştır. Bu kategorinin sarmal programlama yaklaşımı açısından analizi Tablo 49'da görüldüğü gibidir.

Tablo 49. Kader ve Kaza İnancı Kategorisinin Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi

Sarmal Programlamanın Ana Unsurları	Sarmal Programlamanın Ana Unsurlarına Dair Sorular	Konu Sorulduğu Gibi İşlenmiş mi?
İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	
	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	
Konuların Tekrarlanması	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	✓
Giderek Genişleme	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	
	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	✓
	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?	✓

Kader ve kaza kategorisi sarmal programlama yaklaşımı açısından değerlendirilirken incelenen ilk kriter, içeriğin aşamalı olarak hazırlanma durumudur. Kader ve kaza kavramları ders kitaplarında anlatılırken; dördüncü sınıf seviyesine göre ağır bir dil kullanılarak tanımlanmış, diğer sınıflardan farklı olarak sadece daha az kelimeyle ifade edilmiştir. Buradan hareketle, konunun

⁶³⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 117.

⁶³¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 46, 52, 55.

⁶³² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 23.

⁶³³ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 15.

⁶³⁴ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 103.

⁶³⁵ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 110.

⁶³⁶ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 135.

basitten karmaşığa doğru ilerleyen bir anlatımının olmadığını söylemek mümkündür.

Sarmal programlama yaklaşımı açısından yapılan değerlendirmede ele alınan ikinci kriter, konunun farklı yıllarda tekrarlanma durumudur. İki kavram için de bu kriter sağlanmıştır. Aynı yılda konunun tekrar ele alınması ilkesine örnek olarak; sekizinci sınıf ders kitabında kader ve kaza kavramının, farklı ünitelerde tekrarlanması gösterilebilir. Birinci ünite, kader ve kaza teriminin Allah'ın sıfatlarıyla bağlantılı olduğu anlatılmış ve beşinci ünite bu bilgi tekrarlanmıştır. Kavramların farklı yıllarda tekrarı ise beşinci, altıncı ve on ikinci sınıf hariç diğer ders kitaplarında yapılmıştır.

Sarmal programlama yaklaşımı açısından değerlendirilen son kriter ise konunun genişleyen tekrarının sağlanıp sağlanmadığıdır. Kavramlar, aynı yıl içinde genişlemeye uğramadan anlatılmıştır. Konu genişlerken önceki yılların tekrar edilmesi ise özellikle sekizinci sınıf ders kitabında dikkate alınmıştır. Dördüncü sınıftan itibaren anlatılan bilgiler, sekizinci sınıfta tekrar edilmiş ve daha sonra konunun kapsamı genişletilmiştir.

3.6.2. Kadere İman Konusuyla İlgili Bazı Kavramlar

Kadere iman konusuyla ilgili bazı kavramlar kategorisi altında incelenecek olan kodlar; irade, ömür, ecel, rızık, emek, sünnetullah ve tevekküldür. Kodların sınıflara göre tanımlanma durumu Tablo 50'de verilmiştir.

Tablo 50. Kadere İman Konusuyla İlgili Bazı Kavramlar Kategorisinde Yer Alan Kodların Sınıflara Göre Tanımlanma Durumu

Kavramlar	Ünite içinde tanımı yapılmıştır.	Ünite içinde kullanılmış olmasına rağmen hiçbir yerde tanımı yapılmamıştır.	Ünite içinde kullanıldığı halde tanımı sözlükte yapılmıştır.
İrade	-	4, 5, 6, 9, 10, 11 ve 12. sınıf	-
Küllî İrade	8. sınıf	-	-
Cüzi İrade	8. sınıf	-	-
Ömür	8. sınıf	6, 7 ve 11. sınıf	-
Ecel	8. sınıf	7. sınıf	-
Rızık	-	8, 9, 10 ve 11. Sınıf	4, 5, 6 ve 7. sınıf
Emek	8. sınıf	5, 6, 7 ve 10. sınıf	-
Sünnetullah	8. sınıf	-	11. sınıf
Tevekkül	8. sınıf	5 ve 11. sınıf	4 ve 7. sınıf

İrade kavramı; ders kitaplarında, insan iradesi ve Allah'ın iradesi olmak üzere iki farklı şekilde ele alınmıştır. İrade kavramı incelenirken hem Allah'ın sıfatlarından biri olan irade sıfatı⁶³⁷ hem de insanın aklını kullanmak suretiyle ortaya koyduğunu ifade eden irade⁶³⁸ sözcüğü dikkate alınmıştır.

Dördüncü sınıf ders kitabında; her şeyin Allah'ın izni ve iradesi dahilinde gerçekleştiği bilgisi verilmiş,⁶³⁹ insanın fiillerinde tercih yapabilme iradesine sahip olduğu söylenmiş⁶⁴⁰ ve ahlak kavramıyla iradenin bağlantısı anlatılmıştır.⁶⁴¹ Beşinci sınıf ders kitabında ise insana, Allah tarafından irade verildiği⁶⁴² ve oruçlu insanın irade sayesinde ibadetini yerine getirebildiği bilgisi yer almıştır.⁶⁴³

Altıncı sınıf ders kitabında; Allah'ın kendi iradesiyle Âdem'i yarattığı,⁶⁴⁴ Allah'ın insanlara irade verdiği⁶⁴⁵ ve bu iradenin kullanılmasını istediği anlatılmıştır.⁶⁴⁶ Yedinci sınıf ders kitabında; insanın irade sayesinde öz denetim sağladığı bilgisi bulunmaktadır.⁶⁴⁷

Sekizinci sınıf ders kitabının birinci ünitesi, “Kader İnancı”dır. Bu ünite kapsamında Allah'ın iradesi anlatılırken; kader ve kaza kavramının Allah'ın iradesiyle gerçekleştiğinden⁶⁴⁸ ve külli iradenin Allah'ın sınırsız iradesini ifade ettiğinden bahsedilmiştir.⁶⁴⁹ İnsanın iradesi anlatılırken ise cüzi irade kavramı tanımlanarak insanın sınırlı bir özgürlük alanının olduğu,⁶⁵⁰ Cebriye mezhebinin

⁶³⁷ Allah'ın irade sıfatı hakkında detaylı bilgi için bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁶³⁸ Bk. Mustafa Çağrı - Hayati Hökelekli, “İrade”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000).

⁶³⁹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 43-44.

⁶⁴⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 44.

⁶⁴¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 60.

⁶⁴² Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 16.

⁶⁴³ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 42.

⁶⁴⁴ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

⁶⁴⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 20, 63, 70.

⁶⁴⁶ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 71, 73.

⁶⁴⁷ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 65.

⁶⁴⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 12, 117.

⁶⁴⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 20.

⁶⁵⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 12, 20.

insan iradesini yok saydığı⁶⁵¹ ve ahlaklı davranmanın irade sayesinde mümkün olduğu belirtilmiştir.⁶⁵²

Dokuzuncu sınıf ders kitabında; Allah'ın irade sıfatı açıklanmış,⁶⁵³ insan iradesiyle din,⁶⁵⁴ amel⁶⁵⁵ ve iman⁶⁵⁶ kavramları bağdaştırılarak sunulmuştur. Onuncu sınıf ders kitabında; evrenin Allah'ın iradesiyle var olduğu bilgisi verilmiş ve evlilik,⁶⁵⁷ ahlak,⁶⁵⁸ terbiye⁶⁵⁹ ve sorumluluğun⁶⁶⁰ insan iradesiyle olan bağlantısı anlatılmıştır. Aynı kitapta; Eş'ariliğin,⁶⁶¹ Maturidiliğin⁶⁶² ve İmamiye'nin,⁶⁶³ irade kavramını nasıl tanımladıkları açıklanmıştır.

On birinci sınıf ders kitabında; Allah'ın iradesini sorgulayan ya da buna inanmayan Deist ve Ateistlerin görüşlerine yer verilmiştir.⁶⁶⁴ Ayrıca aynı kitapta insan iradesi anlatılırken akıl-amel-irade ilişkisine,⁶⁶⁵ Nihilistlerin insan iradesini yok saymasına,⁶⁶⁶ iradeyi kötüye ya da iyiye kullanmanın insanın elinde olduğuna⁶⁶⁷ değinilmiştir. On ikinci sınıf ders kitabında ise sadece insan iradesine dair bilgiler verilmiştir.

Kadere iman konusuyla ilgili ele alınan diğer iki kod, ömür ve eceldir.⁶⁶⁸ Ömür ve ecel, sekizinci sınıf ders kitabında, kaderle ilgili kavramlar anlatılırken

⁶⁵¹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 30.

⁶⁵² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 121.

⁶⁵³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 55-60.

⁶⁵⁴ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 37.

⁶⁵⁵ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 26.

⁶⁵⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 25, 53.

⁶⁵⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 75.

⁶⁵⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 106.

⁶⁵⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 106-107.

⁶⁶⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 108.

⁶⁶¹ Eşariler, insanın cüzi bir iradeye sahip olduğunu ve bu iradeyle yaptığı fiillerden sorumlu olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 137.

⁶⁶² Maturidilere göre insan, iradesiyle seçimini yapar Allah'ta insanın seçimine göre fiili yaratır. Bk. Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 137.

⁶⁶³ İmamiye göre dinin beş asli kuralı vardır. Bunlardan biri de adalettir. Adalet içinde Allah'ın insanı irade sahibi olarak yaratması zikredilmiştir. Bk. Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 139.

⁶⁶⁴ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 101, 110.

⁶⁶⁵ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 69, 80, 90.

⁶⁶⁶ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 111.

⁶⁶⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 114-115.

⁶⁶⁸ Bk. Cihat Tunç, "Ecel", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994).

zikredilmiştir. Ömür kavramı, ders kitaplarında ecel kavramından daha fazla kullanılmıştır.

Ömür kelimesi, altıncı ve yedinci sınıf ders kitaplarında; ecel kelimesi ise yedinci sınıf ders kitabında tanımı yapılmaksızın cümle içinde kullanılmıştır. Sekizinci sınıf ders kitabının “Kader İnancı” ünitesinde kaderle ilgili kavramlar anlatılırken ömür ve ecel, alt başlık olarak ele alınmış ve bu başlık altında iki kelimenin de tanımı yapılmıştır.⁶⁶⁹

Kadere imanla ilgili ele alınan diğer kavramlar, rızık ve emektir. Bu iki kavram da yine sekizinci sınıf ders kitabının “Kader İnancı” ünitesinde alt başlık olarak ele alınmıştır.

Rızık kelimesi; dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıf ders kitaplarında ünite içinde kullanılmış⁶⁷⁰ ve bu kitapların sözlük kısmında tanımlanmıştır.⁶⁷¹ Sekizinci sınıf ders kitabında ise rızık kelimesi alt başlık olarak ele alınmıştır. Bu başlık altında; rızık kelimesinin tanımı yapılmış, rızık kazanılması gerektiği anlatılmış ve helal rızık elde etmenin öneminden bahsedilmiştir.⁶⁷² Dokuzuncu, onuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında ise rızık kelimesi, hakkında ekstra bilgi verilmeden sadece cümle içinde kullanılmıştır.⁶⁷³

Emek kelimesi ise sekizinci sınıf ders kitabı hariç diğer hiçbir ders kitabında tanımıyla birlikte verilmemiştir. Beşinci sınıf ders kitabında, her emeğin bir karşılığı olduğu;⁶⁷⁴ altıncı sınıf ders kitabında, el emeğinin önemi;⁶⁷⁵ yedinci sınıf ders kitabında, küs kalmanın dünyada yapılan emeği boşa çıkarttığı

⁶⁶⁹ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 24.

⁶⁷⁰ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 24, 28, 70; Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 16-17, 25, 45; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 63, 67, 116; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 14, 17, 67.

⁶⁷¹ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 130; Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 137; Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 134; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 142.

⁶⁷² Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 22-24.

⁶⁷³ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*, 60, 62, 79; Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 25, 28, 30, 42, 78, 90; Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 27, 55, 77, 104.

⁶⁷⁴ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 16.

⁶⁷⁵ Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*, 67.

anlatılmıştır.⁶⁷⁶ Onuncu sınıf ders kitabında ise “Din ve Ekonomi” başlığı altında emek kavramından bahsedilmiş,⁶⁷⁷ başka bir bölümde ise emek hırsızlığı, emeğin boşa gitmesi gibi kelimeler açıklanmıştır.⁶⁷⁸

Kadere iman konusuyla ilgili ele alınan bir diğer kod, sünnetullahtır. Sünnetullah⁶⁷⁹ terkibi, sekizinci sınıf ders kitabının “Kader İnancı” ünitesinde ele alınmış ve detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Sünnetullah, sadece sekizinci ve on birinci sınıf ders kitaplarında kullanılmıştır. Sekizinci sınıf ders kitabında yer alan “Kader İnancı” ünitesinde sünnetullah kelimesi tanımlanmış ve bu kapsamda değerlendirilen *evrendeki yasalar* ele alınmıştır.⁶⁸⁰ On birinci sınıf ders kitabında ise sünnetullah, “Kader, takdir, sünnetullah gibi kavramlar da materyalist anlayışta kabul edilmez.”⁶⁸¹ ifadesiyle cümle içinde kullanılmıştır.

Bu kategoride ele alınan son kod ise tevekküldür. Tevekkül⁶⁸² kavramı ilk olarak dördüncü sınıf ders kitabında cümle içinde kullanılmış⁶⁸³ fakat tanımı kitabın sözlük kısmında verilmiştir.⁶⁸⁴ Beşinci ve yedinci sınıf ders kitaplarında da aynı şekilde tevekkül kavramı ünite içinde kullanılmıştır.⁶⁸⁵ Sekizinci sınıf ders kitabında ise tevekkül kavramı, “Kader İnancı” ünitesinde alt başlık olarak ele alınmıştır. Burada tevekkül kavramının ne anlama geldiği tanımlanarak kaderle olan bağlantısı açıklanmış ve örnekler verilmiştir.⁶⁸⁶ On birinci sınıf ders kitabında ise Allah’ın tevekkül eden insanları sevdiği bilgisi bulunmaktadır.⁶⁸⁷

⁶⁷⁶ Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 124.

⁶⁷⁷ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 90.

⁶⁷⁸ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*, 118-119.

⁶⁷⁹ Sünnetullah, “Allah’ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur’an terimi.” olarak tanımlanmıştır. Bk. İlyas Çelebi, “Sünnetullah”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

⁶⁸⁰ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 16.

⁶⁸¹ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 103.

⁶⁸² Tevekkül, “Allah’a güvenip dayanma” anlamına gelmektedir. Bk. Mustafa Çağrıcı, “Tevekkül”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012).

⁶⁸³ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 25.

⁶⁸⁴ Pınarbaşı, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*, 132.

⁶⁸⁵ Erdoğan v.dğr., *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*, 117; Macit, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*, 112.

⁶⁸⁶ Doğan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*, 28-29.

⁶⁸⁷ Pınarbaşı - Özdemir, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*, 42.

Kategori Değerlendirmesi: Kaderle ilgili kavramların incelendiği ikinci kategoride ele alınan kodların sarmal programlama yaklaşımı açısından analizi Tablo 51’de verilmiştir.

Tablo 51. Kadere İman Konusuyla İlgili İncelenen Kavramların Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından Analizi

Kavramlar	İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi		Konuların Tekrarlanması		Giderek Genişleme		
	Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?	Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?	Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?	Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?	Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?	Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?
İrade		✓	✓	✓		✓	✓
Ömür			✓	✓		✓	
Ecel				✓		✓	
Rızık			✓	✓		✓	
Emek				✓		✓	
Sünnetullah				✓			
Tevekkül				✓		✓	

Bu kategoride incelenen kavramların, sarmal programlama yaklaşımı açısından değerlendirildiği ilk kriter, içeriğin aşamalı olarak ilerlemesi durumudur. İncelenen kavramlar göz önünde bulundurulduğunda içeriğin somuttan soyuta doğru ilerlemesinin sağlanamadığını söylemek mümkündür. İçeriğin basitten karmaşığa doğru hazırlanması ise sadece irade kavramı anlatılırken dikkate alınmıştır. İrade kavramı anlatılırken; dördüncü sınıftan sekizinci sınıfa kadar Allah’ın ve insanın iradesi daha basit bir dille ele alınmış, sekizinci sınıfta cüzi ve külli irade kavramları ortaya konularak kavramın kapsamı genişletilmiştir.

Ders kitaplarında, içeriğin basitten karmaşığa doğru hazırlanmadığı görülen kavramlar için tam tersi bir anlatım söz konusudur. Ömür, ecel, rızık ve emek kavramları, sınıflar arası seviye farklı olmaksızın sunulmuştur. Benzer şekilde sünnetullah kelimesi de sadece ilk kullanıldığı yerde tanımlanmış, daha sonra ise bilgi verilmeden basit bir şekilde cümle içinde kullanılmıştır. Tevekkül kavramı, dördüncü sınıf seviyesindeki bir öğrencinin anlamakta güçlük çekeceği

soyut bir kavramdır. Bu kavramın; dördüncü, beşinci ve yedinci sınıf ders kitaplarında tanımı verilmeden cümle içinde kullanıldığı görülmüştür.

Kategoride ele alınan kavramlar üzerinden yapılan ikinci değerlendirme, konunun yıllara göre tekrarlanma durumudur. Konunun aynı yıl içinde tekrar edilmesi ilkesi, incelenen bazı kavramlar için geçerliken konunun farklı yıllarda tekrar ele alınması ilkesi, bu kategoride incelenen kavramların tamamında sağlanmıştır. Aynı yıl içinde tekrar ele alınan kavramlar; irade, rızık ve ömürdür. İrade kavramı; sekizinci, dokuzuncu, onuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında; rızık kavramı dördüncü, altıncı, yedinci, sekizinci, onuncu ve on birinci sınıf ders kitaplarında; ömür kavramı ise yedinci sınıf ders kitabında yeniden ele alınmıştır.

Kavramların sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirildiği son kriter ise konunun giderek genişlemesi durumudur. Bu kriterin genel olarak sağlanamadığını söylemek mümkündür. Kavramların aynı yıl içinde kapsamının genişlemesi söz konusu değilken ele alınan konunun farklı yıllarda genişlemeye uğraması durumu, sünnetullah hariç bu kategoride incelenen kavramların tamamı için geçerlidir. Konunun kapsamı genişlerken önceki yıllarda işlenen bilgilerin tekrar edilmesi durumu ise sadece irade kavramı için kısmen sağlanmıştır.

Kavramların değerlendirildiği son kriterin son aşaması olan konunun kapsamı genişlerken önceki bilgilerin tekrar edilmesi durumu ise sadece irade kavramı anlatılırken kısmen sağlanmıştır. İrade kavramı anlatılırken sadece sekizinci sınıf ders kitabında, önceki yıllarda ele alınan bazı konular tekrar edilmiş ve konunun kapsamı genişletilmiştir.

Kadere iman temasında ele alınan iki kategori göz önünde bulundurulduğunda, ilköğretim ders kitaplarında işlenen kadere iman konusunun, ortaöğretim ders kitaplarından daha fazla ele alındığı görülmüştür. Bu durumdan hareketle sarmal programlama yaklaşımı açısından içeriğin aşamalı olarak hazırlanmadığını söylemek mümkündür. Konuların yıllara göre tekrar etme durumu ve kapsamın giderek genişlemesi kriteri dikkate alındığında ise incelenen hemen her kavram için konunun farklı yıllarda tekrar edildiği fakat diğer ilkelerin genel olarak sağlanamadığı görülmüştür.

SONUÇ VE ÖNERİLER

DKAB ders kitaplarında yer alan inanç öğretiminin sarmal programlama yaklaşımına göre analizinin yapıldığı bu araştırmada; inanç konularının, dördüncü sınıftan on ikinci sınıfa kadar bütün DKAB ders kitaplarında ele alındığı görülmüştür. Fakat elde edilen veriler göz önünde bulundurulduğunda inanç öğretimine dair içeriğin, sarmal programlama yaklaşımına tam olarak uyumlu hazırlanmadığını söylemek mümkündür.

Araştırmamızda elde edilen verilerin sarmal programlama yaklaşımıyla uyumlu olup olmadığını analiz etmek için kullandığımız üç ana kritere dair tespitler şu şekildedir:

Bütün kategorilerde değerlendirmeye alınan ilk kriter, *“İçeriğin Aşamalı Olarak İlerlemesi”* durumudur. Bu kriter incelenirken; *“Konu somuttan soyuta doğru ilerledi mi?”*, *“Konu basitten karmaşığa doğru ilerledi mi?”* sorularına yanıt aranmıştır. İnanç öğretimine dair yapılan tarama sonucunda; konuların somuttan soyuta doğru ilerlemesinin sadece Allah’ın varlığı ve dirilme/diriliş (ba’s) anlatılırken dikkate alındığı; konuların basitten karmaşığa doğru ilerlemesinin ise analize tabii tutulan altmış beş kavramdan yirmi üçü için geçerli olduğu söylenebilir.

Basitten karmaşığa doğru anlatılmadığı düşünülen konularda ise ya kavramın işlenmesinde sınıflar arası herhangi bir seviye farkının olmadığı ya da önce basit ve anlaşılır ifadelerle sunulması gereken bilgilerin karmaşık ve zor ifadelerle sunulduğu görülmüştür. Özellikle ilköğretim kademesindeki öğrencilerin anlamakta güçlük çekebileceği bazı kavramlar ve cümleler, ders kitaplarında açıklama yapılmadan verilmiştir. Haşır, mahşer, kader... gibi bazı anlaşılması zor kavramlar, ilgili kitabın sözlük kısmında tanımlanmış istiğfar gibi bazı karmaşık kelimeler ise sözlükte dahi tanımlanmayarak ilerleyen sınıflarda anlaşılır bir şekilde ifade edilmiştir. Ayrıca ders kitaplarında, bilginin yanlış kodlanmasına ve yorumlanmasına sebep olabilecek açıklamalar da bulunmaktadır. Bu durum özellikle peygamberlere iman temasında mevcuttur. Peygamberlere

dair hikayeler anlatılırken bazen ya konular arası kronoloji göz ardı edilmiş ya da mevcut bilgi öğrencinin seviyesi dikkate alınmadan sunulmuştur.

Araştırmada incelenen temaların sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirmeleri yapılırken dikkate alınan ikinci kriter, “*Konuların Tekrarlanması*” durumudur. Bu kriter doğrultusunda; “*Konu aynı yıl içinde tekrarlandı mı?*”, “*Konu farklı yıl içinde tekrarlandı mı?*” sorularına yanıt aranmıştır. Bu sorular incelendiğinde; otuz altı kavramın aynı yıl içinde tekrar ele alındığı, elli dokuz kavramın ise farklı yıllarda tekrarlandığı görülmüştür.

Farklı yıllarda konuların tekrarlanması durumu, incelenen kavramların tamamına yakınında dikkate alınmıştır. Fakat farklı yıllarda anlatılan bazı kavramlar, ilk defa karşılaşılan bilgi gibi sunulmuştur. Örneğin, ikinci hatta üçüncü defa tekrarlanacak olan imanın tanımı, “Hatırlayalım” etkinlik kutusuyla verilmesi gerekirken “Bilgi Notu” etkinlik kutusuyla ve benzer cümlelerle tekrarlanmıştır. Bunun gibi örneklere ders kitaplarında çokça rastlamak mümkündür. Ancak nadir de olsa önceki yıllarda işlenen bir bilginin ilerleyen sınıflarda “Hatırlayalım” etkinlik kutusunda verildiği durumlarda bulunmaktadır.

Sarmal programlama yaklaşımına göre değerlendirme yapılırken dikkate alınan son kriter, konuların “*Giderek Genişleme*” durumudur. Bu kriter incelenirken; “*Konu aynı yıl içinde genişlemeye uğradı mı?*”, “*Konu farklı yıllarda genişlemeye uğradı mı?*”, “*Konunun kapsamı genişlerken önceki bilgiler tekrar edildi mi?*” sorularına yanıt aranmıştır. Konunun aynı yıl içinde genişlemeye uğraması, yedi kavram anlatılırken dikkate alınmıştır. Bu kavramlar; cennet, cehennem, mizan, hesap, ölüm, ahiret ve Kur’an-ı Kerim’dir. Ayrıca Allah’ın isimleri ve sıfatları konusunun ders kitaplarındaki anlatımı genel çerçevede değerlendirilecek olursa, aynı yıl içinde konunun genişleyerek tekrar ele alındığını söylemek mümkündür.

Konunun farklı yıllarda genişlemeye uğraması, ders kitaplarında incelenen elli beş kavram için sağlanmıştır. Bu kavramların tamamında, her yıl genişlemenin olmadığı görülmüştür. Fakat bazı kavramların anlatımında hemen her yıl kavram tekrar ele alınmış ve genişlemeye uğramıştır. Bu duruma; Hz. Muhammed’in ve Kur’an-ı Kerim’in ders kitaplarındaki işleniş örnek olarak gösterilebilir. Konunun kapsamı genişlerken önceki yılın tekrar edilmesi durumu

ise sarmal programlama yaklaşımı açısından önemli bir ilkedir. İnanç öğretimi kapsamında ele alınan otuz bir kavramda bu ilkeye riayet edildiği görülmüştür. Temalar bazında değerlendirilecek olursa bu durumun; Allah’a iman ve meleklerle iman temalarındaki incelenen kodların tamamında, ahirete iman temasında incelenen kodların tamamına yakınında sağlandığını söylemek mümkündür.

Öneriler

Araştırma sonucunda elde edilen bilgilerden ve tespit edilen eksikliklerden hareketle; karar alıcılara ve araştırmacılara yönelik bazı öneriler oluşturulmuştur. Öneriler şu şekildedir:

Karar Alıcılara Yönelik Öneriler

1. DKAB ders kitapları dil ve üslup açısından incelenerek, özellikle ilköğretim seviyesinde, inanç konularının anlatımı daha basit cümlelerle ortaya konulacak şekilde revize edilebilir.
2. İlköğretim seviyesi için ders kitaplarında yer alan anlaşılması zor ve karmaşık olan kavramlar taranarak ders kitaplarından çıkarılabilir ya da ihtiva ettikleri anlamlar öğrenci seviyesine uygun bir üslupla açıklanabilir.
3. DKAB ders kitaplarında, ünite içinde bulunmayıp sadece sözlük kısmında tanımı verilen kavramlar çıkarılarak ilgili kitapta kullanılan anlaşılması zor kelimelerin tanımlarına yer verilebilir.
4. DKAB ders kitaplarında, öğrencinin bilgi ve duygu karmaşası yaşamasına sebep olacak açıklamalar ve yorumlar tespit edilerek içerik yeniden düzenlenebilir.
5. Kısmen birbirinden bağımsız hazırlandığı izlenimi oluşturan DKAB ders kitapları arasında bütünlüğün sağlanabilmesi için kitaplar bu doğrultuda gözden geçirilebilir.

Araştırmacılara Yönelik Öneriler

1. DKAB ders kitaplarında iman konusu anlatılırken kullanılan etkinlik kutularının, bilişsel süreçler dikkate alınarak incelenmesi yapılabilir.

2. DKAB ders kitaplarında anlatılan ibadet, ahlak, Hz. Muhammed'in hayatı gibi diğer öğrenme alanlarının sarmal programlama yaklaşımına uygunluğu araştırılabilir.
3. İlköğretim dördüncü sınıf öğrencilerinin, dördüncü sınıf DKAB ders kitabında yer alan inanç konularını anlama seviyesini ölçmek için öğrencilere yönelik saha çalışması yapılabilir.
4. İlköğretim seviyesi için anlaşılması zor olan kavramların anlatımında nasıl bir yol izlendiğini ortaya koyabilmek adına öğretmenlere yönelik saha çalışması yapılabilir.
5. İlköğretim ders kitapları incelenerek iman konusu anlatılırken sıkça kullanılan kavramlar üzerine metafor çalışması yapılabilir.

KAYNAKLAR

- Adam, Baki. “Üzeyir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Alberty, H. Bernard. *Reorganizing the High-School Curriculum*. New York: The Macmillan Company, 1913.
- Alcı, Bülent. “Eğitim Programı Tasarımı ve Modeller”. *Eğitimde Program Geliştirme: Kavramlar Yaklaşımlar*. Ed. Hasan Şeker. 71-88. Ankara: Anı Yayıncılık, 2019.
- Almaz, Recep. *İlköğretim Okullarındaki Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programlarının Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Asri, Safinaz. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretiminde Öğretim Programı Ders Kitabı Uyumu*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.
- Ateş, Süleyman. “İhlas”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 535-537. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Avcı, Sedat. *Ortaöğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programına Yönelik Öğretmen Görüşleri*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Aybar, Fatma Betül. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Kullanılan İçerik ve Etkinliklerin İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşmesine Katkısı (Ders Kitaplarına Dayalı İçerik Analizi)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.
- Aydın, Ayhan. *Eğitim Psikolojisi-Gelişim, Öğrenme, Öğretim*. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 2014.
- Baktemur, Kevser. *Lise Gençliğinde Allah İnancının Gelişimi ve Eğitiminde Etkili Olan Faktörler*. Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

- Baykara Özaydınlık, Kevser. “İçeriğin ve Eğitim Durumlarının Düzenlenmesi”. *Eğitimde Program Geliştirme: Kavramlar Yaklaşımlar*. Ed. Hasan Şeker. 163-182. Ankara: Anı Yayıncılık, 2019.
- Bekdemir, Mehmet - Selim, Yavuz. “Revize Edilmiş Bloom Taksonomisi ve Cebir Öğrenme Alanı Örneğinde Uygulaması”. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 10/2 (2008): 185-196.
- Bentham, Susan. *A Teaching Assistant's Guide to Child Development and Psychology in the Classroom*. London; New York: RoutledgeFalmer, 1958.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi Teknikler ve Örnek Çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2006.
- Birgin, Osman. “Bloom Taksonomisi”. *Matematik Eğitiminde Teoriler*. Ed. Erhan Bingölbalı - Selahattin Arslan - İsmail Özgür Zembat. 839-860. Ankara: Pegem Akademi, 2016.
- Bloom, Benjamin S. *Human Characteristics and School Learning*. New York: McGraw-Hill, 1976.
- Boynukalın, Mehmet. “Tebliğ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 218-219. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Bozkurt, Nebi. “Mukabele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31: 100-101. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Bruner, Jerome S. *The Process of Education*. Cambridge: Harvard University Press, 1977.
- Bulut, Halil İbrahim. “Mucize”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 350-352. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Bulut, İsmail - Arıcı, İsmail - Büyük, Celal. “Öğretmenlere Göre İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programında Yer Alan İnanç Öğrenme Alanı Kazanımlarının Gerçekleşme Düzeyi”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 41 (2014): 222-238.
- Can Ören, Saliha. *Program Geliştirme Açısından Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programlarının İncelenmesi: 2000-2010, İstanbul Örneği*. Yüksek Lisans, Marmara Üniversitesi, 2013.

- Cebeci, Lütfullah. “İsrâfîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23: 180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Cebeci, Lütfullah. “Mikâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 45-46. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Creswell, John W. *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. Ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2015.
- Çabuk, Salih Kerem. *İlköğretim Öğrencilerinde Allah İnancı*. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.
- Çağrııcı, Mustafa. “İhsan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21: 544-546. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çağrııcı, Mustafa. “Sıdk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Çağrııcı, Mustafa. “Taziye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40: 202-203. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Çağrııcı, Mustafa. “Tevekkül”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Çağrııcı, Mustafa - Hökelekli, Hayati. “İrade”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 380-384. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Çekin, Abdulkadir. “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ile Ortaokul Temel Dini Bilgiler Dersi (İslam; I-II) Öğretim Programı Kazanımlarındaki Duyuşsal Hedefler Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 6 (2016): 55-97.
- Çelebi, İlyas. “Sünnetullah”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Çoban, Ahmet. “Öğretmen Eğitiminde Mikro-Öğretim ve Farklı Yaklaşımlar”. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 14/53 (2015): 219-231.
- Çuhadar, Bekir. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Birlikte / Bir Arada Yaşama Kültürü*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

- Davey, Lynn. "The Application of Case Study Evaluations". *Elementary Education Online*. Trc. Tuba Gökçek 8/2 (2009): 1-3.
- Demirci, Kürşat. "Cenaze". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 353-354. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Demirel, Özcan. *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramdan Uygulamaya*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2020.
- Demirel, Özcan - Kiroğlu, Kasım. "Eğitim ve Ders Kitapları". *Ders Kitabı İncelemesi*. Ed. Özcan Demirel - Kasım Kiroğlu. 4-13. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- Demirel, Özcan - Yağcı, Esed. "Eğitim, Öğretim Teknolojisi ve İletişim". *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ed. Özcan Demirel - Eralp Altun. 2-28. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.
- Demiryürek, Selim. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerinde İnançla İlgili Konuların Öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (İlkokul 4 ve Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)". MEB, 2018. <http://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=318>.
- "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)". MEB, 2018. https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2018_05/15104708_201813015378536-DKAB_9-12._SYnYf__DOP__2018.pdf.
- Direkci, Bekir - Yavuz, Mehmet. "1-8. Sınıflarlar Türkçe Dersi Öğretim Programı Kazanımlarının Sarmal Programlama Yaklaşımı Açısından İncelenmesi". *Turkish Studies Educational Sciences*. 27 (2018): 583-599.
- Dizman Çakır, Ebru. 6., 7. ve 8. Sınıf İngilizce Dersi Öğretim Programı İçeriğinin Sarmallık İlişkisinin Değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Doğan, Hıfzı. *Eğitimde Program ve Öğretim Tasarımı*. Ankara: Önder Matbaacılık, 1997.
- Doğan, Recai. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 8. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2019.

- Doğan, Recai. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 9. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2018.
- Doğan, Recai. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 10. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: NEV Kitap, 2018.
- Duman, Bilal - Kocatürk Kapucu, Nurhayat. “Program Geliştirme ve Felsefe”. *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulama Örneklerine*. Ed. Hasan Güner Berkant. 97-118. Ankara: Anı Yayıncılık, 2020.
- Duman, Büşra. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Özdenetim Değeri*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021.
- Dumlu, Ömer. “Suhuf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37: 477-478. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Düzgün, Şaban Ali. “Sistemik Kelam”. *Kelam*. Ed. Şaban Ali Düzgün. 197-528. Ankara: Grafiker Yayınları, 2013.
- Efendioğlu, Akın - Yanpar Yelken, Tuğba. “Eğitimde Yeni Yaklaşımlar: Kanıt Temelli Öğretim”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Dergisi* 9/2 (2009): 109-123.
- Ekici, Gülay - Duran, Volkan. “Program Geliştirme ve Ders İçerikleri”. *Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulama Örneklerine*. Ed. Hasan Güner Berkant. 203-263. Ankara: Anı Yayıncılık, 2020.
- Ely, Donald P. - Urbach, Floyd - Singer, Robert N. - Simpson, Elizabeth Jane - Fleishman, Edwin A. - Hitt, James D. - Sitterley, Thomas E. - Sleboznick, Edward B. *The Psychomotor Domain*. Washington, D.C: University of Illinois, 1972.
- Erdoğan, İsmail - Demirpolat, Enver - Çelik, Rahime - Etik Acar, Gözde - Önal, Mehmet. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 5. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Lisans Yayıncılık, 2019.
- Erdoğan, Mehmet - Kayır, Çiğdem Güzle - Kaplan, Hamit - Aşık Ünal, Ümmü Özlem - Akbunar, Şahin. “2005 Yılı ve Sonrasında Geliştirilen Öğretim Programları ile İlgili Öğretmen Görüşleri; 2005-2011 Yılları Arasında Yapılan Araştırmaların İçerik Analizi”. *Kastamonu Eğitim Dergisi* 23/1 (2015): 171-196.

- Erişen, Yavuz. “Eğitimin Felsefi Temelleri”. *Eğitim Bilimine Giriş*. Ed. Emin Karip. 84-103. Ankara: Pegem Akademi, 2011.
- Ertürk, Selahattin. *Eğitimde “Program” Geliştirme*. Ankara: Edge Akademi Yayıncılık, 2017.
- Fer, Seval. *Eğitimde Program Geliştirme: Kuramsal Temellere Bakış*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Glesne, Corrine. *Nitel Araştırmaya Giriş*. Ed. Ali Ersoy - Pelin Yalçınoglu. Trc. Elvan Günel - Pelin Yalçınoglu - Şengül S. Anagün - Meltem Günden - Ali Ersoy - Duygu Sönmez. Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.
- Gülersoy, Ali Ekber. “İdeal Ders Kitabı Arayışında Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarının Bazı Özellikler Açısından İncelenmesi”. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education* 2/1 (2013): 8-26.
- Gümüş, Mehmet Mezher. *İlk ve Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Görsel Boyut ve İçerik Tutarlılığı Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Gündüz, Şinasi. “Şîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 214-215. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Güneş, Adem. “Din Öğretiminin Yapılandırmacı Temelleri ve Yeni Bir Öğrenme-Öğretme Materyali Olarak Zihin Haritaları”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 5/6 (2016).
- Güngör, Sevdâ. *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Dersi Öğretim Programının Program Geliştirme İlkeleri Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- Güzel, Gülizar - Şahin, Harun. “A Qualitative Study for The Evaluation of The 1-4. Classes’ Mathematics Curriculum Content in Terms of Spiral Program Approach”. *International Online Journal of Educational Sciences* 11/2 (2019): 188-200.
- Harden, R.M. - Stamper, N. “What is a Spiral Curriculum?” *Medical Teacher* 21/2 (1999): 141-143.

- Harden, Ronald M. "Curriculum Planning and Development". *A Practical Guide for Medical Teachers*. Ed. Ronald M. Harden - John A. Dent. 10-18. Churchill Livingstone Elsevier, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Lokman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 205-206. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Harrow, Anita J. *A Taxonomy of the Psychomotor Domain: A Guide For Developing Behavioral Objectives*. New York: Longman, 1972.
- Hergenhahn, B.R. *An Introduction to Theories of Learning*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall, 1976.
- Hesapçıoğlu, Muhsin. *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2011.
- Hewitt, Thomas W. *Eğitimde Program Geliştirme: Neyi Neden Öğretiyoruz*. Trc. Serhat Arslan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.
- "İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi (4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar) Öğretim Programı ve Kılavuzu". MEB, 2010. https://dogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2017_08/17174424_DinKulturu_4-8.siniflar_2010.pdf.
- Kale, Nesrin. "Hümanizm". *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi* 25/2 (1992): 763-770.
- Kandemir, Sibel. "Din Öğretiminde Kullanılan Hadis Çevirilerinin Anlaşılma Düzeyi Üzerine Bir Araştırma: 4. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı Örneği". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021): 122-145.
- Karacaoğlu, Ömer Cem. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.
- Karaman, Fikret - Karagöz, İsmail - Paçacı, İbrahim - Canbulat, Mehmet - Gelişgen, Ahmet - Ural, İbrahim. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ed. İsmail Karagöz. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007.
- Kaya, Mahmut. "Vücut". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43: 139-140. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Kaya, Mevlüt. “Eğitimde Program Geliştirme Sürecinde Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretim Programının Geliştirilmesi İhtiyacı”. 227-258. Kayseri: İBAV Yayıncılık, 1997.
- Kaya, Zeki. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.
- Keleş Kahraman, Nur. *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Yer Alan Hz. Muhammed (s.a.s.) ile İlgili Ünitelerin Öğretim Programı Kazanımlarının Gerçekleşmesine Katkısı*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Kılavuz, Ahmet Saim. “Azrâil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4: 350-351. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Kılıç, Durmuş. “Ders Kitabının Öğretimdeki Yeri”. *Ders Kitabı İncelemesi*. Ed. Özcan Demirel - Kasım Kiroğlu. 38-50. Ankara: Pegem Akademi, 2020.
- Korkmaz, Mehmet. *İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği Programının Eğitimde Program Geliştirme Açısından İncelenmesi*. Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, 2003.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 1, 2004.
- Köksal, M. Asım. *Peygamberler Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 2, 2004.
- Krathwohl, David R. - Bloom, Benjamin S. - Masia, Bertram B. *Taxonomy of Educational Objectives: The Classification of Educational Goals*. New York: David McKay Company, 1974.
- Kuzudişli, Ali. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 12. Sınıf Ders Kitabı*. İstanbul: Eksen Yayıncılık, 2018.
- Lincoln, Yvonna S. - Guba, Egon G. *Naturalistic Inquiry*. London: SAGE Publications, 1985.
- Macit, Sadullah. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 7. Sınıf Ders Kitabı*. İstanbul: FCM Yayıncılık, 2019.
- Maslow, Abraham. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. Trc. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.

- Maslow, Abraham H. *Motivation and Personality*. New York: Harper&Row, 1970.
- Miles, Matthew B. - Huberman, A. Michael. *Nitel Veri Analizi*. Ed. Sadegül Akbaba Altun - Ali Ersoy. Ankara: Pegem Akademi, 2015.
- Millî Eğitim Bakanlığı. *Tebliğler Dergisi* 67/2563 (Ağustos 2004).
- “Millî Eğitim Bakanlığı Ders Kitapları ve Eğitim Araçları Yönetmeliği”. Millî Eğitim Bakanlığı, 2016.
http://ttkb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2016_01/12113913_yonetmelikderskitaplari.pdf.
- Millî Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. Kanun. No. 3797, Resmi Gazete (1992).
- Nasta, Tony. *How to Design a Vocational Curriculum: A Practical Guide for Schools and Colleges*. London: Kogan Page, 1994.
- Odabaşı, Battal - Tekin, Uğur - Sözen, Didem - Murat, Mualla - Şimşek, Esra - Özen, Dilan. *Eğitimde Program Geliştirme*. Ed. Battal Odabaşı. Konya: Çizgi Kitabevi, 2014.
- Oliva, Peter F. *Developing the Curriculum*. Glenview, Illinois: Scott, Foresman/Little, Brown College Division, 1988.
- Oliva, Peter F. - Gordon, William R. *Program Geliştirme*. Trc. Kerim Gündoğdu. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Ornstein, Allan C. - Hunkins, Francis P. *Curriculum: Foundations, Principles and Issues*. Boston: Allyn and Bacon, 2018.
- Osmanoğlu, Cemil. *Orta Öğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) Öğretim Programında ve Ders Kitaplarında Çoğulculuk*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014.
- Öğülmüş Doğan, Emine. *Ortaokul Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının Öğrenme-Öğretme Süreçlerine Katkısı Bakımından Eğitsel Değeri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Öncel, Eyyüp Serkan. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarında Eleştirel Düşünmeye İlişkin Öğretmen Görüşleri (Osmaniye İli Örneği)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2020.

- Öz, Mustafa. *Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Özdemir, Hacı Ali. *Ortaöğretim Öğrencilerinde Allah İnancı (Burdur Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Özdemir, Safiye. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 6. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Dörtel Yayıncılık, 2019.
- Özervarlı, M. Sait. “Melek”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 40-42. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Özler, Mevlüt. “Tevhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 41: 18-20. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Öztürk, Mustafa. “Zülkarneyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44: 564-567. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. Ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi, 2018.
- Pay, Metin. “Kozmolojik Delil”. *Dini Araştırmalar* 19/48 (2016): 25-52.
- Pınarbaşı, Bekir. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 4. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Tutku Yayıncılık, 2018.
- Pınarbaşı, Bekir - Özdemir, Fikri. *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi 11. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: SDR Dikey Yayıncılık, 2019.
- Sağlam, Halil İbrahim. *Türkiye’deki Davranışçı ve Yapılandırmacı Sosyal Bilgiler Öğretim Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2006.
- Sarıtaş, Mustafa. “Öğretimde Yararlanılan Araç-Gereçler ve Etkili Kullanımı”. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ed. Mustafa Sarıtaş. 55-106. Ankara: Pegem Akademi, 2009.
- Senemoğlu, Nuray. *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim*. Ankara: Gönül yayıncılık, 2007.
- Sinanoğlu, Mustafa. “Şirk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 193-198. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Sönmez, Veysel. *Program Geliştirmede Öğretmen El Kitabı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2008.

- Spencer, Herbert. *Education: Intellectual, Moral and Physical*. New York: D. Appleton and Company, 1860.
- Şeker, Seda. *8. Sınıf Türkçe Ders Kitaplarındaki Etkinliklerin İçerik Düzenleme Yaklaşımlarına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Taşpınar, Mehmet. *Kuramdan Uygulamaya Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara: EDGE Akademi Yayıncılık, 2016.
- Tekke, Mustafa. “Maslow’un İhtiyaçlar Hiyerarşisinin En Son Düzeyleri: Kendini Gerçekleştirme ve Kendini Aşmışlık”. *Journal of Qualitative Research in Education* 7/4 (2019): 1704-1712.
- Tezci, Erdoğan - Gürol, Aysun. “Oluşturmacı Öğretim Tasarımı ve Yaratıcılık”. *The Turkish Online Journal of Educational Technology* 2/1 (2003): 50-55.
- Tomlinson, Carol Ann - Kaplan, Sandra N. - Renzulli, Joseph S. - Purcell, Jeanne H. - Leppien, Jann H. - Burns, Deborah E. - Strickland, Cindy A. - Imbeau, Marcia B. *The Parallel Curriculum: A Design to Develop Learner Potential and Challenge Advanced Learners*. Corwin Press, 2009.
- Topaloğlu, Bekir. “Âhiret”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1: 543-548. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Topaloğlu, Bekir. “Esmâ-i Hüsnâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11: 404-418. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Toprak, Süleyman. “Haşır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16: 416-417. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Toprak, Süleyman. “Mizan”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30: 211-212. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Tosun, Cemal. *Din Eğitimi Bilimine Giriş*. Ankara: Pegem Akademi, 2017.
- Tunç, Cihat. “Ecel”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10: 380-382. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Tutkun, Ömer F. - Demirtaş, Zeynep - Arslan, Serhat - Gür Erdoğan, Duygu. “Revize Bloom Taksonomisinin Genel Yapısı: Gerekçeler ve Değişiklikler”. *The Journal of Academic Social Science Studies*. 32 (2015): 57-62.

- Tyler, Ralph W. *Eğitim Programlarının ve Öğretimin Temel İlkeleri*. Trc. M. Emin Rüzgar - Berna Aslan. Ankara: Pegem Akademi, 2014.
- Uşun, Salih. *Eğitimde Program Değerlendirme*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- White, Ronald V. *The ELT Curriculum: Design, Innovation and Management*. Oxford; New York: Blackwell Publishers, 1988.
- Yanpar Yelken, Tuğba. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.
- Yaşar, Kübra. 5. Sınıf Öğrencilerinin Allah'a İman Konusunu Algılama Düzeyi. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2019.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Ba's". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5: 98-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İrade". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22: 379-380. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Nübüvvet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 279-285. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Peygamber". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34: 257-262. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Vahiy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42: 440-443. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Yavuz, Yusuf Şevki - Ünal, Zeki. "Cebrâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7: 202-204. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2013.
- Yılmaz, Macid. "İnanç Öğrenme Alanları Açısından Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitaplarının İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 18/3 (2014): 117-134.
- Yin, Robert K. *Case Study Research: Desing and Methods*. London: SAGE Publications, 1994.
- Yüceol, Nazlı. "Maslow'un Gözünden 'Kendini Gerçekleştiren İnsan'" 4/1 (2020): 84-91.

- Yüksel, Emrullah. “Hesap”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17: 240-242. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yürük, Tuğrul. “Öğretmenlere Göre İlköğretim DKAB Dersi Öğretim Programının Eğitim Anlayışı (Adana Örneği)”. *Dini Araştırmalar* 18/46 (2014): 171-207.
- Zais, Robert S. *Curriculum: Principles and Foundations*. New York: Crowell, 1976.
- Zengin, Mahmut - Gümüşay, İbrahim. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitapları Üzerine Bibliyografik Bir Çalışma (1982-2019)”. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*. 9 (2020): 117-186.

